

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Α΄ ΚΥΚΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ-ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΕΙΑΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΙΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ. ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΕΝΤΗΡΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΩΝ-ΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ

Α΄ Βαθμολογητής: Κ. Γαγανάκης

Β΄ Βαθμολογητής: Μ. Παπαθανασίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. Εισαγωγή	5
II. Η κοινωνικοπολιτική κατάσταση στην Ευρώπη, τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης	11
III. Η πορεία της Γαλλικής Επανάστασης μέχρι την ίδρυση της Υπατείας	16
IV. Η διακυβέρνηση του Ναπολέοντα στη Γαλλία έως το 1815	26
V. Ο Ναπολεόντειος επεκτατισμός, οι μεγάλες συγκρούσεις και η διεθνής διπλωματία	34
VI. Οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κατάκτησης και κυριαρχίας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες	43
VII. Οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κατάκτησης και κυριαρχίας στις χώρες που δεν κατακτήθηκαν από τα γαλλικά στρατεύματα	63
VIII. Ο μετασχηματισμός της Ευρώπης κατά την περίοδο 1815-1850 και η σύνδεσή του με τη Ναπολεόντεια κυριαρχία	68
IX. Η σταδιακή μετάβαση προς τη νέα εποχή για την Ευρώπη, 1850-1871	79

Χ. Συμπεράσματα

86

Βιβλιογραφία

92

I. Εισαγωγή

Στο ρου της ιστορίας της ανθρωπότητας, από την λίθινη εποχή έως τις μέρες μας, ορισμένες κρίσιμες καμπές έχουν καθορίσει την πορεία του ανθρώπινου είδους ως ιστορικού υποκειμένου και έχουν αφήσει το στίγμα τους στην εξέλιξη των παγκόσμιων πραγμάτων, ως γεγονότα-σταθμοί, με μακροχρόνιο αντίκτυπο και διαχρονικό εκτόπισμα. Σε αυτή την κατηγορία των γεγονότων-σταθμών ανήκει και η Γαλλική Επανάσταση, που μαζί με τη χρονικά κοντινή Αμερικανική Επανάσταση και την Ολλανδική Επανάσταση, όχι μόνο αποτέλεσαν την αφετηρία της νεωτερικότητας στην ευρωπαϊκή ιστορία, καθορίζοντας την μετάβαση από την πρώιμη νεωτερικότητα των τριών προηγούμενων αιώνων, αλλά και επηρέασαν μία πληθώρα εξελίξεων σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς η μορφή και η πολιτικοκοινωνική πραγματικότητα των δύο ηπείρων, δεν θα ήταν ποτέ πια ίδιες. Ενώ η επιτυχία της επανάστασης των 13 αποικιών της Βόρειας Αμερικής, είχε σαν αποτέλεσμα την θέσπιση του πρώτου δημοκρατικού και φιλελεύθερου συντάγματος, μαζί με την αποαποικιοποίηση μιας ζώνης για την κυριαρχία της οποίας έριζαν για παραπάνω από έναν αιώνα, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ολλανδία, η Γαλλική Επανάσταση επέφερε την κατάργηση όλων των εδραιωμένων μεσαιωνικών θεσμών, που είχαν γίνει καθεστηκία τάξη για την γαλλική κοινωνία. Η δημοκρατία, η ισότητα και η κατάργηση των προνομίων των παραδοσιακών ελίτ ήταν οι βασικές αρχές που ίσχυσαν στη χώρα, αν και είχαν περισσότερη δυναμική στον αστικό πληθυσμό των τεχνιτών, των εμπόρων, των επαγγελματιών και των καταστηματάρχων, που ανήκαν στην Τρίτη Τάξη,¹ και συμμετείχαν στη Συντακτική Εθνοσυνέλευση, παρά στον αγροτικό, όπου υπήρχαν διαφοροποιήσεις στην απήχηση των επαναστατικών διακηρύξεων από περιοχή σε περιοχή. Στην ύπαιθρο παρατηρήθηκε σχετική αποστασιοποίηση από τα μεγάλα διακυβεύματα της Επανάστασης, καθώς αντιμετώπιζε συχνές οικονομικές υφέσεις λόγω των ανεπαρκών σοδειών στα σιτηρά, που οδηγούσαν στην κατακόρυφη άνοδο της τιμής του ψωμιού, και ως εκ τούτου σε σιτοδείες και στην φτώχεια, την οποία ενίσχυε και η αυξανόμενη καταβολή φόρων, μέχρι να διαμορφωθεί μια διαφορετική φορολογική πολιτική, που επιβάρυνε λιγότερο τα λαϊκά στρώματα. Από το 1792, με την ριζοσπαστικοποίηση της Επανάστασης και την απειλή των εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών για την επιβίωση της Πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας, ήρθε και ο σχεδιασμός κατάκτησης εδαφών που βρίσκονταν στη γαλλική σφαίρα επιρροής, συμβάλλοντας στην σταδιακή εξάπλωση των επαναστατικών ιδεών εκτός Γαλλίας. Σε αυτές τις συνθήκες, εμφανίστηκε για πρώτη φορά η προσωπικότητα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, που τελούσε στρατηγός των επαναστατικών δυνάμεων, καθόλη τη διάρκεια της κυβέρνησης του Διευθυντηρίου (1795-99). Σε αυτό το διάστημα, οι νικηφόρες

¹ Τρίτη Τάξη ονομαζόταν η νομοκατεστημένη κοινωνική τάξη που αποτελούνταν από το σύνολο των εργατών, των αστών, των χωρικών και όσων δεν ανήκαν στις πρώτες δύο τάξεις των ευγενών και του κλήρου.

στρατιωτικές του επιχειρήσεις, ως αποτέλεσμα της ευρείας εκπαίδευσης του, επέκτειναν τα όρια της επαναστατικής Γαλλίας μέχρι τη Νότια Ευρώπη. Οι μοναδικές δεξιότητες του στρατάρχη αναδείχθηκαν όταν οι στρατιωτικές του επιχειρήσεις άρχισαν να αποκλίνουν από τις προσαγές της κυβέρνησης και να αποκτούν ένα ανεξάρτητο όραμα, που είχε ως στόχο τον ιμπεριαλισμό και την διάδοση των ρηξικέλευθων δημοκρατικών και εξισωτικών ιδεών της Επανάστασης παγκοσμίως. Ο Ναπολέων δεν είχε αρνηθεί ποτέ ότι ήταν κληρονόμος των επαναστατικών αξιών, κάτι που φάνηκε από το γεγονός ότι ίδρυσε μια σειρά από δημοκρατίες στις χώρες που κατακτήθηκαν από τα γαλλικά στρατεύματα, σύμφωνα με το γαλλικό μοντέλο. Ωστόσο, με την επιστροφή του στη Γαλλία, το 1799, και την ανάδειξή του σε επικεφαλής μιας νέας κυβέρνησης, μπροστά σε μια δύσκολη πολιτική κατάσταση, το όραμα του στρατηγού μετατράπηκε από δημοκρατικό σε συγκεντρωτικό και οδήγησε τελικά στη σύνθεση οικοιμενικού αυτοκρατορικού ιδεώδους, που ως αποτέλεσμα έφερε το τέλος της Δημοκρατίας, του τέκνου της Επανάστασης. Παρόλα αυτά, ο εκδημοκρατισμός και ο φιλελευθερισμός που κληρονόμησε ως αξίες, θεσμοθετήθηκαν στα κατακτημένα κράτη, περισσότερο ή λιγότερο, με μεγαλύτερη ή μικρότερη εμπέλεια, αλλά σίγουρα ως μία νέα κατάσταση για την Ευρώπη, που απείχε παρασάγκας από τις μεσαιωνικές νόρμες.

Στόχος της διπλωματικής εργασίας είναι να παρουσιαστούν, να ερμηνευθούν, και να εξηγηθούν οι θεσμικές αλλαγές-πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, νομικές, εκπαιδευτικές και διοικητικές- που έφερε η Ναπολεόντεια κατάκτηση και κυριαρχία, καθώς και να ανιχνευθούν οι βραχυπρόθεσμες, μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιδράσεις τους στον ευρωπαϊκό χώρο έως το 1871. Συγκεκριμένα, θα ανιχνευθεί ο βαθμός της επίδρασης και της μονιμότητας των αλλαγών αυτών ανάμεσα στις ευρωπαϊκές κοινωνίες που εντάχθηκαν στην Πρώτη Γαλλική Αυτοκρατορία. Επίσης, θα διερευνηθεί κατά πόσο αυτές οι αλλαγές παρέμειναν και επιβίωσαν μετά τις μοναρχικές παλινρθώσεις στην ήπειρο, γεγονός που διαφέρει ανά περιοχές. Παράλληλα, είναι σημαντικό να αναφερθούν οι έμμεσες επιδράσεις της Ναπολεόντειας κυριαρχίας στις μη κατακτημένες χώρες, που όμως επηρεάστηκαν από την αναδιαμόρφωση του ευρωπαϊκού χάρτη, όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Βρετανία και η Αυστριακή Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Όλες αυτές οι περιπτώσεις έχουν ως βασική παράμετρο την κατάσταση που επικρατεί στη Γαλλία, την περίοδο ηγεσίας του Βοναπάρτη, όπου υπάρχει το πρότυπο αυτών των αλλαγών και για αυτό στην εργασία μας θα αφιερώσουμε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο στην ανάλυση της συγκεκριμένης πολιτικοκοινωνικής πραγματικότητας. Επιλογικά, θα γίνει μια προσπάθεια καταγραφής συμπερασμάτων, με βάση την συνολική έρευνα.

Επιγραμματικά, τα βασικά ζητούμενα της διπλωματικής εργασίας μπορούν να παρουσιαστούν και με τη μορφή ερωτημάτων:

Ποιες ήταν οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κυριαρχίας;

Στα γεωπολιτικά, γεωστρατηγικά και εδαφικά ζητήματα;
Στη διαμόρφωση νέων καθεστώτων και πολιτευμάτων;
Στους θεσμούς (διοίκηση, εκπαίδευση, αστικό και ποινικό δίκαιο);
Στην δημοκρατικότητα και τον κοινοβουλευτισμό;
Στην ιδέα του φιλελεύθερου κράτους ισότητας;
Στην αυτοκρατορική ιδέα, ως τρόπος εξουσίας;

Κοινωνικό πεδίο

Στον κοινωνικό ιστό και τους νέους συσχετισμούς;
Στην ανάδυση τοπικισμών και εθνικισμών;
Στην ιδέα του πολίτη και στα πολιτικά δικαιώματα;

Οικονομικό πεδίο

Στην αγροτική παραγωγή, το εμπόριο, και τη φορολογία;

Η Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία θα χωριστεί σε δύο χρονικές περιόδους: α) 1789-1815 (λίγο πριν την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης έως την διάλυση της Ναπολεόντειας Αυτοκρατορίας) και β) 1815-1871 (Συνέδριο της Βιέννης και Παλινόρθωση έως την ίδρυση της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας).

Στην πρώτη περίοδο θα γίνει καταγραφή των σημαντικότερων φάσεων της Επανάστασης μέχρι την άνοδο του Βοναπάρτη στην εξουσία, των επιδράσεων της ανόδου αυτής, στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και των συγκρούσεων που καθόρισαν την πτώση της αυτοκρατορίας. Στη δεύτερη περίοδο, θα αναλυθούν τα γεγονότα-σταθμοί που την καθόρισαν (νέα οικονομία, επαναστάσεις, εθνικισμοί) και θα γίνει προσπάθεια να συνδεθούν με τα κατάλοιπα των επιδράσεων των Ναπολεόντειων κατακτήσεων.

Η έρευνα στηρίχθηκε στη μελέτη τόσο δευτερογενών όσο και πρωτογενών πηγών, όπως το κείμενο του Ναπολεόντειου αστικού Κώδικα, το οποίο προετοιμαζόταν από

τον Ναπολέοντα από το 1800 έως το 1804, περιείχε νόμους από την επαναστατική περίοδο και καινούργιες διατάξεις, και εισήχθη σε όλες τις κατακτημένες περιοχές.

Ως προς την διαδικασία εξέτασης της βιβλιογραφίας της θεματικής, πρέπει να γίνει ειδική μνεία για την μεθοδολογία που ακολουθήθηκε.

Έχοντας υπόψη το σύνολο των ερευνητικών ερωτημάτων έγινε προσπάθεια εντοπισμού των στοιχείων που θα οδηγούσαν σε απαντήσεις. Για το σκοπό αυτό έγινε στροφή στη μελέτη των τεκμηρίων .

Προσπαθήσαμε να ξαναβρούμε το παρελθόν μέσα από την πηγή σχεδόν διαβάζοντας μέσα από αυτή σα να ήταν διάφανη και να σχηματίσουμε μια εικόνα για το παρελθόν χρησιμοποιώντας μια σειρά από μεθόδους για να ερμηνεύσουμε τις πηγές μας. Η προσπάθεια συνίστατο στη μετάβαση πέρα από τα ακατέργαστα δεδομένα που προσφέρουν οι πηγές και στη δημιουργία μιας συνεκτική αφήγησης- έκθεσης των γεγονότων, έχοντας δύο βασικές παραδοχές: 1) πως μελετάται ένα παρελθόν το οποίο πράγματι υπήρξε και 2) πως η ιστορία πρέπει να νοεί τον εαυτό της ως επιστήμη. Θεωρώντας ότι η αφήγησή πρέπει να χαρακτηρίζεται ως επιστημονικός λόγος και όχι ως μυθοπλασία, γίνεται αποδεκτό ότι πρέπει όπως κάθε επιστημονικός λόγος να εμπεριέχει και την εξήγηση.²

Αναφέροντας την εξήγηση εννοείται μια εντελώς ορθολογική διαδικασία η οποία οδηγεί σε μία αιτιακή ανάλυση. Σε ό,τι αφορά την ιστορική προσέγγιση η εξήγηση δεν πρέπει να νοείται στο πρότυπο του μηχανιστικού αιτιακού μοντέλου των φυσικών επιστημών. Ο γνωστικός κλάδος της ιστορίας δεν απέκτησε ποτέ την εννοιολογική αυστηρότητα των αναλυτικών επιστημών διότι μελετάει ανθρώπινες πράξεις και ενέργειες στις οποίες ενυπάρχουν τα στοιχεία της βούλησης, της πρόθεσης και του νοήματος, στοιχεία που αντιστέκονται στον υψηλό βαθμό αφαίρεσης που διακρίνει τις σκληρότερες επιστήμες.³ Είναι σίγουρο πως το αξίωμα της απόλυτης αντικειμενικότητας και επιστημονικότητας της ιστορικής γνώσης δεν γίνεται πια ανεπιφύλακτα αποδεκτό.⁴

Η αποκατάσταση των γεγονότων είναι αξεχώριστη από την προσπάθεια για την αξιολόγηση των στοιχείων και την ένταξή τους στο πλαίσιο εντός του οποίου γεννήθηκαν: κατανόηση και εξήγηση. Αυτές οι δύο φάσεις ή καλύτερα οι μορφές της ιστορικής προσπάθειας δεν μπορούν να χωριστούν: η προσπάθεια αποκατάστασης ενός γεγονότος είναι μαζί και προσπάθεια κατανόησης του.⁵

Η μελέτη της βιβλιογραφίας δεν έγινε μόνο μέσω της κατανόησης αλλά και μέσω της κριτικής αξιολόγησής της ως σύνολο τεκμηρίων, καθώς αποτελείται από γραπτές μαρτυρίες που μελετώνται με βάση τα δεδομένα που ισχύουν στην εποχή του

² Georg Iggers, *Η Ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006, σ. 35

³ Στο ίδιο.

⁴ Rose Chartier στο Georg Iggers, *Η Ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999 σ. 27-28.

⁵ Charles Samaran, (διεύθυνση), *Ιστορία και μέθοδοί της*, Encyclopédie de la Pléiade, τ. Α', μτφ. Ελένης Στεφανάκη Αθήνα, MIET, 1979, σ. 405

αναγνώστη, και με βάση τα όσα ξέρει σχετικά με την εξέλιξη των γεγονότων τα οποία δεν είναι γνωστά από τα δρώντα ιστορικά υποκείμενα. Σύμφωνα με αυτό, διαμορφώνεται μια ερμηνεία της βιβλιογραφίας, που είναι εξωκειμενική, και με αυτό το τρόπο αναδεικνύεται η ιστορική αξία της. Όπως το θέτει ο Ράινχαρτ Κοζέλεκ: «Ο ιστορικός μεταχειρίζεται τις γραπτές πηγές ως μαρτυρίες που επιτρέπουν να εξαγάγει μια πραγματικότητα η οποία τις ξεπερνά . Περισσότερο από κάθε άλλον εξηγητή του κειμένου θεματοποιεί πράξεις που είναι εξωκειμενικές ακόμη κι αν δεν τις συνθέτει παρά μέσω της γλώσσας».⁶

Αντίθετα, από την παραδοσιακή γερμανική ιστοριογραφική σχολή, όπου οι πηγές πρέπει να αναπαραγάγονται μόνο ως γεγονότα, χωρίς κριτική ανάλυση ή ερμηνεία, προκρίθηκε η αξιοποίηση της βιβλιογραφίας ως αφετηρία για περαιτέρω σκέψη και για φιλτραρισμένη ερμηνευτική μέθοδο.

Η ερμηνευτική μέθοδος χρησιμοποιείται για την ανάλυση των κειμένων τόσο στις ανθρωπιστικές όσο και τις κοινωνικές επιστήμες και είναι κατάλληλη για την ερμηνεία και την κατανόηση των ανθρώπινων πράξεων και έργων τα οποία αντιμετωπίζουμε ως προϊόντα της ιστορικής εξέλιξης. Με τη βοήθεια της ερμηνευτικής μεθόδου , η οποία χρησιμοποιεί την κατανόηση ως κεντρική αναλυτική κατηγορία επιδιώξαμε να συλλάβουμε τη σημασία των ανθρώπινων πράξεων καθώς και την επίδραση που άσκησαν στην εποχή τους και στους μεταγενέστερους.

Έγινε προσπάθεια συνδυασμού της ερμηνευτική προσέγγισης με μεθόδους και προβληματισμούς από το χώρο των κοινωνικών επιστημών. Έγινε αναζήτηση αιτιακών εξηγήσεων, κατά το σχήμα αίτιο-αιτιατό όπου αυτό ήταν δυνατό, αλλά επίσης προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας πράξεων, θέσεων και συμπεριφορές όσων πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα, εντάσσοντας τες στο γενικότερο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο και αναπλάθοντας το κλίμα μιας εποχής .

Επίσης, έγινε προσπάθεια διερεύνησης των συνθηκών ζωής των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, των σκέψεων, της καθημερινότητας, των νοοτροπιών και των ανησυχιών τους, έτσι όπως καταγράφονται στα αρχεία.

Το αρχείο δεν είναι απλώς ένα σύνολο κειμένων που η κοινωνία κρίνει ότι πρέπει να διαφυλάξει ως πηγές της ιστορίας και της ταυτότητας της αλλά ορίζει το τι μπορεί να διατηρηθεί και άρα να υπάρξει και να ειπωθεί, ενώ ταυτόχρονα εγκαθιδρύει λόγους και αποφάνσεις ως συμβάντα. Όπως το έθεσε στη δεκαετία του '60 ο Φουκώ, το αρχείο γίνεται κατανοητό ως προϊόν της εξουσίας που του δίνει ζωή, το υλικό που περιέχει όπως και οι σιωπές του, υπακούουν σε σκοπιμότητες της εξουσίας που το παράγει.⁷

Έχοντας υπόψη αυτή την παρατήρηση έγινε προσπάθεια σκιαγράφησης μίας πολιτισμικής εξήγησης της τότε κοινωνίας όπως μεταφέρεται από τη βιβλιογραφία,

⁶ Nikolas Offenstadt, *Οι λέξεις του ιστορικού* , μτφ. Κωστής Γκότσινας, Αθήνα, Κέδρος, 2007, σ. 80-81.

⁷ Arlette Farge, *Η γέυση του αρχείου*, Αθήνα, Νεφέλη , 2004, σ.14.

αναζητώντας τις φωνές του καταπιεσμένου λαού, που συνήθως αποκρύπτονται προς χάρη μιας ιστορίας από «τα πάνω».⁸

Σε αυτή την έρευνα ακολουθήθηκε η γραμμική διαδικασία εξέτασης της βιβλιογραφίας: μελέτη, κατανόηση, εξήγηση, ερμηνεία. Αντλήθηκαν στοιχεία που συνιστούν την ενδοκειμενική γνώση, τα οποία έγινε προσπάθεια να συμπλεχθούν με την εξωκειμενική γνώση και εμπειρία. Η προσπάθεια αυτή συνιστά την συγγραφική διαδικασία αυτής της έρευνας. Συμπερασματικά, μπορεί να ειπωθεί ότι οι πηγές από μόνες τους δεν είναι επαρκείς για την ιστορική γραφή, εάν δεν συνοδεύονται από μία απαραίτητα εξωκειμενική πορεία, που συνίσταται στην υποκειμενική (με βάση τα όσα ξέρει ο αναγνώστης) και κριτική ερμηνεία τους.

⁸ Georg Iggers, *Νέες κατευθύνσεις στην Ευρωπαϊκή Ιστοριογραφία*, Αθήνα, Γνώση, 1984, σ.94-95.

Π. Η κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική κατάσταση στην Ευρώπη, τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης

Οι συνθήκες που επικρατούσαν στη Γαλλία κατά τα τέλη του 18ου αιώνα εξηγούν την έκφραση του επαναστατικού αναβρασμού, το 1789. Μία βασική παράμετρος γενικής δυσαρέσκειας για τους κατοίκους τόσο των πόλεων όσο και της υπαίθρου ήταν η φορολογία, που αποτελούνταν από διάφορες κατηγορίες άμεσων και έμμεσων φόρων (όπως φόροι για τις εκτάσεις γης που αντιστοιχούσαν σε κάθε νοικοκυριό, φόροι για εμπορεύματα και προϊόντα-αλάτι, κρασί-, φόροι για τις πολεμικές δαπάνες κ.τ.λ.), η οποία επιβάρυνε όχι μόνο τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και τους μεγαλοϊδιοκτήτες-φεουδάρχες ευγενείς, που έπρεπε εκτός από την καταβολή φόρων που τους αναλογούσαν ως υποτελείς του Στέμματος,⁹ να συντηρούν και το εργατικό δυναμικό των ιδιοκτησιών τους, το οποίο συνήθως έπαιρνε το μικρότερο μερίδιο από την σοδειά, με αποτέλεσμα η διαβίωση των αγροτικών οικογενειών να γίνεται όλο και πιο δυσχερής.¹⁰ Σε αυτό πρέπει να συνυπολογιστεί ότι η γεωργία ήταν ο σημαντικότερος τομέας της εθνικής οικονομίας και ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού (πάνω από το 60%) ασχολούνταν με την πρωτογενή παραγωγή και ζούσε από τη γη. Ωστόσο, η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη για τους αστούς εργάτες και ειδικευμένους επαγγελματίες (τεχνίτες, καταστηματάρχες, πραγματευτές) καθώς η φορολογία ήταν το ίδιο

⁹ Δηλαδή, ένα ποσοστό της γεωργικής παραγωγής και ο φόρος περιουσίας.

¹⁰ Ταυτόχρονα, η αδυναμία των αρχόντων να συντηρήσουν μεγάλο αριθμό από υποτελείς καλλιεργητές, οδήγησε και στην αύξηση της ανεργίας.

επαχθής, οι μισθοί χαμηλοί και η ανεργία μόνιμος κίνδυνος. Από αυτά τα δεδομένα, ο μεγάλος ωφελημένος ήταν η μοναρχία, λόγω ενός συνόλου παραγόντων: οι συλλεγμένοι φόροι κατέληγαν στο κρατικό Θησαυροφυλάκιο για την αύξηση των εσόδων, τα οποία διοχετεύονταν στην πολυτέλεια της μοναρχίας και της αριστοκρατίας και στην διατήρηση του γοήτρου τους.¹¹ Επίσης, το Στέμμα είχε την κυριότητα και τον έλεγχο του μεγαλύτερου μέρους της έγγεια ιδιοκτησίας της χώρας, αποτελούμενης από αγροκτήματα, βοσκοτόπια, κήπους και αμπέλια, τα οποία αποτελούσαν την κοινή γη, που όμως ήταν διαθέσιμη για αγορά ή για ενοικίαση μόνο από τους πλούσιους γαιοκτήμονες, ιδιαίτερα στα κεντρικά (Massif Central), στα νοτιοδυτικά (Γασκώνη, χωριά στο γεωγραφικό διαμέρισμα των Ανατολικών Πυρηναίων) στα νοτιοανατολικά (Ακουιτανία) και στα βόρεια (Νορμανδία), στερώντας από τον λαό, το σημαντικότερο αγαθό της επιβίωσής του.¹²

Συντοχρόνως, ο άλλος μεγάλος επωφελημένος σε αυτό το καθεστώς ήταν η Εκκλησία, που ως εκπρόσωπος της πνευματικής εξουσίας, διέθετε φοροαπαλλαγή και κατείχε μία πληθώρα εκτάσεων στη γαλλική ύπαιθρο, αποτελούμενες από ευεργετήματα, μοναστηριακά κτήματα και αμπέλια. Από αυτές τις ιδιοκτησίες, ο κλήρος εισέπραττε τη δεκάτη (δηλαδή το 1/10 της παραγωγής, μαζί με φόρους σε χρήμα, εργαλεία και ζώα), την οποία οι υποτελείς χωρικοί όφειλαν να εξοφλούν κάθε μήνα. Σε αυτές τις δύσκολες περιστάσεις προστέθηκαν οι συχνές σιτοδείες λόγω των κακών σοδειών και των μολύνσεων στα χωράφια, που με τη σειρά τους αύξαναν υπέρογκα τον πληθωρισμό στα βασικά διατροφικά αγαθά και οδήγησαν στη γενική εξαθλίωση, σε φτώχεια και πείνα. Υπό αυτές τις συνθήκες ήταν επείγον για τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΣΤ΄ να συγκαλέσει το Μάιο του 1789 τη Γενική Εθνοσυνέλευση των τριών νομοκατεστημένων Τάξεων (αριστοκρατία, κλήρος και λαός), κάτι που δεν είχε γίνει από τις αρχές του 17ου αιώνα.¹³

Επομένως, η επανάσταση της γαλλικής κοινωνίας έγινε μέσα σε αυτές τις συνθήκες γενικευμένης κρίσης και ανέτρεψε την πρότερη πραγματικότητα. Όταν ο Ναπολέων Βοναπάρτης έλαβε την εξουσία, αποφάσισε να διατηρήσει τις επαναστατικές μεταρρυθμίσεις, αλλά και να τις εμπλουτίσει με δικούς του νεωτερισμούς, οι οποίοι θα αναλυθούν παρακάτω. Επιπλέον, ένα άλλο χαρακτηριστικό του βασιλείου ήταν οι διαφορές ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, που δυσκόλεψαν τόσο την εξάπλωση της Επανάστασης, όσο και την καθολική επιβολή του Ναπολεόντειου καθεστώτος, και γι' αυτό πρέπει να αναφερθούν.

¹¹ Χαρακτηριστικές ως προς αυτό, είναι οι ανεγέρσεις κάστρων, που δέσποζαν στις χωροδεσποτείες, μαζί φυσικά με το ανάκτορο των Βερσαλλιών, που είχε χτιστεί με τη βοήθεια των δημόσιων φόρων, τον 17ο αιώνα.

¹² Παράλληλα, σε διάφορες περιοχές πραγματοποιούνταν εκχερσώσεις, μέσω της καταστροφής δασών, στερώντας και έναν πολύ σημαντικό φυσικό πλούτο.

¹³ Peter McPhee, *Living the French Revolution, 1789-99*, Palgrave MacMillan, 2006, σ. 11-34.

Σε πολιτισμικό επίπεδο, η προεπαναστατική Γαλλία χωριζόταν σαφώς στην κουλτούρα της πόλης και την κουλτούρα της υπαίθρου. Διαποτισμένες από το κλίμα του Διαφωτισμού, οι πόλεις της είχαν μεγάλη πνευματική άνθηση, με την ίδρυση πανεπιστημίων, σχολείων, ακαδημιών, μασονικών στοών, λεσχών, εκθέσεων ζωγραφικής και γλυπτικής, και θεάτρων, όπου γινόταν διακίνηση του πνεύματος, των επιστημών και των τεχνών, με εξέχουσα περίπτωση το Παρίσι. Δίπλα σε αυτούς τους πνευματικούς και εκπαιδευτικούς θεσμούς, προστέθηκαν οι συναθροίσεις ατόμων της υψηλής κοινωνίας σε σαλόνια σπιτιών πλουσίων κυριών και οι συναντήσεις σε καταστήματα cafe, όπου γίνονταν διάλογοι για τις τέχνες, τα γράμματα, όπως και για την επικαιρότητα. Από την άλλη, η εκπαίδευση των μικρών αγοριών και των εφήβων στα σχολεία, περιελάμβανε ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και φιλοσοφία, ενώ η πανεπιστημιακή εκπαίδευση περιελάμβανε σπουδές στην φιλολογία, τη φιλοσοφία, τα μαθηματικά και την ιατρική, με ξεχωριστό το πανεπιστήμιο του Παρισιού. Εκ παραλλήλου, στην ύπαιθρο, η κουλτούρα είχε διαφορετικό χαρακτήρα και αυτό οφειλόταν σε μια σειρά από παράγοντες: πρώτα οι ρυθμοί ζωής, οι οποίοι συγκροτούσαν μια συνεχή ρουτίνα επαναλαμβανόμενων γεγονότων και διαδικασιών, δηλαδή η σπορά το χειμώνα και την άνοιξη και η συγκομιδή το καλοκαίρι, η καθημερινή εργασία στο χωράφι, οι σιτοδείες και οι επισιτιστικές κρίσεις, η σημασία της εκκλησίας και της ενορίας και το εβδομαδιαίο εκκλησίασμα, η ζωή στο σπίτι, είναι τα γεγονότα που συγκροτούσαν το χρόνο των ανθρώπων της υπαίθρου, όπου οι αλλαγές ήταν αργές και πιο μακροπρόθεσμες, κυρίως στον τρόπο με τον οποίο τις αντιλαμβάνονταν οι άνθρωποι της υπαίθρου, σε αντίθεση με αυτούς των πόλεων, όπου οι ρυθμοί ήταν ταχείς.¹⁴ Στη συνέχεια, η τοπικότητα της υπαίθρου, δηλαδή τα ήθη, τα έθιμα και οι συνήθειες των κατοίκων ανά χωριό και ενορία, που ήταν συνήθως η οργάνωση λαϊκών εορτών με χορούς και τραγούδια, προς τιμήν του αγίου της ενορίας, ή κάποιου σημαντικού γεγονότος (όπως γιορτές που αφορούσαν την έλευση της άνοιξης, τη λατρεία της φύσης, κ.τ.λ.).¹⁵ Αλλά και στο επίπεδο της θεραπείας ασθενειών, η ύπαιθρος είχε τη δική της κουλτούρα, καθώς η ιατρική επιστήμη δεν ήταν γνωστή εκεί, και οι άνθρωποι βασίζονταν στα δικές τους εμπειρικές γνώσεις, και στα δικά τους υλικά και γιατροσόφια, τα οποία κατασκεύαζαν από πράγματα που είχαν στα σπίτια τους, ώστε να βοηθήσουν κάποιο μέλος της οικογένειάς τους, κάποιον φίλο ή κάποιον γείτονα. Ταυτόχρονα, στην γαλλική ύπαιθρο ήταν τότε πολύ σημαντική η θρησκευτικότητα των ανθρώπων, η οποία καθόρισε και τη μείωση του αναλφαβητισμού τους,

¹⁴ Για αυτό το θέμα έχουν κάνει εξαιρετική ανάλυση οι ιστορικοί των Annales (π.χ. ο Μαρκ Μπλοχ), όπου μεταξύ άλλων μιλούν για την μακρά και γραμμική διάρκεια της ζωής στην ύπαιθρο, όπου οι μεγάλες αλλαγές και καμπές γίνονται αντιληπτές πολύ αργότερα έως και καθόλου, όπως συνέβη με τις αλλαγές που έφερε η Γαλλική Επανάσταση.

Emmet Kennedy, *A Cultural History of the French Revolution*, Yale University Press, 1989, σ. 30.

¹⁵ Ένα τέτοιο τραγούδι ήταν η Μασσαλιώτιδα, που αργότερα έγινε ο εθνικός ύμνος της χώρας.

καθώς μετά την εισαγωγή των μέτρων της Αντιμεταρρύθμισης, αυξανόταν σταδιακά το ποσοστό κατοχής βασικής εκπαίδευσης (ανάγνωσης και γραφής), το οποίο δινόταν από την εκάστοτε ενορία, στο πλαίσιο της εκκλησίας, του κατηχητικού σχολείου, ή του σπιτιού.¹⁶ Αρχικά, η βασική εκπαίδευση ήταν πιο ανεπτυγμένη στα βόρεια (όπου υπήρχε και η επίδραση του Προτεσταντισμού), αλλά αργότερα εξαπλώθηκε και στα νότια, ενώ είναι σημαντικό ότι και οι γυναίκες μπόρεσαν να αποκτήσουν αυτή την εκπαίδευση, αν και σε χαμηλότερο ποσοστό από τους άνδρες.

Συμπερασματικά, ο προεπαναστατικός γαλλικός πολιτισμός ήταν πλήρως διαχωρισμένος, ανάμεσα στις εξελίξεις στην πόλη και τις εξελίξεις στην ύπαιθρο, κάτι που θα φανεί από τον βαθμό αφομοίωσης της Επανάστασης στην ύπαιθρο.¹⁷

Σε αυτό το σημείο, θα σημειωθούν οι γενικές συνθήκες που επικρατούσαν και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στα τέλη του 18ου αιώνα, στις οποίες αργότερα θα επιβληθεί το Ναπολεόντειο καθεστώς. Οι ομοιότητες με την γαλλική περίπτωση είναι εμφανείς: στις Κάτω Χώρες, στα γερμανικά κράτη, στην Ιταλία, και στη διαμελισμένη Πολωνία, υπήρχαν οι επαρχιακές πόλεις, που παρέμεναν διαχωρισμένες από την γύρω ύπαιθρο, αλλά τη χρησιμοποιούσαν ως οικονομική πηγή. Η φεουδαρχία καθόριζε την οικονομική παραγωγικότητα και τις κοινωνικές σχέσεις, καθώς η αριστοκρατία, ο κλήρος, και η αναπτυσσόμενη μεσαία αστική τάξη των εμπόρων και των επαγγελματιών έχουν την ιδιοκτησία του μεγαλύτερου μέρους των καλλιεργήσιμων γαιών, όπου εργάζονται αγρότες, δεμένοι με τη γη και με τον όρκο αφοσίωσης στους αφέντες τους (δουλοπάροικοι), όπως και ενοικιαστές αγρότες.¹⁸ Οι άρχοντες των χωροδεσποτειών λάμβαναν σημαντικές προσόδους, δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής και φόρους σε χρήμα και σε είδος, που καταβάλλονται από τους μικροκαλλιεργητές, έσοδα απαραίτητα, καθώς οι πόλεις βρίσκονταν σε παρακμή, με αποτέλεσμα η φτώχεια της ευρωπαϊκής υπαίθρου να αυξάνεται σταδιακά. Τέτοια παραδείγματα υπήρχαν στη Νότια Ευρώπη (Ιταλία, Ισπανία), όπου οι εύποροι εισοδηματίες των πόλεων ζούσαν από τα ενοίκια των κτημάτων τους, στα γερμανικά πριγκιπάτα, όπου οι ανώτατοι άρχοντες και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες (Junkers) απομυζούσαν οικονομικά την αγροτική τάξη, και σε τμήματα της Πολωνίας, όπου οι δουλοπάροικοι έφταναν να πωλούνται ως δούλοι. Επίσης, τα αγροκτήματα των ευγενών ήταν μεγάλης έκτασης, όπως στη Σικελία και την Ανδαλουσία, όπου θεωρούνταν συνέχεια των ρωμαϊκών

¹⁶ Απόδειξη αυτού ήταν η ύπαρξη πολλών συμβολαίων γάμων, σύμφωνα με τους τοπικούς δικαστές, όπου το ζευγάρι έπρεπε να υπογράψει, άρα είχε γνώση γραφής.

¹⁷ Emmet Kennedy, *ό.π.*, σ. 27-52.

¹⁸ Τότε εισάγονται οι μηχανές γεωργικής καλλιέργειας (όπως η θεριστική μηχανή και το αλωνιστήρι), η λίπανση και το κόπρισμα, και οι σπορές με νέα φυτά, όπως η πατάτα, τα γογγύλια και το τριφύλλι. Αυτές οι μέθοδοι είχαν ξεκινήσει από τη Βρετανία και έπειτα εξαπλώθηκαν στην ηπειρωτική Ευρώπη.

λατιφουντίων, με τους δούκες και τους βαρόνους να έχουν έσοδα από την κτηνοτροφία, τη σιτοπαραγωγή και τη φορολογία, ενώ και οι Πολωνοί ευγενείς διέθεταν εξίσου μεγάλα κτήματα. Στο γεγονός της εξαθλίωσης της υπαίθρου συνέβαλε και η γενικευμένη εκμετάλλευση βοσκοτόπων και κοινοτικών δασών από τους γαιοκτήμονες, με αποτέλεσμα την πραγματοποίηση εξεγέρσεων από τους αγρότες, που διεκδικούσαν την τήρηση των εθιμικών νόμων, ώστε η κοινή γη να προστατευτεί από τους μεγαλοϊδιοκτήτες. Μολοταύτα, υπήρχαν και εξαιρέσεις, που ήταν οι ελεύθεροι αγρότες, οι οποίοι κατείχαν μικρές ιδιοκτησίες, με ελαφρότερες υποχρεώσεις προς τους άρχοντες (μεταφορά του αλευριού στο μύλο του άρχοντα, κάποιες εισφορές και ορισμένη παροχή εργασίας). Σε αυτά τα κτήματα ξεκίνησε μερικώς η καπιταλιστική προσέγγιση, με την εισαγωγή μηχανών και εντατικών καλλιεργειών για την μεγαλύτερη παραγωγική απόδοση, και η πρόσληψη εργατών με συγκεκριμένο ημερομίσθιο (όπως έγινε στη Βόρεια Ιταλία και στην Ολλανδία). Παράλληλα, στις πόλεις αναπτυσσόταν η βιοτεχνική οικονομία, στο πλαίσιο του εργαστηρίου ή του σπιτιού, όπου τεχνίτες και αγρεργάτες (που ήθελαν να συμπληρώσουν το εισόδημά τους) εργάζονταν με συμβόλαια χαμηλών μισθών για πολλές ώρες, με την παραγωγή να ελέγχεται κυρίως από τους εμπόρους. Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών είναι η επικράτηση των κοινοτήτων έναντι του ατόμου, όπου υπάρχει ιεραρχία: αγροτικές κοινότητες με αστούς, χωρικούς και εργάτες, και επαγγελματικές συντεχνίες με δασκάλους, μαθητευόμενους και ομοτέχνους. Αυτές οι συσσωματώσεις καθορίζουν τις συνθήκες εργασίας και οργανώνουν την παραγωγή προς όφελός τους. Η Ευρώπη προ της Γαλλικής Επανάστασης, αποτελούνταν από κοινωνίες όπου επικρατούσαν οι τίτλοι ευγενείας, η προβολή της τιμής και του κύρους (περιβολή του ξίφους, συμμετοχή των πλουσίων αστών στις Συνελεύσεις των Γενικών Τάξεων), τα οικονομικά και δικαστικά προνόμια, και η σημασία της ιθαγένειας, καθώς ο ξένος ήταν εξοβελιστέος από την κοινότητα. Σε αυτό το σύστημα αξιών κυριαρχούσαν οι αστοί των πόλεων και των χωριών, που διέθεταν πλούτο, καταγωγή και αξιώματα. Ταυτόχρονα, η ηπειρωτική και Νότια Ευρώπη προ του 1789, χαρακτηρίζεται από σταδιακή αύξηση του πληθυσμού της, με τη γεννητικότητα να αυξάνεται συνεχώς, και τη θνησιμότητα να μειώνεται, λόγω της βελτίωσης των υπηρεσιών υγείας (αν και οι ρυθμοί ποικίλλουν ανάμεσα σε περιοχές του Βελγίου και των γερμανικών κρατών). Συγκεκριμένα, αυτή η αύξηση ήταν έντονη στην ύπαιθρο, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις πόλεις της Βόρειας Ιταλίας και τη Βραβάντη. Όμως την ίδια στιγμή, αυτή η πληθυσμιακή αύξηση δημιούργησε ανησυχία για την επάρκεια των μέσων επιβίωσης, καθώς δεν υπάρχουν αρκετές θέσεις εργασίας, ώστε κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, ο Τόμας Μάλθους να επιστήσει την προσοχή στην εγκράτεια, και στον περιορισμό των γεννήσεων, ώστε τα κράτη και οι οικονομίες τους να μην καταστραφούν. Επίσης,

παρατηρείται έντονη αστικοποίηση, που θα ενταθεί από τον 19ο αιώνα (για παράδειγμα σε πόλεις της Βόρειας Ιταλίας και σε αστικά κέντρα του γερμανικού χώρου. Επίσης τότε ήταν κυρίαρχες οι θρησκευτικές κοινότητες, όπου κυριαρχούσε ο κλήρος, στο πλαίσιο της ανεξιθρησκείας, που είχε εισαχθεί από τον Διαφωτισμό. Τέλος, υπήρχε το κίνημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, που υποστήριζε την δημιουργία μιας νέας αστικής κοινωνίας των μεσαίων τάξεων, όπου δεν θα ίσχυε ο πλούτος και η ευγενής καταγωγή, θα κυριαρχούσε ο πνευματικός και οικονομικός ορθολογισμός, τα άτομα θα μορφώνονταν εξίσου και με εργατικότητα και οξύνοια, θα αναδείκνυαν τις ικανότητές τους, η επιστήμη θα αντικαθιστούσε την θρησκεία, και οι κυβερνήσεις των κρατών θα μεριμνούσαν για το κοινό καλό και την κοινωνική πρόοδο.¹⁹

III. Η πορεία της Γαλλικής Επανάστασης, μέχρι την ίδρυση της Υπατείας

Αρχικά, πρέπει να αναφερθεί ότι η Επανάσταση δεν ξεκίνησε από το λαό, αλλά από την αστική τάξη (που την αποτελούσαν κυρίως αστοί που συναθροίζονταν σε θέατρα, μασονικές στοές και λέσχες), η οποία καθώς ανήκε στην Τρίτη Τάξη είχε αιτηθεί στον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΣΤ΄ την αύξηση των εδρών στην Εθνοσυνέλευση, ώστε να εκλέγει, μέσω των επαρχιακών συνελεύσεων αντιπροσώπους σε ανάλογο αριθμό με των δύο ιεραρχικών τάξεων, όπου οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι θα καταρτούσαν τετράδια παραπόνων, από κάθε κοινότητα, για να διαβιβαστούν στις Γενικές Τάξεις. Αυτό το αίτημα είχε γίνει δεκτό με βασιλικό διάταγμα του Δεκεμβρίου 1788, το οποίο συνδυάστηκε με την

¹⁹ E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σ. 11-24.

F. -G. Dreyfus, Roland Marx, Raymond Poidevin, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, τόμος Ε΄*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1990, σ. 13-18, 39-40 και 55-58.

πρόσκληση της Τρίτης Τάξης στην Εθνοσυνέλευση των Γενικών Τάξεων, που θα γινόταν το Μάιο 1789 στις Βερσαλλίες. Αυτή η προσπάθεια των αστών στηρίχτηκε από τον υπεύθυνο των οικονομικών, Νεκέρ, που προσεταιρίστηκε τους βασιλικούς υπουργούς και προχώρησε με την αστική τάξη στην ίδρυση του πατριωτικού κόμματος. Παράλληλα, ο λαός είχε αποκτήσει το δικαίωμα να παρευρίσκεται στις συζητήσεις της Εθνοσυνέλευσης. Υπό αυτές τις εξελίξεις, η αριστοκρατία άρχισε να αισθάνεται ότι απειλείται η αποκλειστικότητα του πλούτου της, τα παλαιά της προνόμια και η θέση της στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας, και γι' αυτό προσπάθησε να επηρεάσει αρνητικά τον βασιλιά, και να προτείνει πιο συμβιβαστικές λύσεις, όπως τη μείωση των φόρων. Μετά τη συνάντηση με τους αντιπροσώπους της Τρίτης Τάξης, που ήταν αμιγώς αστοί, αποφασίστηκε η ίδρυση της Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, στην οποία η Τρίτη Τάξη θα είχε τη συντακτική εξουσία, δηλαδή θα ψήφιζε σύνταγμα. Σε αυτή την επιτυχία είχε συμβάλει το κίνημα των φιλελεύθερων ευγενών, με κύριους εκπροσώπους τον Λαφαγιέτ και τον Μιραμπό. Με αυτόν τον τρόπο είχε καλλιεργηθεί ένα κλίμα εμφύλιου πολέμου, ανάμεσα στην παλιά αριστοκρατία και την αστική τάξη. Η συνέχιση της Επανάστασης εξασφαλίστηκε από το λαό, που τότε αναδείχθηκε σε μεγάλη κοινωνική δύναμη.²⁰ Η σύγκληση των Γενικών Τάξεων στις Βερσαλλίες από τον βασιλιά, πήρε πανεθνικές διαστάσεις και διαβιβάστηκε με γραπτό υπόμνημα σε όλες τις περιοχές του βασιλείου, δίνοντας την ευκαιρία στις τοπικές πολιτικές κοινότητες των δήμων στα γεωγραφικά διαμερίσματα, να εκλέξουν τους αντιπροσώπους τους για την Εθνοσυνέλευση, που θα εξέφραζαν τα αιτήματα του λαού, ενώπιον της ανώτατης κεφαλής του κράτους. Σαν αποτέλεσμα, οι αποφάσεις του βασιλιά δεν άλλαζαν άρδην την κατάσταση, αλλά είχαν κάποια σημασία, καθώς εκτός από την μείωση των φόρων, προχώρησε στην ίδρυση της Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, όπου θα συμμετείχαν μέλη από την Τρίτη Τάξη, και θα αποφάσιζαν ομόφωνα για όλα τα θέματά τους, ενώ εκφράστηκε θετικά στην θέσπιση συντάγματος. Παρόλα αυτά, η λαϊκή οργή δεν κατευνάστηκε, καθώς η φτώχεια και η καταπίεση ήταν έντονες, με αποτέλεσμα ομάδες εξεγερμένων με δίκρανα, να κατευθυνθούν προς τις φυλακές της Βαστίλης, όπου μέσα στους καταδίκους υπήρχαν και φυλακισμένοι λόγω χρεών, και να καταστρέψουν την τοποθεσία, απελευθερώνοντας όλους τους κρατούμενους. Παρά την άμεση κινητοποίηση της τοπικής αστυνομίας, η καταστολή της εξέγερσης ήταν δύσκολη και δεν έγινε έγκαιρα, ώστε να εμποδιστεί η σκοπιμότητά της. Αυτό το γεγονός ήταν η πρώτη επαναστατική πράξη (14 Ιουλίου 1789).

Τον επόμενο μήνα, τον Αύγουστο του 1789, η Συντακτική Εθνοσυνέλευση δημοσίευσε την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του

²⁰ Georges Lefebvre, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004, σ. 122-137.

Ανθρώπου και του Πολίτη, που παρουσίαζε τις επαναστατικές θέσεις: κατάργηση της φεουδαρχίας, της μεγάλης ιδιοκτησίας, και των χωροδεσποτειών, κατάργηση των συντεχνιών και ανάδειξη του ατόμου και της ελευθερίας του, εισαγωγή μιας νέας θρησκείας, που δεν θα βασιζόταν στη χριστιανική ιδεολογία, αλλά στη λατρεία της φύσης, της λογικής και του ανθρώπου, που θα μπορεί να αξιώνει τον εαυτό του ως Θεό, θέση που ακύρωνε την Εκκλησία, η οποία δεν είχε πια κανένα λόγο ύπαρξης.²¹ Ταυτόχρονα, ο επαναστατικός αναβρασμός στην ύπαιθρο διογκωνόταν, και πλήθος χωρικών εξεγέρθηκε εναντίον των αρχόντων, αριστοκρατών και κληρικών, διώχνοντάς τους από τις ιδιοκτησίες τους, και ενίοτε δολοφονώντας τους, ενώ επιτέθηκαν στα κάστρα τους και τα κατέστρεψαν. Μέσα σε λίγο διάστημα σχεδόν όλη η χώρα είχε επαναστατήσει εναντίον των δύο προνομιούχων τάξεων και των φορολογικών βαρών που αυτές δημιουργούσαν.²² Όμως την ίδια στιγμή, η πλέον Νομοθετική Εθνοσυνέλευση, που αποτελούνταν από δημοκρατικούς, φιλελευθέρους, κεντροδεξιούς, μετριοπαθείς αριστερούς και ορισμένους ριζοσπάστες, δεχόταν την ύπαρξη της συνταγματικής μοναρχίας, και αντιμετώπιζε πρόβλημα με τη διάδοση των επαναστατικών ιδεών σε μεγάλη κλίμακα, καθώς εκτός από τα πολλά γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας, υπήρχαν περιοχές που είχαν προσαρτηθεί στο γαλλικό βασίλειο (στα βόρεια η Φλάνδρα και το Αινώ, στα δυτικά η χώρα των Βάσκων) και απομακρυσμένα χωριά, των οποίων οι πληθυσμοί δεν μιλούσαν γαλλικά, αλλά τοπικές διαλέκτους (patois), και δεν μπορούσαν να κατανοήσουν τη γαλλική γλώσσα, ώστε να μην θεωρούνται Γάλλοι, αλλά αλλοεθνείς, που δεν ήταν εφικτό να κατανοήσουν τις επαναστατικές θέσεις και να ενσωματωθούν στον επαναστατικό πυρήνα.²³ Παράλληλα, υπήρχαν περιοχές που ήθελαν να διατηρήσουν τους προηγούμενους θεσμούς, όπως τον Χριστιανισμό και τις εκκλησίες, ιδιαίτερα στα βορειοδυτικά και στα νότια.²⁴ Σε κάθε περίπτωση, τον Σεπτέμβριο του 1791, ψηφίστηκε από την Εθνοσυνέλευση και δημοσιεύτηκε με βασιλική αναγνώριση το πρώτο επαναστατικό σύνταγμα, σύμφωνα με το οποίο οι ιδιοκτησίες της αριστοκρατίας και του κλήρου εθνικοποιούνταν και θα ετίθεντο σε δημοπρασία, ώστε να είναι διαθέσιμες για αγορά και από τους χωρικούς (biens nationaux), αναγνωρίστηκε η ισότητα των πολιτών απέναντι στο

²¹ Αυτή η θέση διατυπώθηκε σύμφωνα με τις απόψεις του Ρουσό. Από τις συνταγματικές θέσεις φάνηκε η σύνδεση της Επανάστασης με την παράδοση του Διαφωτισμού.

²² Επίσης, το Νοέμβριο του 1789 ιδρύθηκε η επαναστατική εφημερίδα Le Moniteur.

²³ Η επίτευξη αυτού του γεγονότος, έγινε αργότερα από τους εκπροσώπους του πεφωτισμένου Χριστιανισμού, όπως τον αββά Γρηγόριο.

²⁴ Peter McPhee, *ό.π.*, σ. 35-76.

Emmet Kennedy, *ό.π.*, σ. 59-76.

νόμο και η αδιαίρετη κληρονομιά, και αποσαφηνίστηκε ότι όλοι οι κληρικοί έπρεπε να αποσυρθούν από τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να δηλώσουν όρκο πίστης στο σύνταγμα, αλλιώς θα εξορίζονταν από τη χώρα μαζί με τους ευγενείς που στην πλειονότητά τους εκπατρίστηκαν. Εναλλακτικά, πολλοί κληρικοί και ευγενείς που αρνούσαν να συμμορφωθούν στέλλονταν στη γκιλοτίνα.²⁵ Επιπλέον, με το συνταγματικό νόμο του Λε Σαπελιέ το 1791, καταργούνταν όλες οι συσσωματώσεις (συντεχνίες, αδελφότητες, ακαδημίες, μασονικές στοές, λέσχες), καθώς δεν μπορούσαν να υπάρχουν κοινότητες με ειδικά προνόμια, σε μια κοινωνία ισότητας. Ακόμα, εισαγόταν το ενιαίο μετρικό σύστημα και το επαναστατικό ημερολόγιο, που αντικατέστησε το γρηγοριανό.²⁶ Τέλος, παραχωρούνταν το εκλογικό δικαίωμα στον ανδρικό πληθυσμό που διέθετε κάποια περιουσιακά στοιχεία και μπορούσε να πληρώσει τον σχετικό φόρο, δόθηκε μεγάλο εύρος συμμετοχής στις τοπικές κομμούνες και συνελεύσεις για τη διεύθυνση των ζητημάτων της τοπικής αυτοδιοίκησης, και αυτονομία έναντι των επαρχιακών δικαστηρίων και των ανώτατων περιφερειακών δικαστηρίων (Parlements), και αναγνωρίστηκε η χειραφέτηση των Προτεσταντών και των Εβραίων της χώρας, που ζούσαν σε καταπίεση, από τα τέλη του 17ου αιώνα, οπότε έγινε η ακύρωση του Διατάγματος της Νάντης, από τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΔ'.²⁷

Εντούτοις, παρά τις επιτυχίες, δεν δόθηκε λύση στην φτώχεια (με πλήθος φτωχών να χρειάζονται μέριμνα και περίθαλψη),²⁸ η κοινή γη αποφασίστηκε διά νόμου να χωριστεί και να περιφραχτεί, γεγονός που προκάλεσε εξεγέρσεις χωρικών, καθώς τους στερούσε τα συλλογικά δικαιώματα τους, παρόλο που υπήρχαν εθιμικοί νόμοι που τα θέσπιζαν, και η νέα Συμβατική Εθνοσυνέλευση άρχισε να εκφράζει την επιθυμία κατάργησης και της μοναρχίας, ειδικά από το 1792, όταν οι ριζοσπάστες

²⁵ Επίσης, μετά τη διάλυση των μοναστηριών και των ταγμάτων τους, οι κληρικοί όφειλαν να αποδεχτούν τη νέα ανθρώπινη θρησκεία, να παντρευτούν και να αποκτήσουν οικογένεια.

²⁶ Στόχος αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν η μεγαλύτερη απλότητα στις μετρήσεις, που αφορούσαν οποιοδήποτε υπολογισμό (από μαθηματικές και γεωμετρικές έως για θέματα εμπορίου και γεωργικής παραγωγής). Το νέο ημερολόγιο περιείχε νέα ονόματα μηνών, εμπνευσμένα από τη φύση, και νέο υπολογισμό του χρόνου: πρώτο έτος ορίστηκε το έτος δημοσίευσης του συντάγματος, χωρίς τη μοναρχία (1793) και πλέον η καταγραφή των ετών γινόταν με λατινικούς χαρακτήρες (στην ημερομηνία πρώτα γραφόταν ο μήνας με τον αριθμό του, και μετά το έτος), κάτι ιδιαίτερα ρηξικέλευθο, καθώς η Επανάσταση κατήργησε την από κτίσεως κόσμου μέτρηση του χρόνου, αλλά και το χριστιανικό ημερολόγιο.

²⁷ Το Διάταγμα της Νάντης ήταν ένα νομοθέτημα που είχε εισαχθεί από τον βασιλιά Ερρίκο Δ', το 1599, με το οποίο αναγνωριζόταν το δικαίωμα ανεξίθρησκείας για τους υπηκόους του βασιλείου, και συγκεκριμένα οι ομάδες των Ουγενότων (δηλαδή των Γάλλων Προτεσταντών) αποδεσμεύονταν από το καθεστώς δίωξής τους, και αποκτούσαν ίσα δικαιώματα στην δημόσια ζωή, στην εργασία και στη θρησκευτική λατρεία. Αυτό το διάταγμα θεσπίστηκε αφού ο Ερρίκος είχε εγκαταλείψει τον Καθολικισμό, και με αυτό δόθηκε τέλος στους Θρησκευτικούς Πολέμους.

²⁸ Το έργο της περίθαλψης των φτωχών το αναλάμβαναν κυρίως οι συνταγματικοί ιερείς, σε ενοριακό επίπεδο.

αριστεροί (Ιακωβίνοι) εκτόπισαν τους μετριοπαθείς δεξιούς (Γιρονδίνους) και επικράτησαν στις εκλογές.²⁹ Οι Ιακωβίνοι υποστηρίζονταν από πλήθη φανατικών εξεγερμένων, τους «αβράκωτους» (*sans culottes*), οι οποίοι κινούνταν ανά την χώρα, γκρεμίζοντας αγάλματα βασιλιάδων, καίγοντας βασιλικές βιβλιοθήκες, καταστρέφοντας πίνακες με προσωπογραφίες μελών της αυλής ή του βασιλικού οίκου, και γενικά οτιδήποτε σχετιζόταν με τη μοναρχία, ενώ το ίδιο γινόταν με ναούς, όπου αφαιρούνταν εικόνες αγίων, στην γενική προσπάθεια αποχριστιανοποίησης της κοινωνίας.³⁰ Το εγχείρημα αυτό σχεδιάστηκε από την Επιτροπή των Μνημείων, στο πλαίσιο της επαναστατικής προπαγάνδας. Η απήχηση των Ιακωβίνων στη γαλλική κοινωνία αυξανόταν με ρυθμούς γεωμετρικής προόδου, με 1.500 συλλόγους να ιδρύονται στις πόλεις και τα χωριά.³¹ Την ίδια στιγμή, δημιουργήθηκε μια νέα τέχνη, φυσιολατρική, ανθρωποκεντρική και συμβολική, χωρίς την επιτηδευμένη μεγαλοπρέπεια της μοναρχίας, όπως εκφράστηκε από τον Νταβίντ στη ζωγραφική, τον Μπουλέ στην αρχιτεκτονική και τον Ουντόν στη γλυπτική, και όπως αναδείχθηκε στο μουσείο του Λούβρου, που εγκαινιάστηκε εντός του 1793, και στα θεατρικά έργα που προβάλλονταν, τα οποία είχαν στο περιεχόμενό τους, την κριτική του θεσμού της μοναρχίας και τη σάτιρα, όπως εκφραζόταν από τους σύγχρονους θεατρικούς συγγραφείς. Επίσης, η λογοτεχνία άλλαξε περιεχόμενο, καθώς έγινε πιο δραματική και οι διηγήσεις πιο άμεσες και συναισθηματικές, ώστε να είναι πιο εκλαϊκευμένες και κατανοητές από το αναγνωστικό κοινό. Ουσιαστικά, το μόνο που έμεινε αμετάβλητο στη γαλλική πρωτεύουσα ήταν ο Σηκουάνας, που διέτρεχε και υδροδοτούσε την πόλη, και σύμφωνα με τη θέση του χωρίζονταν τα γεωγραφικά της διαμερίσματα.³²

Μετά τη σύλληψη και την εκτέλεση του βασιλιά (Ιανουάριος 1793), και την ίδρυση της Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας για την ενίσχυση των εξουσιών της αριστεράς, υπέρ της Επανάστασης, οι επικεφαλής της παράταξης των Ιακωβίνων, Μαρά, Ροβεσπιέρος, Δαντόν και Σαιν-Ζυστ, επέβαλαν το καθεστώς της Τρομοκρατίας, εξαπολύοντας ένα «κυνήγι μαγισσών» ενάντια στους αρνητές του καθεστώτος, φιλοβασιλικούς και Καθολικούς, τους οποίους έστελναν μαζικά στη γκιλοτίνα, με αποκορύφωμα την κατάπνιξη της εξέγερσης στη Βανδέα (*Vendée*

²⁹ Peter McPhee, *ό.π.*, σ. 77-95.

³⁰ Σε αυτό το πλαίσιο εντάχθηκε και η ίδρυση ενός νέου ναού, όπου τελέστηκε από τον Ροβεσπιέρο η λατρεία του Υπέριπτου Όντος, το 1793, όπως και η παύση λειτουργίας της εκκλησίας της Αγίας Γενεβιέβης ως τόπος ταφής των βασιλιάδων, όπου πλέον θα θαβόταν το Πάνθεον των μεγάλων προσωπικοτήτων της χώρας (π.χ. Βολταίρος), που είχαν ανυψωθεί σε θεότητες, σύμφωνα με τη νέα θρησκεία.

³¹ Οι πιο γνωστοί και φανατικοί Ιακωβίνοι ήταν ο Μουαζάκ και ο Μοντομπάν.

³² Emmet Kennedy, *ό.π.*, σ. 197-234.

Militaire),³³ όπου οι φιλομοναρχικοί εναντιώθηκαν στρατιωτικά στους Ιακωβίνους, με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική σφαγή τους (1793). Επίσης, ψηφίστηκε το σύνταγμα που εγκαθίδρυε το νέο πολίτευμα, το οποίο ονομάστηκε Πρώτη Γαλλική Δημοκρατία, ενώ με το σύνταγμα αυτό παραχωρούνταν η καθολική ανδρική ψήφος, χωρίς τα κριτήρια περιουσίας και εκπαίδευσης, ενισχύθηκε η συμμετοχή των κατώτερων αστών (τεχνίτες) στα αστικά συμβούλια, επαναλήφθηκε η αδιαίρετη κληρονομιά και τέθηκαν οι όροι για το διαζύγιο.³⁴ Αυτή ήταν η διετία του Μεγάλου Φόβου, που κινήθηκε και στο εξωτερικό, καθώς είχαν εμφανιστεί εχθροί της Γαλλίας στην Ευρώπη, οι οποίοι είχαν κηρύξει πόλεμο εναντίον της, συγκροτώντας τον Πρώτο Συνασπισμό, με αποτέλεσμα να πραγματοποιηθεί η πρώτη μαζική επιστράτευση του ανδρικού πληθυσμού της Γαλλίας (*levée en masse*).³⁵

Ωστόσο, μετά από δύο χρόνια καχυποψίας, απειλής, και αιματοχυσιών, η δυσαρεστημένη μερίδα της Εθνοσυνέλευσης αντέδρασε καιρία, καταδίκασε, και εκτέλεσε τους Μαρά, Ροβεσπιέρο, Δαντόν και Σαιν-Ζυστ, καταλύοντας την Τρομοκρατία, τον Ιούλιο του 1794 (συγκεκριμένα στις 28 Ιουλίου, -9 του μήνα Θερμιδór, στο επαναστατικό ημερολόγιο-).³⁶ Οι Θερμιδοριανοί προχώρησαν στην εκλογή νέας κυβέρνησης, αποτελούμενης από στρατιωτικούς και πολιτικούς, το Διευθυντήριο, το οποίο ψήφισε νέο σύνταγμα, το 1795, που προηγουμένως είχε υπερψηφιστεί σε δημοψήφισμα. Το σύνταγμα αυτό επισημοποιούσε την κυβέρνηση του Διευθυντηρίου, τόνιζε τον όρκο πίστης στη Δημοκρατία, θεσμοθετούσε το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, νομιμοποιούσε τον πολιτικό γάμο και το πολιτικό διαζύγιο, θέσπιζε τον διαχωρισμό Εκκλησίας και Κράτους, και επανέφερε το ζήτημα του διαχωρισμού της κοινής γης, αλλά με σεβασμό στα έθιμα των διάφορων περιοχών, δίνοντας τη δυνατότητα στους χωρικούς να εφαρμόσουν όργωμα και βοσκή κοπαδιών στα κτήματα. Η νέα δημοκρατική κυβέρνηση πήρε μέτρα τόσο για τα εσωτερικά όσο και για τα εξωτερικά ζητήματα, πετυχαίνοντας να ελέγξει το εθνικό χρέος μέσω της χρήσης δανείων και της εισαγωγής νέων διακριτών φόρων (δασμός για εισαγόμενα προϊόντα, φόρος για την ακίνητη και κινητή ιδιοκτησία, φόρος για τη γη) και αποσόβησε και εξουδετέρωσε τον κίνδυνο των πρότερων ακροτήτων που ερχόταν από

³³ Παρόμοιο κίνημα φιλομοναρχικών (*chouannerie*) είχε αναπτυχθεί στη Βρετανία.

³⁴ Επίσης, στη συνέχεια, το σύνταγμα εγκρίθηκε από δημοψήφισμα.

³⁵ Αυτή υπολογιζόταν στους 300.000 άνδρες, αριθμός μεγάλος, με αποτέλεσμα να συγκεντρωθούν 150.000, αναγκάζοντας την κυβέρνηση να εντείνει τον ρυθμό στρατολόγησης. Από τη στρατολόγηση εξαιρούνταν όσοι ήταν παντρεμένοι με νόμιμη άδεια, όσοι ήταν χήροι με παιδιά, και αντιμετώπιζαν φτώχεια, και όσοι βοηθούσαν στις πολεμικές προετοιμασίες, ενώ υπήρξε και το φαινόμενο εξαγοράς της θητείας, από τους εύπορους. Παράλληλα, το κράτος προχώρησε στη δωρεά συντάξεων σε φτωχά παιδιά, των οποίων ο πατέρας είχε επιστρατευτεί, και χρειάζονταν άμεσα οικονομική βοήθεια.

³⁶ M. J. Sydenham, *The First French Republic 1792-1804*, Λονδίνο, B.T. Batsford Ltd, 1974, σ. 3-25.

τους πυρήνες νεοιακωβίνων και φιλοβασιλικών (chouans), οι οποίοι είχαν εξαπλωθεί και στα νότια (Προβηγκία, Ντωφινέ).³⁷ Επίσης, οι αξιωματικοί της κυβέρνησης του Διευθυντηρίου επέκτειναν τη γαλλική επιρροή στην Ευρώπη, κατακτώντας τις Κάτω Χώρες, πόλεις της Βόρειας και Νότιας Ιταλίας και την Ελβετία, δείχνοντας την δυναμική του γαλλικού στρατού στο εξωτερικό, όπου ιδρύθηκαν μια σειρά από αδελφές δημοκρατίες: η Βαταβική Δημοκρατία στις Κάτω Χώρες, η Ελβετική Δημοκρατία, η εντεύθεν των Άλπεων Δημοκρατία, που αποτελούνταν από τη Λομβαρδία, το Μιλάνο, τη Φλωρεντία, τη Μόντενα, τη Λούκκα, τη Ρομάνια, τη Μπολόνια και τις βόρειες περιοχές των παπικών κρατών, η Λιγουριανή Δημοκρατία, που περιείχε τη Γένοβα, τη Σικελία, την Κορσική και τη Σαρδηνία, η Ρωμαϊκή Δημοκρατία και η Παρθενόποιος Δημοκρατία στη Νότια Ιταλία, ένα έργο που ως επί το πλείστον πραγματοποιήθηκε από τον στρατηγό Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος είχε διοριστεί από το Διευθυντήριο, ως επικεφαλής της εκστρατείας στην Ιταλία.³⁸

Εντούτοις, τα σημαντικά αρνητικά της κυβέρνησης του Διευθυντηρίου ήταν η αδυναμία της διάσπασης της κοινής γης, για να μοιραστεί στους μικροκαλλιεργητές, γεγονός που επανέφερε τις εκχερσώσεις,³⁹ και η στέρηση του εκλογικού δικαιώματος από μεγάλο αριθμό του γαλλικού πληθυσμού, επιτρέποντας την ψήφο μόνο σε άτομα με πλούτο και μόρφωση, κάτι το οποίο της προσέδωσε έντονη δυσφήμιση, ως μία συντηρητική κυβέρνηση που ευνοούσε την ελίτ.⁴⁰ Την κυβέρνηση συγκροτούσε το Συμβούλιο του Κράτους που αποφάσιζε επί των

³⁷ Τότε, εμφανίστηκαν πολλοί ανυπάκουοι ιερείς, που ακύρωσαν τον όρκο πίστης στο σύνταγμα, και άρχισαν να τελούν λειτουργίες στους ενοριακούς ναούς. Πολλοί άνθρωποι που ζούσαν στην ύπαιθρο και είχαν διατηρήσει κρυφά τη χριστιανική θρησκεία, είχαν αναγκαστεί μέσα στο καθεστώς της Τρομοκρατίας, να παντρευτούν με πολιτικό γάμο, και τότε βρήκαν την ευκαιρία να ανανεώσουν τους όρκους τους, με χριστιανική τελετή.

Στο ίδιο, σ. 26-55.

³⁸ Για τους Γάλλους πολίτες, αυτό σήμαινε την υποχρεωτική στρατολόγησή τους, που συνεχίστηκε αδιάκοπα.

Στο ίδιο, σ. 56-84.

³⁹ Εδώ να σημειωθεί και η νέα σιτοδεία που έπληξε τη χώρα, το 1795, που έφερε νέα κατακόρυφη αύξηση της τιμής του ψωμιού και νέο πληθωρισμό, και προκάλεσε λαϊκή εξέγερση, το ίδιο έτος.

Peter McPhee, *ό.π.*, σ. 163-177.

⁴⁰ Τότε ιδρύθηκε το κίνημα της Εταιρείας των Ίσων, γνωστό ως Συνωμοσία των Ίσων, από τον Γράκχο Μπαμπέφ, που εναντιώθηκε στην τυραννική κυβέρνηση, ζητώντας κοινοκτημοσύνη της γης, ανάθεση της εξουσίας στο λαό, κατάργηση των πολιτικών και οικονομικών ανισοτήτων και παραμονή στις αγροτικές δομές. Το κίνημα δραστηριοποιήθηκε μέσω προπαγανδιστικών εφημερίδων και απέκτησε πολλούς οπαδούς, ειδικά στο Παρίσι, αλλά εξουδετερώθηκε από την κυβέρνηση πριν προλάβει να εκπληρώσει τους στόχους του (1796-97). Θεωρείται η πρώτη έκφραση του ουτοπικού σοσιαλισμού και η τελευταία επαναστατική πράξη ιακωβινικού χαρακτήρα.

θεμάτων και των εφαρμογών τους, το Συμβούλιο των 500 που συζητούσε τους νόμους, το Νομοθετικό Σώμα, που συνεπικουρούσε, και οι Διευθυντές, με εκτελεστική εξουσία, όπου όμως μαζί βρισκόταν και η τοπική εξουσία των δήμων, που μπορούσε να λειτουργεί αυτόνομα. Η εσωτερική κρίση στο Διευθυντήριο, που προκάλεσε πραξικόπημα το 1797 (τον μήνα Φρουκτιδώρ-Αύγουστος-) και αλλαγή ηγεσίας μετά από την απομάκρυνση των Καρνό και Μπαρτελεμί (οι οποίοι εξορίστηκαν στη γαλλική αποικία Γουιάνα), όπως και η δυσαρέσκεια από τις αδυναμίες της κυβέρνησης, έφεραν μετά από χρόνια στη Γαλλία, τον Ναπολέοντα, που εγκατέλειψε την εκστρατεία του στην Αίγυπτο, για να επιστρέψει στην πατρίδα και να διαμορφώσει την κατάσταση, με τους δικούς του όρους. Αυτό το πέτυχε οργανώνοντας ένα νέο πραξικόπημα για την καθαίρεση της κυβέρνησης (στις 18 του μήνα Μπρυμαίρ-Δεκέμβριος-), στο οποίο συνέβαλαν οι συστρατηγοί του, και ειδικά ο αδερφός του Λυσιέν, το 1799, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό της κυβέρνησης της Υπατείας, στην οποία ο Ναπολέων θα επιβάλλει τη δική του βούληση, ως δικτάτορας.⁴¹ Λαμβάνοντας υπόψη ότι το 1799, ήταν το έτος λήξης της Γαλλικής Επανάστασης, μπορούμε να εξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα για εκείνη, ώστε να κατανοήσουμε το εύρος των αλλαγών που επέφερε στη Γαλλία και αργότερα μέσω της ναπολεόντειας κατάκτησης σε άλλες χώρες.

Η Γαλλική Επανάσταση αποτελεί τον θεμέλιο λίθο της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας. Ποτέ πριν το 1789 δεν είχε συμβεί μία μαζική λαϊκή έκφραση που να προσανατολίζεται στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική μεταμόρφωση του κράτους. Όλες οι εξεγέρσεις του παρελθόντος είχαν τοπικό και συγκεκριμένο χαρακτήρα (λόγω καταστροφικών σοδειών, σιτοδειών, υψηλών τιμών, δυσβάστακτων φόρων, όπως η Σφενδόνη στη Γαλλία), χαρακτήρα θρησκευτικής και πολιτικής χειραφέτησης (όπως η Ένδοξη Επανάσταση στην Αγγλία και τον 16ο αιώνα στην Ολλανδία), χαρακτήρα εθνικής ανεξαρτησίας και πολιτικής χειραφέτησης (όπως η Αμερικανική Επανάσταση) και χαρακτήρα ιδεολογικής αντιπαράθεσης και πολιτικής αλλαγής (όπως η Ολλανδική Επανάσταση του 18ου αιώνα).

Επίσης, στις περισσότερες από αυτές, οι κατώτεροι ευγενείς είχαν ηγετικό ρόλο και τα λαϊκά στρώματα βρίσκονταν υπό την καθοδήγησή τους. Τα πολιτικοκοινωνικά, οικονομικά και θρησκευτικά αιτήματα συνδυάστηκαν στη Γαλλική Επανάσταση, και εκδηλώθηκαν απευθείας από τους εκπροσώπους του λαού, οι οποίοι απέκτησαν πρωτοφανείς εξουσίες, ψηφίζοντας, συντάσσοντας νόμους, εκδίδοντας συντάγματα, διαμορφώνοντας τη δική τους θρησκεία, και εισάγοντας το δικό τους

⁴¹ Στην κυβέρνηση αυτή, ο Λυσιέν Βοναπάρτης είχε ευρύ ρόλο, λαμβάνοντας υψηλές θέσεις σε όλα τα πολιτικά όργανα.

δικαστικό σύστημα. Αυτές οι εξουσίες ήταν παραδοσιακά συγκεντρωμένες στο μονάρχη και τους διορισμένους αξιωματούχους του (υπουργούς και επαρχιακούς διοικητές), και πλέον είχαν περάσει νόμιμα στους εκλεγμένους εκπροσώπους του λαού. Επίσης, στο πλαίσιο του συνταγματικού κράτους, οι κλειστές νομοκατεστημένες τάξεις και τα προνόμια καταργήθηκαν, τα κριτήρια της καταγωγής, του πλούτου και της μόρφωσης έχασαν τη δυναμική τους, και πλέον υπήρχαν οι προϋποθέσεις για την ανάδειξη της αστικής τάξης, στην οποία η συμμετοχή ήταν ανοικτή για όσους αποφάσιζαν να αναπτύξουν τις ικανότητές τους, να μορφωθούν και να ανελιχθούν, ανεξάρτητα από την κοινωνικοοικονομική κατάστασή τους. Επιπλέον, εντυπωσιακή ήταν και η προσπάθεια διαμόρφωσης ενιαίας εθνικής ταυτότητας μέσω της δημιουργίας εθνικού στρατού, όπου θα μπορούσαν να ενταχθούν όλοι οι άνδρες από 18 έως 40 ετών, οι οποίοι ζούσαν στη Γαλλία, ήταν ανύπαντροι, ή και χήροι χωρίς παιδιά, ανεξάρτητα από την καταγωγή και τη γλώσσα τους, όπως και με την έκδοση διαταγμάτων στις τοπικές γλώσσες, υπερβαίνοντας το γλωσσικό και πολιτισμικό εμπόδιο, το οποίο ήταν μεγάλο ανάμεσα στον πληθυσμό της χώρας.⁴² Με την έναρξη του πολέμου, η Γαλλική Επανάσταση κατάφερε το πλέον πρωτοφανές, που ήταν να διευρύνει την ακτίνα επιρροής της στην οπισθοδρομική Ευρώπη και να διαδώσει τις αξίες του γαλλικού Διαφωτισμού, εκεί όπου δύσκολα θα μπορούσαν να φτάσουν, γεφυρώνοντας λαούς με διαφορετική γλώσσα και πολιτισμό, όπου οι συνθήκες των αλλαγών ήταν ώριμες. Όμως, ο στόχος του επεκτατισμού δεν ήταν μόνο η ιδεολογική εξάπλωση της Πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας, αλλά και η ανακάλυψη υλικού πολιτισμού και η συγκέντρωση λαφύρων, που θα κοσμούσαν την γαλλική πρωτεύουσα, όπως για παράδειγμα, τα χάλκινα άλογα της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου στη Βενετία, τα οποία αφαιρέθηκαν και τοποθετήθηκαν στο Παρίσι. Αυτή η συμπλήρωση της αστικής αρχιτεκτονικής έγινε στο πλαίσιο αναδιαμόρφωσης της τέχνης, ώστε να εξαφανιστεί κάθε μοναρχικό κατάλοιπο, που θα μπορούσε να θυμίζει το ancien regime. Από την άλλη πλευρά, η Επανάσταση δεν είχε μόνο φανατικούς υποστηρικτές, αλλά και αντιδρώντες και ουδέτερους, που ήθελαν να κρατήσουν τις παραδόσεις τους, να διατηρήσουν τη θρησκεία τους, και να επαναφέρουν το μοναρχισμό. Αυτοί ήταν κάτοικοι της υπαίθρου, που ευρισκόμενοι στην περιφέρεια δυσκολεύονταν να συγχρονιστούν με τις επαναστατικές εξελίξεις τόσο λόγω των υπαίθριων κρίσεων όσο και λόγω της απόστασης και της διαφορετικής κουλτούρας από την πρωτεύουσα, και του τοπικισμού τους, χωρίς να επηρεαστούν και να αλλάξουν τις συνήθειες τους. Η αλλαγή της διάθεσης της κοινής γνώμης προς την Επανάσταση ήρθε μετά την ακραία ριζοσπαστικοποίηση της (Τρομοκρατία) με τις δραματικές συνέπειες σε νεκρούς, και στη

⁴² Peter McPhee, *ό.π.* σ. 124.

συνέχεια με την εισαγωγή στοιχείων συντηρητισμού, όπως το αποκλειστικό δικαίωμα ψήφου για την αστική τάξη (Διευθυντήριο). Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί και μια άλλη πτυχή του ζητήματος, που σχετίζεται με το Παλαιό Καθεστώς. Συγκεκριμένα, ενώ η νέα τάξη πραγμάτων ακύρωνε την ισχύουσα πραγματικότητα, πολλές από τις καινοτομίες της είχαν προετοιμαστεί από την περίοδο του Παλαιού Καθεστώτος, όπως ήταν η επιθυμία του συνόλου για μία κεντρική κυβέρνηση, που θα αντιμετώπιζε τις αυθαιρεσίες των τοπικών αρχών, η ισότητα απέναντι στο νόμο, ο ισχυρός φεουδαλισμός που ενέτεινε την αγανάκτηση των μαζών, η αντιθρησκευτικότητα ως επιρροή του Διαφωτισμού, η συγκεντροποίηση της διοίκησης και της δικαιοσύνης και η ισχύς της πρωτεύουσας έναντι των επαρχιών, όπου πρώτιστα εκδηλώθηκε η Επανάσταση. Αυτή η γεφύρωση περιγράφεται από τον Αλέξις Ντε Τοκβίλ, στο έργο του *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση*.

Καταληκτικά, οι μεταβολές και οι καινοτομίες που η Γαλλική Επανάσταση εισήγαγε έως το 1799 (οπότε με την εδραίωση του ισχυρού Ναπολεόντειου κράτους η κοινωνική επανάσταση έφτασε στο τέλος της), είναι αθροιστικά οι εξής: αναγνώριση της πολιτικοκοινωνικής δύναμης του λαού, που μέσω της Τρίτης Τάξης, απέκτησε δική του Εθνοσυνέλευση, όπου μέσω της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων, κηρύχθηκε νόμιμα μία νέα κοινωνία χωρίς ταξικά και συντεχνιακά προνόμια, χωρίς το φεουδαρχικό και το δουλοπαροικιακό σύστημα, αλλά με έμφαση στην ελευθερία του ατόμου και στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων του, ενώ αυτή η νέα κοινωνία ήταν αμιγώς κοσμική και ανθρωποκεντρική, χωρίς την επιβολή της θρησκείας και της Εκκλησίας. Αυτά τα λαϊκά επιτεύγματα ενδυναμώθηκαν με το σύνταγμα του 1791, το οποίο θέσπισε τη συνταγματική μοναρχία, κατήργησε όλες τις συσσωματώσεις, αυτονόμησε την τοπική αυτοδιοίκηση στην απονομή δικαιοσύνης, και έθεσε στη διάθεση του συνόλου όλες τις μεγάλες ιδιοκτησίες, όμως υπαναχώρησε στο δικαίωμα ψήφου, το οποίο δόθηκε μόνο στους πλούσιους και μορφωμένους αστούς, αποκλείοντας τους φτωχούς, τους αναλφάβητους και τις γυναίκες. Άλλες εισαγωγές του συντάγματος με μείζονα σημασία ήταν το δεκαδικό μετρικό σύστημα και το επαναστατικό ημερολόγιο, που παρέμειναν επί Ναπολέοντα. Το 1792 ήταν το κρισιμότερο χρονικό σημείο, οπότε η Επανάσταση έγινε ριζοσπαστική μέσω των Ιακωβίνων (Ορεινών) και των Κορδελιέρων και στράφηκε κατά της μοναρχίας, με αποτέλεσμα το σύνταγμα του 1793, που εδραίωσε τη Δημοκρατία, που αργότερα ο Ναπολέων θα εμφανιστεί ως ο θιασώτης της, μέχρι τελικά να την καταργήσει. Τότε όμως ξεκίνησε ο πόλεμος, που έδωσε τη δυνατότητα στην επαναστατική Γαλλία να επεκτείνει την επιρροή της και να διαδώσει τις αξίες της, εγχείρημα που θα υλοποιηθεί στο έπακρο από τον Ναπολέοντα. Η σύνδεση της Γαλλικής Επανάστασης με το Ναπολεόντειο καθεστώς είναι πιο ξεκάθαρη στην κυβέρνηση του Διευθυντηρίου, που αντικατέστησε την τυραννική Τρομοκρατία, και εισήγαγε το σύνταγμα

του 1795, που έμοιαζε αρκετά με αυτό του 1791, καθώς τόνισε την κοινωνική εκκοσμίκευση, κυρίως μέσω του πολιτικού γάμου, την υπακοή του κλήρου και της αριστοκρατίας στο σύνταγμα, και αναγνώρισε τα εθνικά δικαιώματα των χωρικών στην χρήση της κοινής γης. Από την άλλη, ενέτεινε τις κοινωνικές διακρίσεις, επαναφέροντας το δικαίωμα ψήφου μόνο στην πλούσια και μορφωμένη αστική τάξη, επέβαλε νέους φόρους και δεν κατάφερε να μειώσει τις τιμές των απαλλοτριωμένων εκτάσεων. Ωστόσο, συνέχισε επιτυχημένα το έργο της γαλλικής επέκτασης στην Ευρώπη, συγκροτώντας έναν καλά εκπαιδευμένο και ισχυρό στρατό, και έκανε διεθνείς τις αξίες της γαλλικής δημοκρατίας εφαρμόζοντάς τις στις άλλες ευρωπαϊκές δημοκρατίες. Αρκετά από τα παραπάνω μέτρα θα υιοθετηθούν από τον Ναπολέοντα, με τη διαφορά ότι εκείνος θα τα αξιοποιήσει καλύτερα ώστε να ενισχύσει την προσωπική του εξουσία. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί η σημασία που δινόταν στη λαϊκή βούληση, τόσο στην Επανάσταση, όσο και επί Ναπολέοντα, καθώς τα δημοψηφίσματα ήταν απαραίτητα για την επικύρωση των συνταγμάτων και τη νομιμοποίηση των κυβερνήσεων, ακόμα και αν μεγάλο μέρος του λαού δεν είχε πολιτικά δικαιώματα.

IV. Η διακυβέρνηση του Ναπολέοντα στη Γαλλία έως το 1815

Μετά τις καθαιρέσεις των μελών της προηγούμενης κυβέρνησης και το πραξικόπημα του 1799, ευθύς εξαρχής φάνηκε ο προσανατολισμός του νέου κυβερνητικού σχήματος,⁴³ το οποίο θα είχε ως επικεφαλής τρεις υπάτους, με τον πρώτο να λαμβάνει όλες τις σημαντικές αποφάσεις και τους άλλους δύο να έχουν ουσιαστικά συμβουλευτικό ρόλο. Από τους τρεις που επελέγησαν, Πρώτος Ύπατος της Δημοκρατίας εκλέχθηκε ο

⁴³ Όπου εκτός των άλλων συμμετείχαν ο Ταλεϋράνδος και ο Φουσέ, πολιτικοί, διπλωμάτες, και πιστοί συνεργάτες του Ναπολέοντα.

Βοναπάρτης και οι άλλοι δύο ήταν ο Μπαρά και ο Μορό, και οι δύο στρατιωτικοί. Στόχος της νέας κυβέρνησης ήταν να διαμορφώσει μια συγκεντρωτική και ανεπτυγμένη γραφειοκρατικά αρχή, μέσω της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας, έναντι της νομοθετικής και της δικαστικής. Αυτό σήμαινε ότι τα άλλα κυβερνητικά όργανα είχαν σημαντικές αρμοδιότητες, αλλά η καθοριστική λήψη αποφάσεων ανήκε στον Πρώτο Ύπατο (αυτά τα όργανα ήταν το Συμβούλιο του Κράτους, που πλέον ήταν ένα είδος συμβουλίου του Πρώτου Υπάτου σε νομοθετικά ζητήματα, η Σύγκλητος, που είχε σημαντικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων, το Νομοθετικό Σώμα και το Συμβούλιο των 500, το Δικαστήριο, που αποτελούνταν από αξιωματούχους με δικαστικά καθήκοντα στις επαρχίες, και το σώμα των υπουργών). Αναφορικά με τις μεταρρυθμίσεις, από την αρχή ο Ναπολέων έδειξε την πρόθεση να αναδιοργανώσει το κράτος: για την αποτελεσματικότερη διοίκηση των γεωγραφικών διαμερισμάτων, ο αριθμός τους μειώθηκε και συγκροτήθηκε ένας ολόκληρος μηχανισμός διοίκησης των περιφερειών, που αποτελούνταν από τους νομούς, στους οποίους επικεφαλής ήταν οι νομάρχες, που είχαν την εποπτεία όλων των νομών και των δήμων και ήταν υπεύθυνοι για την καλή λειτουργία και την ομαλότητά τους.⁴⁴ Όντας εντεταλμένοι της κυβέρνησης, έπρεπε να στέλνουν τακτικά αναφορές στο Παρίσι, ώστε να ενημερώνουν για τις ενέργειές τους και για τα όσα συνέβαιναν στις περιοχές τους. Με αυτόν τον τρόπο ελαχιστοποιήθηκαν οι αυθαιρεσίες σε τοπικό επίπεδο, οι οποίες ήταν συχνές, λόγω της δύναμης των εθνικών νόμων. Κατά τα άλλα, ο Βοναπάρτης διατήρησε μέτρα της προηγούμενης κυβέρνησης, όπως τους φόρους, την πρακτική της παραχώρησης ομολόγων από ιδιώτες για την εξισορρόπηση του δημόσιου χρέους,⁴⁵ το δικαίωμα του εκλέγειν μόνο για την αστική τάξη, τον πολιτικό γάμο, και τα ισότιμα δικαιώματα για τον προτεσταντικό και εβραϊκό πληθυσμό. Ωστόσο, διαφοροποιήθηκε και σε άλλα σημεία: εστίασε την προσοχή του στην καταστολή κάθε ανταρσίας από οπαδούς του Ιακωβινισμού και του μοναρχισμού, στο πλαίσιο του κράτους ασφαλείας,⁴⁶ οι οποίοι ήθελαν

⁴⁴ Συνολικά, οι νομοί ήταν 130, και αυτό το διοικητικό σύστημα ρίζωσε στη χώρα. Σε συνάρτηση, πραγματοποιήθηκε απογραφή του πληθυσμού.

⁴⁵ Με την διαφορά ότι αυτά τα έσοδα συγκεντρώνονταν στην Εθνική Τράπεζα, η οποία ιδρύθηκε τότε, και χρησίμευε ως σημαντικός δανειστής του κράτους. Γενικά, ο πρώτος ύπατος προσπάθησε να αποφύγει τον πληθωρισμό και να κρατήσει σε χαμηλά επίπεδα τις τιμές των διατροφικών αγαθών. Παρόλα αυτά νέα οικονομική κρίση ξέσπασε το 1800.

⁴⁶ Αυτό συνέβη ειδικά μετά την απόπειρα δολοφονίας του, στο Παρίσι, λαθεμένα αποδιδόμενης σε νεοιακωβίνους, με έκρηξη κοντά στο σημείο που βρισκόταν ο στρατηγός, κάτι που ενέτεινε τη συνωμοσιολογία στους κυβερνητικούς κύκλους. Οι 130 νεοιακωβίνοι καταδικάστηκαν σε εξορία, και αργότερα οι συλληφθέντες φιλομοναρχικοί (που ήταν οι πραγματικοί ένοχοι) εκτελέστηκαν χωρίς δίκη. Γενικά, οι ύποπτοι ή οι αποδεδειγμένοι νεοιακωβίνοι ή φιλομοναρχικοί, δικάζονταν από ειδικά ποινικά δικαστήρια, και στη συνέχεια εκτελούνταν (ο αριθμός των εκτελεσθέντων την περίοδο της Υπατείας, ξεπέρασε τους 1.000 ανθρώπους). Για τον εντοπισμό τους ιδρύθηκε η Επιτροπή Δημόσιας Ασφαλείας και συστάθηκε ένα δίκτυο από κατασκόπους και πληροφοριοδότες, που δραστηριοποιήθηκε στη Γαλλία

κατά τη γνώμη του, να επαναφέρουν τη χώρα στο χάος (για παράδειγμα όπως έγινε με τον δούκα του Ενγκιέν, που συνελήφθη με την κατηγορία της δολοπλοκίας και εκτελέστηκε),⁴⁷ και για να ενισχύσει τη νομιμότητα της εξουσίας του και να εντείνει τη δημοφιλία του, πρώτα προσεταιρίστηκε την παλιά αριστοκρατία, επαναφέροντας έναν σημαντικό αριθμό εμικρέδων στη χώρα και ύστερα αποκατέστησε τον Καθολικισμό, αφού ήρθε σε συνεννόηση με την Αγία Έδρα μέσω του Κονκορδάτου (1801). Σύμφωνα με αυτό το έγγραφο, το οποίο υπογράφηκε στο Παρίσι, η καθολική θρησκεία επισημοποιούνταν στο κράτος, ως η θρησκεία των περισσότερων Γάλλων, οι μη συνταγματικοί ιερείς μπορούσαν να τελούν ελεύθερα λειτουργίες, και οι πιστοί μπορούσαν να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, όπως και έθιμα (π.χ. τη νηστεία στη Σαρακοστή). Ταυτόχρονα όμως, η επιλογή των επισκόπων θα γινόταν από το κράτος, και στους κληρικούς απαγορεύτηκε η κατοχή γης, καθώς η δημευμένη εκκλησιαστική περιουσία δεν επιστράφηκε, προϋποθέσεις που δυσαρέστησαν τον Πάπα Πίο Ζ', αλλά υποχρεώθηκε να τις δεχτεί, ώστε να εξασφαλίσει την ρωμαιοκαθολική επιρροή στη χώρα. Επίσης, ο πρώτος ύπατος δημοσίευσε τα Οργανικά Διατάγματα, με τα οποία οι επίσκοποι υπάγονταν στον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας και έπρεπε να φροντίζουν για την επιβολή του συγκεντρωτισμού στις περιοχές τους. Με αυτόν τον τρόπο, επιτεύχθηκε ο γαλλικανισμός, καθώς η Εκκλησία έγινε ενιαία με το Κράτος και εξαρτημένη από αυτό. Ακόμα, δόθηκε η δυνατότητα στους ιερείς να τελούν αυτόνομα τα ιερά μυστήρια, και στους επισκόπους να επιλέγουν τους ιερείς των ενοριών. Παράλληλα, μια μερίδα μη συνταγματικών ιερέων δεν αποδέχτηκε το Κονκορδάτο και έφερε αντίρρηση στη χειροτόνηση των έγγαμων ιερέων, επιφέροντας πόλωση στους κόλπους του κλήρου. Επιπλέον, η απαγόρευση ιδιοκτησίας ίσχυσε και για τους επαναπατρισμένους ευγενείς, με αποτέλεσμα η γη να παραμείνει εθνικοποιημένη και οι δύο παλιές τάξεις να διατηρηθούν αποδυναμωμένες, χωρίς αυτό το μέσο. Επίσης, με αυτή τη συμφωνία, δόθηκε τέλος στην αντεπανάσταση των φιλομοναρχικών και καθολικών, διότι τους χορηγήθηκε αμνηστία, και όσοι επέλεξαν να μην παύσουν τη δράση τους, συλλαμβάνονταν και εκτελούνταν χωρίς δίκη, όπως υπαγορεύτηκε από τον στρατιωτικό νόμο του στρατηγού Μπρουν.⁴⁸

Με τις επόμενες πολιτικές ενέργειες, ο Ναπολέων έδειξε την επιθυμία του για μεγέθυνση της εξουσίας του, που τελικά θα εγκαθίδρυε νέο πολίτευμα. Το 1800 κηρύχθηκε το πρώτο δημοψήφισμα για το νέο

και στις κτήσεις. Επιπλέον, η κυκλοφορία των έντυπων μέσων είχε περιοριστεί και η κυβέρνηση έκανε την προπαγάνδα της στην κοινή γνώμη, μέσω της εφημερίδας *Le Moniteur*.

⁴⁷ Philip G. Dwyer and Alan Forrest, *Napoleon and His Empire Europe, 1804-1814*, Palgrave MacMillan, 2007, σ. 79-95.

⁴⁸ M. J. Sydenham, *ό.π.*, σ. 179-250.

σύσταγμα της Υπατείας, το οποίο υπερψηφίστηκε, και έδινε σημαντικά προνόμια στην γραφειοκρατική ελίτ (notables), που πλέον συμμετείχε στη διοίκηση των νομών και στην κυβέρνηση, ενώ ενισχύθηκε η εξουσία της Συγκλήτου. Το 1802, έθεσε στο Συμβούλιο του Κράτους την πρόταση να μετατραπεί σε ισόβιος ύπατος, για να ενδυναμωθεί πλήρως η κεντρική εξουσία, κάτι για το οποίο ήταν απαραίτητη η αναθεώρηση του συντάγματος, που έγινε μετά από σχετικές διαφωνίες, κυρίως από μέλη του Δικαστηρίου, τα οποία στη συνέχεια αντικαταστάθηκαν. Για να εξασφαλιστεί η λαϊκή νομιμότητα, κηρύχθηκε δημοψήφισμα για την αποδοχή ή άρνηση του νέου αξιώματος, που είχε θετικό αποτέλεσμα, αν και η αποχή ήταν πολύ μεγάλη, λόγω της δυσαρέσκειας του λαού για την στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, και της μη επίλυσης του προβλήματος της φτώχειας, καθώς η γη αγοραζόταν δύσκολα και δεν ήταν αρκετή για όλους, τη στιγμή που ο πληθυσμός αυξανόταν σταθερά. Στο θετικό αποτέλεσμα συνέβαλε η μη ύπαρξη μυστικής ψήφου και η νοθεία που οργανώθηκε από τον Λυσιέν Βοναπάρτη, με αποτέλεσμα οι ψηφίσαντες όχι να ανέρχονται στους 9.000 και οι ψηφίσαντες ναί στους 3.568.885, με το ποσοστό της αποχής να ξεπερνάει το 50%. Αυτή η συγκυρία ήταν το πρελούδιο της απόκτησης απόλυτης εξουσίας, που ήταν απαραίτητη λόγω του επεκτατισμού του Ναπολέοντα. Επίσης, ο Ναπολέων ίδρυσε το Εθνικό Τάγμα της Λεγεώνας της Τιμής, όπου εντάσσονταν στρατιωτικοί και πολίτες που είχαν προσφέρει στο κράτος, αποκτώντας ένα παράσημο. Σε νέο δημοψήφισμα, το 1804, το οποίο έγινε όχι μόνο στη χώρα, αλλά και στις κτήσεις, και είχε εξίσου πολύ μεγάλη αποχή (όπως για παράδειγμα στα γεωγραφικά διαμερίσματα της Τουλούζης), υπερψηφίστηκε το διάβημα του ισόβιου υπάτου για μετατροπή του σε απόλυτο μονάρχη. Έπειτα ήρθε και η θρησκευτική νομιμοποίηση, με τη στέψη του Ναπολέοντα από τον Πάπα, η οποία δεν έγινε στο ναό του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη, αλλά στον καθεδρικό ναό της Παναγίας των Παρισίων, και όχι με την εθιμοτυπική τοποθέτηση του στέμματος από τον Πάπα, αλλά με την στέψη από τον ίδιο τον Ναπολέοντα (μία συμβολική κίνηση που παρέπεμπε στη στέψη του Καρλομάγνου και στην επιστροφή της Γαλλίας στα εδάφη της Καρολίγγειας Αυτοκρατορίας και της Λωραίνης, αλλά και στην επιθυμία του Ναπολέοντα να μην ταυτίζεται με τους Γάλλους βασιλείς). Η επιθυμία του Ναπολέοντα να μην συσχετιστεί με την παλιά μοναρχία φάνηκε και από την μεταφορά του ανακτόρου από τις Βερσαλλίες στο παλάτι του Κεραμεικού. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να ειπωθεί ότι η Γαλλική Επανάσταση, κυρίως όπως την είχαν οραματιστεί οι Ιακωβίνοι, προδόθηκε, καθώς η κοινωνία της ισότητας έγινε κοινωνία της καριέρας, η οποία εκπροσωπούνταν από την αστική τάξη των εμπόρων,

των κεφαλαιούχων, των επενδυτών, των τραπεζιτών και των μεγαλοϊδιοκτητών, ενώ το δημοκρατικό πολίτευμα καταλύθηκε.⁴⁹ Αυτός ο αυταρχικός και ελιτίστικος τρόπος διακυβέρνησης του Αυτοκράτορα συνεχίστηκε για το υπόλοιπο της εξουσίας του: η γη αγοραζόταν από τη μεσαία τάξη, που είχε τον πλούτο για να την αποκτήσει, και από ενοικιαστές αγρότες (η αγορά γινόταν και μέσω ομολόγων, και αυτή η κατηγορία ιδιοκτητών ονομάστηκε assignats) που συγκρότησαν μια νέα αυτοκρατορική αριστοκρατία, η οποία έλαβε υψηλά αξιώματα στη διοίκηση και το στρατό και δημιούργησε μεγάλη περιουσία από τις ιδιοκτησίες και την ενασχόληση με το εμπόριο και τους επαγγελματικούς τομείς (όπως για παράδειγμα έγινε στα διαμερίσματα Οτ-Γκαρόν και Αίν, στην Ανατολική Γαλλία).⁵⁰ Αυτή η συγκυρία συνδυάστηκε με τη συχνή στρατολόγηση του ανδρικού πληθυσμού, την οποία μπορούσαν να αποφύγουν μόνο όσοι είχαν παντρευτεί πρόσφατα, όσοι δεν ήταν αρτιμελείς, και όσοι ήταν αρκετά πλούσιοι ώστε να εξαγοράσουν τη θητεία τους, στέλνοντας ένα άλλο επιστρατευμένο μέλος της οικογένειας στη θέση τους ή πληρώνοντας απευθείας τους αυτοκρατορικούς αξιωματούχους, ενώ αρκετοί ήταν αυτοί που κατέφευγαν στην ανυποταξία. Ο αυτοκράτορας κατάφερε να αντιμετωπίσει αυτά τα φαινόμενα, επιβάλλοντας τιμωρίες σε όσους συλλαμβάνονταν ως ανυπότακτοι, ενώ η μικρότερη κλίμακα επιστράτευσης, συγκριτικά με αυτή του Διευθυντηρίου, είχε ως αποτέλεσμα την ελαχιστοποίηση των λιποταξιών. Ακόμα, και την περίοδο μεγάλων στρατιωτικών αναγκών (από το 1808 και μετά), ο γαλλικός λαός επέλεγε να επιστρατευτεί, ώστε να μην επανέλθει η παλιά μοναρχία. Επίσης, η φορολογία έγινε ιδιαίτερα δυσμενής, καθώς στους υπάρχοντες φόρους, προστέθηκε η παλιά gabelle (1806),⁵¹ και φόροι για τα αλκοολούχα ποτά, με αποτέλεσμα η οικονομία να γνωρίσει μία μεγάλη κρίση, από το 1810 και μετά. Το τελευταίο μεγάλο και ακανθώδες ζήτημα ήταν η διαχείριση της κοινής γης. Στο πλαίσιο του Κώδικα, ο αυτοκράτορας εξέδωσε τον Κώδικα της υπαίθρου, στον οποίο συνδυάστηκε ο παλαιός συντηρητισμός με την επαναστατική παράδοση: νομιμοποιήθηκε ο διαχωρισμός της κοινής γης και η δυνατότητα των ιδιοκτητών να διαχειρίζονται τα κτήματά τους, διάταξη που προστάτευε την μεγάλη ιδιοκτησία, αλλά ταυτόχρονα δόθηκε η δυνατότητα εξαιρέσεων, που αφορούσαν στην χρήση της γης από τις

⁴⁹ Martyn Lyons, *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*, The MacMillan Press Ltd, 1994, σ. 111-128.

M. J. Sydenham, *ό.π.*, σ. 251-284.

⁵⁰ Σε αυτή τη νέα αριστοκρατία άρχισαν να εντάσσονται σταδιακά οι παλιοί ευγενείς, οι οποίοι τελικά μπόρεσαν να αγοράσουν γη και να αυξήσουν το εισόδημά τους. Άλλωστε, για όσους δεν μπορούσαν να αγοράσουν, το κράτος παρείχε δωρεές.

⁵¹ Πρόκειται για τον φόρο που αντιστοιχεί στην παραγωγή και πώληση αλατιού, και στο παρελθόν αποτελούσε βασικό έσοδο του κρατικού ταμείου.

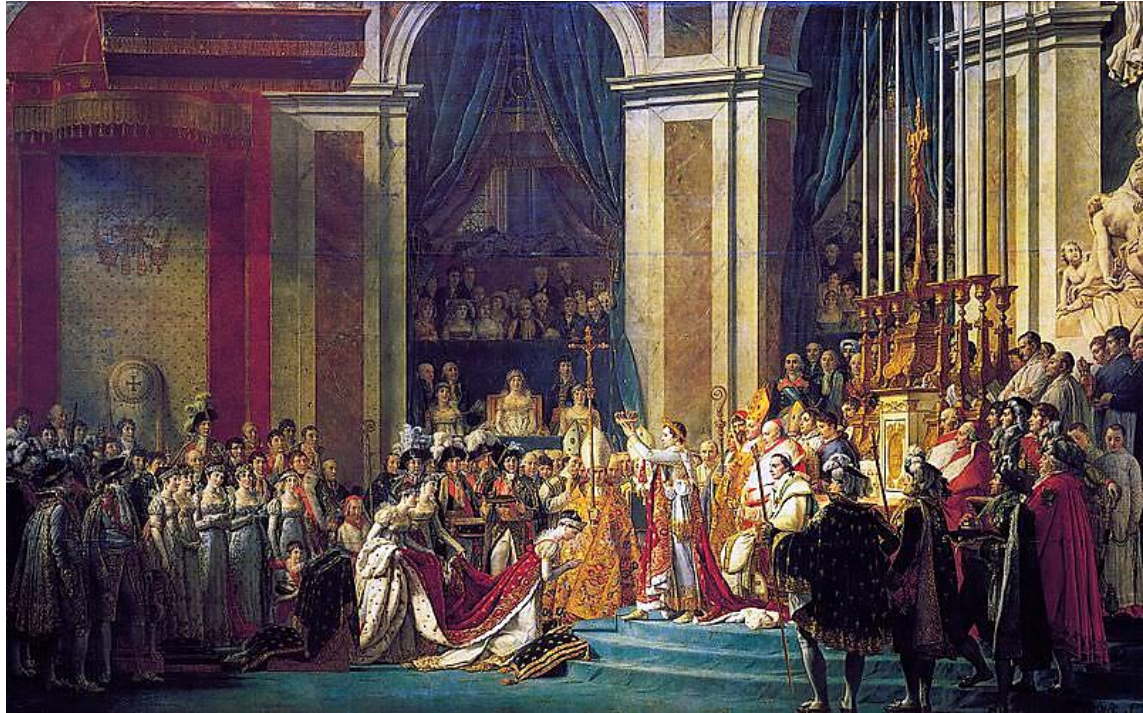
κοινότητες των χωρικών, δηλαδή στην βοσκή, στην τοποθέτηση λιπάσματος στην καλλιεργήσιμη γη, και στο όργωμα, δείχνοντας σεβασμό στο εθνικό δίκαιο της Επαρχίας. Άλλες μεταρρυθμίσεις ήταν η οργάνωση εκπαιδευτικού συστήματος, με την ίδρυση δημόσιων σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, και λυκείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, των οποίων οι διδάσκοντες εκπαιδεύονταν και επιλέγονταν από το κράτος, και οι μαθητές αποκτούσαν μια ευρεία παιδεία ώστε να προαχθούν στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, που επίσης είχε αναπτυχθεί (τότε είχαν ιδρυθεί στο Παρίσι η Πολυτεχνική Σχολή και το Αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο, στο οποίο δίδασκαν και ιερείς, με την πλειοψηφία ωστόσο των διδασκόντων να είναι ανύπαντροι λαϊκοί), σύστημα που ρυθμιζόταν και χρηματοδοτούνταν από το κράτος και εφαρμόστηκε σε όλη τη χώρα, από τους νομάρχες και τους δημάρχους, ώστε να προαχθούν η γαλλική γλώσσα, κουλτούρα και ιστορία, όπως και οι επιστήμες, και να δημιουργηθούν νομοταγείς και επαγγελματικά επιτυχημένοι Γάλλοι πολίτες.⁵² Επίσης, η έννοια του Γάλλου πολίτη διευρύνθηκε, καθώς πλέον δεν περιελάμβανε μόνο τους αυτόχθονες και γεννημένους στη χώρα, αλλά και όσους είχαν γεννηθεί αλλού και μετά εγκαταστάθηκαν εκεί, όπως και τους ξένους που ζούσαν στη χώρα για τουλάχιστον δύο χρόνια και είχαν κάποια επαγγελματική δραστηριότητα. Βέβαια, όσο η αυτοκρατορία επεκτεινόταν, η ένταξη στη Μεγάλη Στρατιά (Grande Armee) από αυτόχθονες και ξένους, αποτέλεσε προϋπόθεση για πολιτογράφηση, που όμως παρέμεινε ανδρικό μονοπώλιο, με τις γυναίκες να μην μπορούν να ενταχθούν στην πολιτική κοινωνία, αλλά να λογίζονται μόνο ως φυσικά πρόσωπα.⁵³ Ο Ναπολέων επανήλθε στις φιλελεύθερες αντιλήψεις του μετά την προσωρινή διάλυση της Αυτοκρατορίας και την επιστροφή του από την εξορία στο νησί Έλβα, τον Φεβρουάριο του 1815, οπότε κήρυξε το γενικό εκλογικό δικαίωμα για τους άνδρες, την ελευθερία της έκφρασης και του Τύπου, ενώ διεξήγαγε δημοψήφισμα για την αναθεώρηση του συντάγματος (Acte Additionel), με το οποίο επανιδρύθηκε το αυτοκρατορικό πολίτευμα. Ωστόσο, αυτό διήρκεσε για 100 ημέρες και η μάχη στο Βατερλώ του Βελγίου, έφερε το οριστικό τέλος της Ναπολεόντειας περιόδου της Γαλλίας, και την οριστική παλινόρθωση των Βουρβόνων.

⁵² Πρότυπο αυτού του συστήματος ήταν τα Ecoles Centrales, που είχαν ιδρυθεί από το Διευθυντήριο. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί, ότι ο Ναπολέων αντιτάχθηκε στον κληρικαλισμό της εκπαίδευσης, αλλά διατήρησε τον ρόλο της Καθολικής Εκκλησίας στην βασική εκπαίδευση των φτωχών αγοριών και κοριτσιών (ανάγνωση, γραφή), που γινόταν από τους Ιησουίτες, από το τάγμα των Ιερών Αδελφών, και από γυναικεία τάγματα που επανιδρύθηκαν το 1807 και συνέβαλαν καθοριστικά (Ουρσουλίνες και Βισιτανδίνες). Η ιδέα πίσω από αυτό ήταν ότι τα παιδιά φτωχών οικογενειών δεν χρειάζονταν περισσότερη εκπαίδευση, ώστε να σπουδάσουν και να ανελιχθούν επαγγελματικά. Αλλά, υπήρχαν και περιπτώσεις όπου η εκκλησιαστική επιτροπή ήταν αναλλοίωτη, και το ενδεχόμενο παροχής παιδείας από κρατικό φορέα είχε αποκηρυχθεί. Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 94-110 και 142-177.

⁵³ Αυτά αναφέρονται στον Ναπολεόντειο αστικό Κώδικα, που συντασσόταν από το 1800 έως το 1804, οπότε και δημοσιεύτηκε, διατάξεις του οποίου θα αναλυθούν περαιτέρω στη συνέχεια.

Philip G. Dwyer and Alan Forrest, *ό.π.*, σ. 185-201.

Συνοψίζοντας, η διακυβέρνηση του Ναπολέοντα ισορροπούσε ανάμεσα σε δύο άκρα, καθώς από τη μία πλευρά εμφανίστηκε αρχικά ως συνέχεια της Επανάστασης, και από την άλλη πλευρά στην πορεία διαφοροποιήθηκε από αυτήν, μέχρι που τελικά κατήργησε ορισμένα επιτεύγματά της. Ειδικότερα, ως προς τα σημεία σύγκλισης, το Ναπολεόντειο καθεστώς διατήρησε την κατάργηση της φεουδαρχίας και της δουλοπαροικίας, την εθνικοποίηση των ιδιοκτησιών της αριστοκρατίας και του κλήρου, την ισότητα των ευκαιριών ως αποτέλεσμα της ακύρωσης των ταξικών και οικονομικών προνομίων και της καλλιέργειας των ατομικών ικανοτήτων, η οποία ισότητα ενισχύθηκε με την θέσπιση της αδιαίρετης κληρονομιάς, το εγχείρημα της εκκοσμίκευσης (πολιτικός γάμος), την ατομική και τη θρησκευτική ελευθερία (ανεξιθρησκεία και χειραφέτηση ετερόκλητων θρησκευτικών ομάδων) και τη διάλυση των συντεχνιών. Ως προς τα σημεία απόκλισης, αυτά ξεκίνησαν από τη συμπάθεια του Ναπολέοντα προς τον κρατισμό και από την αντιπάθειά του προς τον ριζοσπαστισμό και τον φιλομοναρχισμό. Για να πετύχει τον κρατισμό, εδραίωσε μια ισχυρή κεντρική εξουσία, την οποία επέκτεινε σε όλη τη Γαλλία, μέσω του διοικητικού συστήματος των νομών, κρατικοποίησε την παιδεία, επανέφερε τον Καθολικισμό, και αναγνώρισε τα συλλογικά δικαιώματα των αγροτών στη γη. Ορισμένα από αυτά τα μέτρα ήταν επαναστατικές μεταρρυθμίσεις, όπως την πολιτική δύναμη των τοπικών κοινοτήτων και των επαρχιακών συνελεύσεων, την αποχριστιανοποίηση της κοινωνίας και την αποδυνάμωση της Εκκλησίας. Κοινωνικά, ενώ ο Ναπολέων υποστήριζε τον φιλελευθερισμό, τάχθηκε με τα μετριοπαθή έως συντηρητικά μέτρα του Διευθυντηρίου, διατηρώντας και συμπληρώνοντας τη φορολογία, και κρατώντας την αποκλειστικότητα του δικαιώματος ψήφου για την μεσαία αστική τάξη. Παράλληλα, για να εξαλείψει τις απειλές του ριζοσπαστισμού και του φιλομοναρχισμού διαμόρφωσε ένα κράτος ασφαλείας, στο οποίο πρωτοστατούσαν η καχυποψία, ο έλεγχος και η βία. Το μίσος για τον ιακωβινισμό σε συνδυασμό με την επιθυμία να αποκτήσει απόλυτη εξουσία τον οδήγησαν σταδιακά στην απάρνηση της δημοκρατίας, όπως είχε διαμορφωθεί από την Επανάσταση, στο σύνταγμα του 1793. Αυτό που χρειαζόταν ήταν ο προσεταιρισμός της λαϊκής βούλησης, τον οποίο είχε κατοχυρώσει μέσω των δημοψηφισμάτων. Έτσι, το 1804 η δημοκρατία καταργήθηκε, και στο εξής το καθεστώς έγινε αυταρχικό και συντηρητικό, καταλήγοντας στη συγκέντρωση του εθνικού πλούτου στην αστική τάξη και στην εναπομείνασα παλιά αριστοκρατία, που μαζί αποτέλεσαν τη νέα αριστοκρατία. Σε μία φράση, το Ναπολεόντειο καθεστώς στη Γαλλία δεν υπήρξε ούτε φιλικό, ούτε εχθρικό προς την Επανάσταση, διότι έδειξε τόσο την αποδοχή του, όσο και την απόρριψή του.

Η Στέψη του Ναπολέοντα. Πίνακας του Ζακ-Λουί Νταβίντ, που ολοκληρώθηκε το 1807. Σε αυτόν ο αυτοκράτορας Ναπολέον απεικονίζεται να κρατάει το στέμμα, με το οποίο ετοιμάζεται να στέψει ως αυτοκράτειρα την σύζυγό του Ιωσηφίνα, στην Παναγία των Παρισίων, ενώ δίπλα του απεικονίζεται ο Πάπας Πίος Ζ΄, που απλά παρακολουθεί την τελετή. Ανάμεσα στο κοινό, που αποτελείται από την οικογένεια του αυτοκράτορα και διακεκριμένες προσωπικότητες, ο καλλιτέχνης έχει εντάξει και τον εαυτό του, καθώς είχε παρευρεθεί στην τελετή. Ο πίνακας βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου.⁵⁴

⁵⁴ tripimprover.com

V. Ο Ναπολεόντειος επεκτατισμός, οι μεγάλες συγκρούσεις και η διεθνής διπλωματία

Με την έναρξη των πολεμικών αναμετρήσεων, η Γαλλία κατάφερε όχι μόνο να διατηρήσει ακέραιο το νέο της πολίτευμα και τους νέους θεσμούς, αλλά και να επεκτείνει τους τελευταίους στην υπόλοιπη Ευρώπη, ξεκινώντας από περιοχές που ήταν κοντινότερες γεωγραφικά και πολιτισμικά (Νότιες Κάτω Χώρες και Δυτική Ελβετία) και φτάνοντας μέχρι την ιταλική χερσόνησο.

Από το 1792, η επαναστατική Γαλλία είχε μπει στη λογική του πολέμου, τόσο για να προστατέψει το νέο καθεστώς που είχε διαμορφωθεί, μαζί με την κυριαρχία της, και τα σύνορά της, όσο και για να διαδώσει τις επαναστατικές ιδέες και αξίες στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το αποτέλεσμα ήταν μέσα στα τέσσερα επόμενα χρόνια, να καταφέρει να αντιμετωπίσει τους δύο Συνασπισμούς των αντίπαλων δυνάμεων (Βρετανία, Μοναρχία των Αψβούργων, Πρωσία, Ισπανία, Σαβοΐα, Νάπολη, Βάδη, Μάιντς, Βυρτεμβέργη), και να κατορθώσει να επεκτείνει την επιρροή της, ιδρύοντας δημοκρατίες στο γαλλικό μοντέλο: η Βαταβική Δημοκρατία (ίδρυση το 1795) αντικατέστησε την Ολλανδική Δημοκρατία των Γενικών Επαρχιών και εξαφάνισε την αψβουργική κυριαρχία στις νότιες Κάτω Χώρες, εγκαθιστώντας μία συνταγματική δημοκρατία, της οποίας επικεφαλής ήταν ένας πρόεδρος, που είχε την ανώτερη εκτελεστική εξουσία, και στην οποία δεν ίσχυε πια η φεουδαρχία, έγινε απαλλοτρίωση της περιουσίας των δύο ανώτερων νομοκατεστημένων τάξεων και η αστική τάξη ανήλθε στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας. Αντίστοιχες ήταν οι εξελίξεις στην Ελβετική Δημοκρατία (ίδρυση το 1798, από τον στρατηγό Μασσενά), που αντικατέστησε την πολιτικά και διοικητικά αυτόνομη Ελβετική Συνομοσπονδία, όπως και στις δύο δημοκρατίες της ιταλικής χερσονήσου (ίδρυση της Εντεύθεν των Άλπεων Δημοκρατίας το 1796, της Λιγουριανής Δημοκρατίας το 1797, της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας το 1798 και της Παρθενοποίου Δημοκρατίας επίσης το 1798), με τις οποίες καταργήθηκαν τα τοπικά βασίλεια και δουκάτα (Μόντενας, Σαρδηνίας, Πάρμας, Νάπολης-Σικελίας) και οι πόλεις-δημοκρατίες.⁵⁵ Τα συντάγματα που θεσπίστηκαν εκεί, είχαν ως πρότυπο τα επαναστατικά συντάγματα και τις διατάξεις τους. Σε όλες τις περιπτώσεις υπήρχε σύγκρουση με τοπικά στρατεύματα, αλλά η γαλλική στρατιωτική

⁵⁵ Επίσης, το 1796, ο Ναπολέων κατέλυσε τη Δημοκρατία της Βενετίας, αλλά δεν την προσάρτησε στις γαλλικές κτήσεις, και τον επόμενο χρόνο την παραχώρησε στην Αυστρία.

υπεροχή έφερε την κατάκτηση. Οργανώτρια και συντονίστρια των στρατιωτικών επιχειρήσεων ήταν η κυβέρνηση του Διευθυντηρίου, αλλά σε όλο το εγχείρημα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο ο στρατηγός Ναπολέων Βοναπάρτης, που αναδείχθηκε σε μεγάλο στρατηλάτη και διαπραγματευτή: αφού είχε εδραιώσει την γαλλική κυριαρχία στη Βόρεια Ιταλία, που επίσης βρισκόταν πριν υπό τον έλεγχο του Αψβούργου αυτοκράτορα, υπέγραψε με τη συμβαλλόμενη πλευρά τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο (1797), με την οποία η Βιέννη αναγνώριζε επίσημα την εντεύθεν των Άλπεων Δημοκρατία, και σε αντάλλαγμα κρατούσε την Βενετία, ενώ έπειτα ο στρατηγός προχώρησε νοτιότερα κατακτώντας τη Σικελία, τη Σαρδηνία, την Κορσική και την Μάλτα, η οποία βρισκόταν για αιώνες στην κατοχή του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών, ενώ κατέλαβε και τα Ιόνια νησιά που ήταν υπό βενετική κυριαρχία μέχρι το 1797.

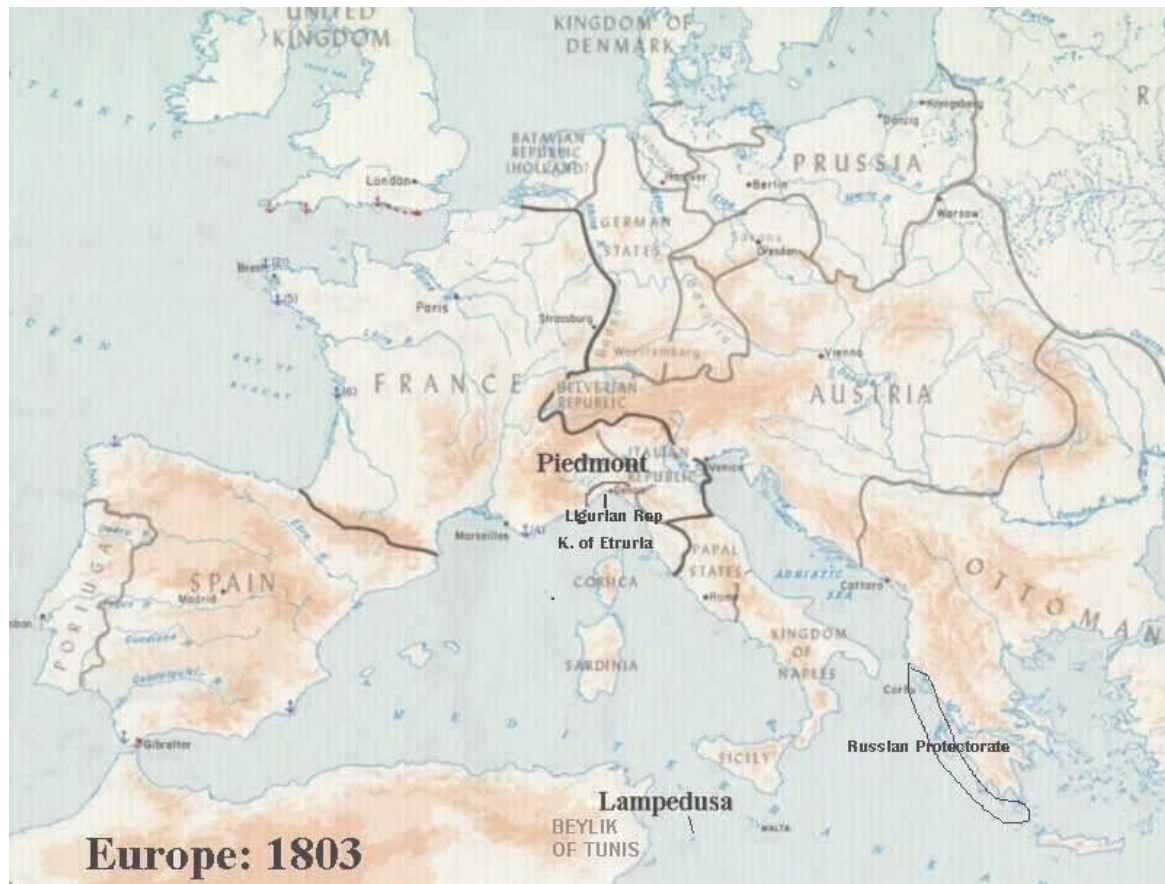
Εν τω μεταξύ, έχοντας επεκταθεί στην Ευρώπη, ο Ναπολέων άρχισε να δρα ανεξάρτητα από τις επιταγές του Διευθυντηρίου, και φανέρωσε την υπερπόντια ιμπεριαλιστική του διάθεση, με την διεξαγωγή της εκστρατείας στην Αίγυπτο, την διετία 1798-99. Εκεί, φιλοδοξούσε να εφαρμόσει την δημοκρατία και τον φιλελευθερισμό, να εκπολιτίσει τον υποταγμένο λαό, αλλά και να εξερευνήσει νέα μέρη, που θα αξιοποιούνταν και για την επιστημονική έρευνα, καθώς μαζί με τις στρατιωτικές και τις ναυτικές δυνάμεις, βρισκόταν και μια ομάδα διακεκριμένων επιστημόνων (savants), όπως ο Λαπλάς, που μελέτησαν τη γεωμετρία του εδάφους και το μήκος των ποταμών, ώστε να εντάξουν στοιχεία της μακραίωνης επιστημονικής παράδοσης της χώρας στην έρευνά τους, και γενικά να γνωρίσουν τον αρχαίο αιγυπτιακό πολιτισμό. Τα γαλλικά στρατεύματα κατέλαβαν την Αλεξάνδρεια και το Κάιρο και «έριξαν» τον χαλίφη, ενώ στη συνέχεια κατέλαβαν τη Γιάφα, αλλά σύντομα αντιμετώπισαν την άμυνα των τουρκικών δυνάμεων. Παρόλα αυτά, ο μεγάλος εχθρός στην περιοχή ήταν το βρετανικό ναυτικό, υπό τον Ναύαρχο Λόρδο Νέλσον, το οποίο κατανίκησε τις γαλλικές δυνάμεις στη Ναυμαχία του Νείλου, που έγινε στον κόλπο του Αμπουκίρ (1798), και δυσκόλεψε το έργο του Ναπολέοντα, καθώς το κλίμα της ερήμου είχε εξουθενώσει τους στρατιώτες και το νερό ήταν πολύ κακής ποιότητας, χωρίς να υπάρχει έστω ρούμι και κρασί για να τους ξεδιψάσει. Το αποτέλεσμα ήταν η γενική απογοήτευση και οι θάνατοι από πείνα και δίψα. Μπροστά σε αυτή την απόγνωση και στην κρίση που αντιμετώπιζε η Γαλλία, ο Ναπολέων πήρε την δύσκολη απόφαση να εγκαταλείψει τα εναπομείναντα στρατεύματά του και να επιστρέψει εσπευσμένα στην πατρίδα του.⁵⁶

Δύο χρόνια αργότερα, μετά τη νίκη στη Μάχη του Μαρένγκο επί των αυστριακών στρατευμάτων, η επαναστατική Γαλλία είχε αναδιανεμίσει

⁵⁶ Carola Oman, *Britain against Napoleon*, Λονδίνο, Readers' Union, 1943, σ. 63-103.

εδάφη της Κεντρικής και Νοτιοδυτικής Ευρώπης και είχε διαμορφώσει ένα νέο status quo, το οποίο αναγνωρίστηκε με τη Συνθήκη της Λουνεβίλ (1801), που κατέδειξε την εδαφική συρρίκνωση της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων (Αυστριακή Αυτοκρατορία από το 1804), και τη διεύρυνση της γαλλικής επικράτειας με την κατάκτηση του Τυρόλου, του Πεδεμοντίου (μαζί με την κατάλυση του Οίκου της Σαβοΐας) και την ίδρυση του Βασιλείου της Ετρουρίας στην Κεντρική Ιταλία, το οποίο δόθηκε στο ισπανικό Στέμμα. Έπειτα, έγινε η υπογραφή της Συνθήκης της Αμιένης (1802), που όριζε την παύση των εχθροπραξιών ανάμεσα στους συνασπισμούς και τη Γαλλία με τη σύμμαχό της Ισπανία, η οποία έδωσε ένα διάστημα λίγων ετών ειρήνης στην ήπειρο, που όμως έληξε απότομα το 1805. Μετά την επιστροφή του από την Αίγυπτο και την ανάρρησή του σε Πρώτο Ύπατο, ο Ναπολέων μετονόμασε την Εντεύθεν των Άλπεων Δημοκρατία σε Ιταλική Δημοκρατία (1800), της οποίας έγινε πρόεδρος, και έθεσε σε εφαρμογή τον Ηπειρωτικό Αποκλεισμό, για τον οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω. Ακόμα, ο Ναπολέων κατάφερε να εξασφαλίσει τη συμμαχία της Ισπανίας, μετά από τη Συνθήκη του Αρανχουέθ (1801), που καθόριζε την κυριαρχία στις αποικίες (η Ισπανία θα διατηρούσε όλες τις νοτιοαμερικανικές αποικίες και θα προσέφερε βοήθεια σε περίπτωση εισβολής στις γαλλικές βορειοαμερικανικές αποικίες, όπως και στις ευρωπαϊκές εκστρατείες), με αποτέλεσμα η Γαλλία να αποκτήσει μία ισχυρή στρατιωτική βοήθεια.⁵⁷

⁵⁷ Peter McPhee, *Living the French Revolution, 1789-99*, Palgrave MacMillan, 2006, σ. 114-131 και 178-200.

χάρτης της Ευρώπης του 1803, μετά τη Συνθήκη της Αμιένης⁵⁸

Από το 1803, ο Ναπολέων είχε ξεκινήσει τις προετοιμασίες για την ίδρυση της αυτοκρατορίας του. Μετά την εξασφάλιση της ουδετερότητας της Πρωσίας για μερικά ακόμη χρόνια (η Πρωσία παρέμεινε εκτός των συγκρούσεων για αρκετά χρόνια, και είχε δεχτεί υποσχέσεις για προσάρτηση εδαφών με τη βοήθεια της Γαλλίας), εστίασε την προσοχή του στην κατάκτηση της υπόλοιπης Γερμανίας,

⁵⁸ napoleon-series.org

για να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο στην Κεντρική Ευρώπη.⁵⁹ Η πρώτη ενέργεια προς αυτό το στόχο έγινε το 1803, με την ένταξη των πολυάριθμων γερμανικών κρατιδίων (επισκοπάτα, επισκοπές-πριγκιπάτα και δουκάτα) σε μεγαλύτερες επικράτειες, με αποτέλεσμα ο αριθμός τους να μειωθεί από 350 (το λιγότερο) σε 38. Μετά τις θριαμβευτικές νίκες του στις Μάχες του Ουλμ και του Άουστερλιτς (1805) εναντίον των δυνάμεων του Τέταρτου Συνασπισμού, αποτελούμενου από τη Βρετανία, την Αυστρία, τη Ρωσία και τη Νάπολη, ο αυτοκράτορας κατέλαβε τις χανσεατικές πόλεις, τη Βαυαρία, τη Σαξονία, τη Βιτεμβέργη, τη Βάδη, την Έσση, τη Ρηνανία, τη Βεστροφλία, και το Μπεργκ, και με τη Συνθήκη της Μπρατισλάβας (1805) προσάρτησε και τη Βενετία, δίνοντας ένα ισχυρότατο χτύπημα στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων.⁶⁰ Η επιστροφή της Πρωσίας στους συνασπισμούς, δεν ήταν επιτυχής και οι καλά εκπαιδευμένες δυνάμεις της νικήθηκαν στη Μάχη της Ιένας (1806), όπου πολέμησαν οι πολυπληθείς στρατοί των δύο πλευρών (επικεφαλής των γαλλικών δυνάμεων ήταν ο στρατηγός Μπερναντότ). Το Βασίλειο της Πρωσίας καταλήφθηκε, και η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, που είχε ιδρυθεί από τον 10ο αιώνα, δεν υπήρχε πια.⁶¹ Τον επόμενο χρόνο, ο Ναπολέων ολοκλήρωσε τον θρίαμβό του στην ηπειρωτική Ευρώπη, νικώντας τη Ρωσία στις Μάχες του Αίλαου και του Φρίντλαντ (1807), ενώ είχε πραγματοποιήσει και μια δεύτερη στέψη στο Μιλάνο, όπου ανακηρύχθηκε βασιλιάς της Ιταλίας (1805),⁶² που πλέον ήταν όλη υπό γαλλική κατοχή, εκτός από τα κεντρικά παπικά κράτη. Με τη Συνθήκη του Τιλσίτ (1807), που έγινε με τη Ρωσία, διασφάλισε την ένταξή της στη ζώνη της Ένοπλης Ουδετερότητας, όπου

⁵⁹ Στη Γερμανία, ο Ναπολέων πραγματοποίησε μία περίτεχνη διπλωματία, καθώς ενώ είχε δεσμευτεί στην Πρωσία για την εδαφική της επέκταση στη χώρα και της παραχώρησε την κυριαρχία στην Ερφούρτη και στο Μάνστερ, παράλληλα έστρεφε τα κρατίδια και τις ελεύθερες αυτοκρατορικές πόλεις εναντίον της, γνωρίζοντας ότι δεν επιθυμούν να υπαχθούν στην πρωσική κυριαρχία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν τα κράτη της Νότιας Γερμανίας (Βαυαρία, Βάδη, Βυρτεμβέργη), όπου ο πληθυσμός ήταν αμιγώς καθολικός, και δεν ήθελε να κατακτηθεί από τους λουθηρανούς Πρώσους.

Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 200-204.

⁶⁰ Συγκεκριμένα, οι χανσεατικές πόλεις δέχτηκαν να ενταχθούν στη Συνομοσπονδία του Ρήνου, το 1810 (κυβερνήτης τους ορίστηκε ο στρατηγός Νταβού), εφόσον διατηρούσαν την αυτονομία τους, ως μέλη της εμπορικής ομοσπονδίας της Χάνσας, κάτι που επαναλήφθηκε τα επόμενα χρόνια στις συνεδριάσεις των ηγετών της Συνομοσπονδίας αλλά ποτέ δεν ίσχυσε στο Ναπολεόντειο καθεστώς. Τελικά, η ομοσπονδία της Χάνσας επανήλθε μετά το 1815.

Katherine Aaslestad, "Paying for War: Experiences of Napoleonic Rule in the Hanseatic Cities", *Central European History* 39 (2006) 4, σ. 641-650.

⁶¹ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 204-208.

⁶² Το Μιλάνο κηρύχθηκε πρωτεύουσα του βασιλείου και αποτέλεσε την διοικητική και οικονομική μητρόπολη.

βρίσκονταν η Δανία, η Σουηδία και οι βαλτικές χώρες, και η οποία είχε κηρύξει εμπάργκο στη Βρετανία,⁶³ ενώ με αυτή τη συνθήκη δόθηκε στη Γαλλία η Βαρσοβία και άλλα πολωνικά εδάφη (υπό πρωσική κυριαρχία), δημιουργώντας ένα νέο κρατίδιο στην διαμοιρασμένη Πολωνία, και ιδρύθηκε η Συνομοσπονδία του Ρήνου, όπου εντάχθηκαν τα 38 νέα γερμανικά κράτη. Επίσης, το Βασίλειο της Ετρουρίας διαλύθηκε και προσαρτήθηκε στη Γαλλική Αυτοκρατορία.⁶⁴ Τέλος, το 1809, ο Ναπολέων κατέκτησε και προσάρτησε τα παπικά κράτη, και διέταξε τον στρατηγό και γαμπρό του, Ζοακίμ Μυρά, να εισβάλλει στη Ρώμη, και να απομακρύνει τον Πάπα Πίο από το Βατικανό, ο οποίος εξορίστηκε.⁶⁵ Ως εκ τούτου, μέχρι το 1809, είχε συσταθεί ένα σύνολο από δορυφορικά κράτη και κρατίδια της Γαλλίας στην Κεντρική και Νότια Ευρώπη (το Βασίλειο της Ολλανδίας, στο οποίο υπαγόταν και το Βέλγιο, το Βασίλειο της Ιταλίας, το Βασίλειο της Ισπανίας, η Συνομοσπονδία του Ρήνου, το Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης, το Βασίλειο της Νάπολης-Σικελίας, τα κράτη της Συνομοσπονδίας του Ρήνου και το Μεγάλο Δουκάτο της Βαρσοβίας).

Ωστόσο, από το 1808, οι πρώτες δυσκολίες εμφανίστηκαν: Μετά από συμφωνία με την σύμμαχό της, Ισπανία, η Γαλλία εισέβαλε στην Πορτογαλία, το 1807, γεγονός που ξεκίνησε τους Πολέμους της Χερσονήσου. Στη συνέχεια, όμως, ο αυτοκράτορας πολιόρκησε και κατέλαβε και την ίδια την Ισπανία, μετά από την προδοσία του στη συνάντηση στη Μπαγιόν, όπου εκμεταλλεύτηκε την οικογενειακή και δυναστική έριδα, για να εκθρονίσει τους Βουρβόνους και να ανακηρύξει βασιλιά της Ισπανίας τον αδερφό του Ιωσήφ, το 1808 (ο πρώην βασιλιάς Κάρολος Δ΄ και ο διάδοχός του Φερδινάνδος εξορίστηκαν στη Γαλλία, όπου τέθηκαν σε εποπτεία). Ωστόσο, η επιβολή της εξουσίας εκεί ήταν δύσκολη, λόγω της αποτυχίας κατάργησης των παλιών θεσμών σε όλες τις περιοχές.⁶⁶ Μέσα σε διάστημα λίγων μηνών, ξέσπασε μία λαϊκή εξέγερση ενάντια στη γαλλική αρχή, με κέντρο τη Μαδρίτη, που δόθηκε εντολή να εξουδετερωθεί από τον Μυρά. Αυτή η εξέγερση ήταν η αντίδραση στην επιβολή επαχθών μέτρων, όπως οι φόροι και οι στρατολογήσεις, μαζί με τις επιτάξεις προμηθειών των ντόπιων από τον

⁶³ Τελικά, η Βρετανία σώθηκε με τον βομβαρδισμό της Κοπεγχάγης, όπου ο βρετανικός στόλος εξουδετέρωσε τα δανικά πλοία (1809) και νωρίτερα με την δολοφονία του τσάρου Παύλου Α΄, που αρνούνταν να υιοθετήσει αντιγαλλική πολιτική. Με αυτά τα γεγονότα, η ζώνη της Ένοπλης Ουδετερότητας διαλύθηκε, και το αντιβρετανικό εμπάργκο έπαυε.

⁶⁴ Το Βασίλειο της Ετρουρίας είχε ιδρυθεί το 1801, μετά τη Συνθήκη της Λουνεβίλ, και βρισκόταν στην Κεντρική Ιταλία. Μέχρι το 1809 ήταν υπό ισπανική κατοχή.

⁶⁵ Επίσης, νίκησε εκ νέου τις αυστριακές δυνάμεις του αρχιδούκα Καρόλου, στη μάχη του Βαγκράμ, προκαλώντας την ήττα του πέμπτου Συνασπισμού, του οποίου η σύσταση ήταν ίδια με του προηγούμενου.

⁶⁶ Για παράδειγμα, η κατάργηση της φεουδαρχίας και της χωροδεσποτείας έγινε μερικώς, και δεν βρήκε καθόλου αποδοχή στα νότια, μαζί με την προσπάθεια άρσης των ρωμαιοκαθολικών θεσμών.

γαλλικό στρατό, ο πυρήνας της αντίστασης οργανώθηκε εκεί όπου είχε παραμείνει η παλιά αριστοκρατία, κυρίως στα νότια (Σεβίλλη, Κάδιθ), στα ανατολικά (Καταλονία), και στα κεντρικά (Μαδρίτη, Σαλαμάνκα), καθώς η γαλλική εξουσία είχε ως κέντρο τις βόρειες περιοχές (την Καστίλη και Λεόν), με την υπόλοιπη χώρα να διοικείται από στρατεύματα. Οι συγκρούσεις διήρκεσαν για τρία χρόνια και σε αυτές ενεπλάκη η Βρετανία, που έστειλε δυνάμεις προς ενίσχυση των ανταρτών, μέσω αποβίβασης στα λιμάνια της Πορτογαλίας, η οποία αξιοποιήθηκε για την είσοδο των βρετανικών δυνάμεων στην ισπανική ενδοχώρα, αλλά συμμετείχε και η ίδια, στέλνοντας στρατό. Το αποτέλεσμα των συγκρούσεων ήταν η ήττα των γαλλικών δυνάμεων, δίνοντας στη Βρετανία την πρώτη της νίκη επί της αντιπάλου της, σε ευρωπαϊκό έδαφος. Το 1811 ο γαλλικός στρατός αποσύρθηκε από τη χώρα, και η Ισπανία εντάχθηκε στον αντιγαλλικό συνασπισμό στον οποίο μετείχαν η Βρετανία, η Αυστριακή Αυτοκρατορία, η Πρωσία και η Ρωσία. Το επόμενο μεγάλο επίτευγμα για τη χώρα της Ιβηρικής ήταν η επαναφορά των αντιπροσωπευτικών συνελεύσεων των Τριών Τάξεων (cortes), εκ των οποίων, εκείνη του Κάδιθ, ψήφισε το 1812, το πρώτο δημοκρατικό σύνταγμα (σύνταγμα του Κάδιθ), με το οποίο ο Καθολικισμός αναγνωρίστηκε ως επίσημη θρησκεία, η φεουδαρχία καταργήθηκε συλλήβδην, και θεσπίστηκε η συνταγματική μοναρχία, με ατομικές και πολιτικές ελευθερίες (διεύρυνση του δικαιώματος του πολίτη και ελευθερία του Τύπου).⁶⁷

Το επόμενο μεγάλο και καθοριστικό λάθος για τον αυτοκράτορα ήταν η εκστρατεία στην Ρωσία, η οποία στο μεταξύ είχε κάνει νέα συμμαχία με τη Βρετανία. Θεωρώντας ότι έπρεπε να αποσοβήσει τον ρωσικό κίνδυνο, ο Ναπολέων πήρε τον μακρύ δρόμο προς ανατολικά, έχοντας συγκεντρώσει μια τεράστια στρατιωτική δύναμη, που αποτελούνταν από Γάλλους, Πρώσους, Ολλανδούς, Ελβετούς, Πολωνούς, Βαυαρούς και πολλούς από την ιταλική χερσόνησο, και ξεκίνησε επιτυχημένα εισβάλλοντας στην Αγία Πετρούπολη και καταλαμβάνοντας το Κρεμλίνο στη Μόσχα (1812). Η καταστροφή ήρθε στη Μόσχα, όπου αντιμετώπισε το τσαρικό πεζικό και ιππικό, υπό τον στρατηγό Κουτούζωφ, στη Μάχη του Μποροντίνο. Οι συνεχείς κανονιοβολισμοί προκάλεσαν μεγάλες ζημιές εκατέρωθεν, αλλά ειδικά στις πολυεθνικές δυνάμεις του αυτοκράτορα. Με τις λιγοστές δυνάμεις που είχαν απομείνει, η συνέχιση της πορείας έφερε τον όλεθρο, στον οποίο συνέβαλαν οι πολικές θερμοκρασίες και το πυκνό χιόνι. Οι επιζήσαντες αυτής της εκστρατείας ήταν ελάχιστοι, ανάμεσά τους και ο αυτοκράτορας. Αλλά και για εκείνους η κατάσταση ήταν προσωρινά

⁶⁷ David Thomson, *Europe since Napoleon*, Random House of Canada, Limited, 1962, σ. 48-54.

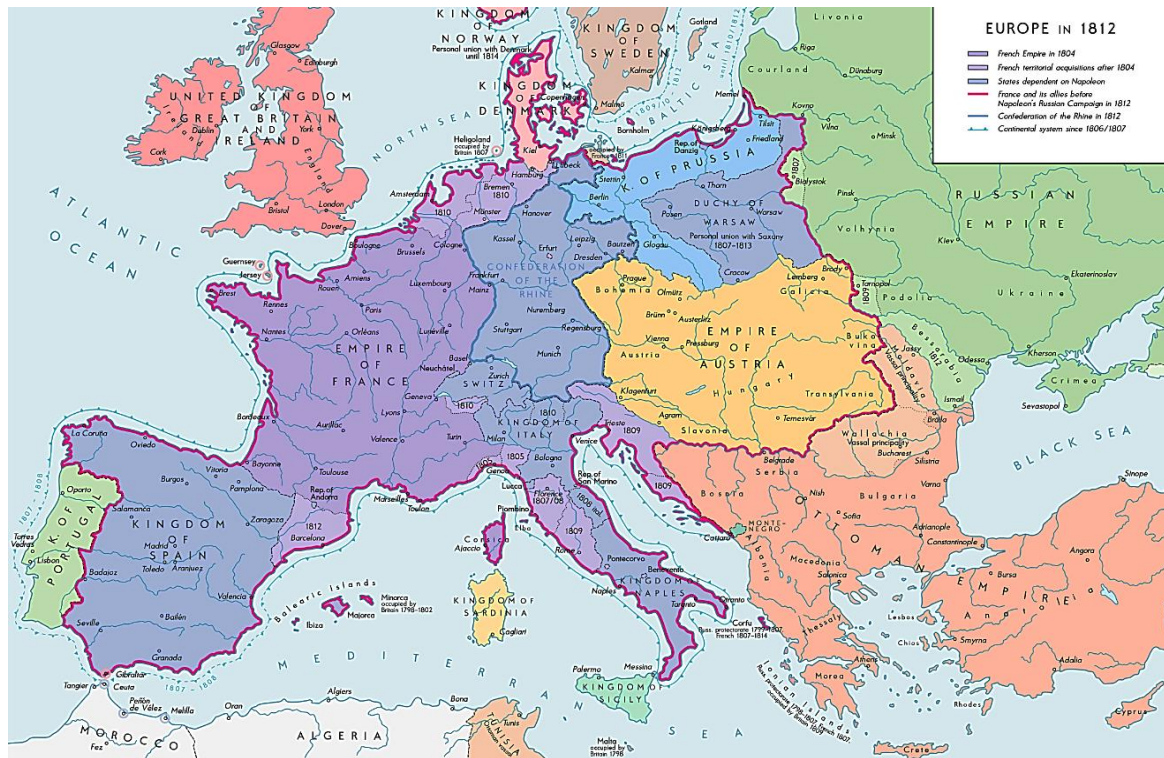
καλή, καθώς θα ακολουθούσαν οι Πόλεμοι της Απελευθέρωσης,⁶⁸ που θα έβρισκαν τη Γαλλία σε πρωτοφανή έλλειψη ισχύος.⁶⁹ Πλέον, οι δυνάμεις του Έκτου Συνασπισμού (στον οποίο είχαν ενταχθεί η Σουηδία και η Πορτογαλία) ήταν έτοιμες να δώσουν το τελειωτικό χτύπημα στη Ναπολεόντεια Αυτοκρατορία. Αυτό ήρθε στη Μάχη της Λειψίας, την επονομαζόμενη ως Μάχη των Εθνών, όπου τα γαλλικά αυτοκρατορικά στρατεύματα πεζικού και ιππικού υπέστησαν βαριά ήττα (Οκτώβριος 1813). Ταυτόχρονα, οι περισσότερες γαλλικές κτήσεις είχαν ξεσηκωθεί εναντίον της καταδυνάστευσης που δέχονταν και είχαν προσχωρήσει στον αντιγαλλικό συνασπισμό. Χωρίς κανένα στήριγμα, η Πρώτη Γαλλική Αυτοκρατορία διαλύθηκε επίσημα το 1814,⁷⁰ και με τη Συνθήκη του Φοντανεμπλώ, στο πλαίσιο του Συνεδρίου της Βιέννης, δόθηκε στο Ναπολέοντα το νησί Έλβα, στο αρχιπέλαγος της Τοσκάνης, όπου και εξορίστηκε. Η δραπέτευση και η επιστροφή του τον επόμενο χρόνο ήταν περισσότερο σημειολογική, καθώς μετά από τρεισήμισι μήνες στην εξουσία και την προσωρινή ανασύσταση της αυτοκρατορίας, οι τελευταίες δυνάμεις του κατατροπώθηκαν στη Μάχη του Βατερλώ, από τις δυνάμεις του Έβδομου Συνασπισμού, που ήταν και ο τελευταίος (Ιούνιος 1815). Στη συνέχεια, αυτοβούλως παραδόθηκε στις βρετανικές δυνάμεις, που τον έστειλαν εξόριστο στο νησί της Αγίας Ελένης, στο Νότιο Ατλαντικό Ωκεανό, από το οποίο δεν επέστρεψε ποτέ ζωντανός.⁷¹

⁶⁸ Αυτοί ήταν οι πόλεμοι που διεξήχθησαν από το 1813 έως το 1815, με στόχο την εξουδετέρωση της γαλλικής απολυταρχίας και την απελευθέρωση των κατακτημένων ευρωπαϊκών εδαφών.

⁶⁹ Martyn Lyons, *ό.π.*, The MacMillan Press Ltd, 1994, σ. 195-228.

⁷⁰ Η δυναστεία των Βουρβόνων επανήλθε προσωρινά το 1814, με τον Λουδοβίκο ΙΗ΄, και οριστικά το 1815, με τον ίδιο.

⁷¹ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 278-293.

χάρτης της Πρώτης Γαλλικής Αυτοκρατορίας, όπως ήταν το 1812, οπότε έγινε η εκστρατεία στη Ρωσία.⁷²

⁷² reddit.com

VI. Οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κατάκτησης και κυριαρχίας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες

Οι αδελφές δημοκρατίες⁷³ και τα δορυφορικά κράτη

Στο πνεύμα της εξάπλωσης και της διεθνοποίησης των επαναστατικών ιδεών, που περιστρέφονταν γύρω από το φημισμένο τρίπτυχο «ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα», η Πρώτη Γαλλική Δημοκρατία επεδίωκε να εφαρμόσει το μοντέλο της στις νέες δημοκρατίες που εγκαθίδρυσε. Αυτό όμως προκάλεσε αντιδράσεις, στις χώρες που είχαν συνηθίσει στο δικό τους μοντέλο διακυβέρνησης, και δεν ήταν εύκολο να δεχτούν τους νόμους μίας ξένης εξουσίας. Πρώτα, σημαντικό ήταν το ζήτημα των εθνικών συμβόλων: η τρίχρωμη γαλλική σημαία, που είχε θεσπιστεί από τη Συμβατική Εθνοσυνέλευση (καθώς πριν η σημαία είχε το λευκό χρώμα, το οποίο συμβόλιζε τον βασιλιά, και τώρα εκτός από το μπλε που συμβόλιζε την ελευθερία, είχε και το κόκκινο, που συμβόλιζε το λαό) ήταν το πρότυπο για την διαμόρφωση νέων τρίχρωμων σημαίων στις αδελφές δημοκρατίες, οι οποίες διατηρήθηκαν και μετά την επαναφορά των παλιών μοναρχιών. Από το ξεκίνημα της γαλλικής διακυβέρνησης στα νέα εδάφη έγινε προσπάθεια προσεταιρισμού των παλαιών αστικών και φεουδαλικών ελίτ, ώστε να γίνει ομαλότερη και συγκαταβατικότερη η επιβολή της νέας εξουσίας. Αυτός ο προσεταιρισμός γινόταν συνήθως με την παραχώρηση εμπορικών και γαιοκτητικών προνομίων και αυτό σήμαινε την δυσκολία εφαρμογής των νέων θεσμών, όπως η κατάργηση της φεουδαρχίας και η απαλλοτρίωση της περιουσίας των προνομιούχων τάξεων σε περιοχές όπου η παλιά τάξη πραγμάτων ήταν ισχυρή (στα νότια). Με αυτόν τον τρόπο, αποδεικνύεται ότι η πολυπόθητη ισότητα της κοινωνίας, δεν ήταν εφικτό να τεθεί σε ρεαλιστική βάση, καθώς στις νέες ελίτ μπορούσαν να

⁷³ Αδελφές δημοκρατίες ονομάζονταν τα καθεστώτα που είχαν διαμορφωθεί στις χώρες οι οποίες κατακτήθηκαν από τον γαλλικό επαναστατικό στρατό, όρος που άρχισε να χρησιμοποιείται από το 1795. Τα καθεστώτα αυτά είχαν δημιουργηθεί κατά το πρότυπο της Πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας και ήταν τα εξής: Η Βαταβική Δημοκρατία, η Ελβετική Δημοκρατία, η Εντεύθεν των Άλπεων Δημοκρατία, η Λιγουριανή Δημοκρατία, η Ρωμαϊκή Δημοκρατία και η Παρθενόποιος Δημοκρατία.

συμμετέχουν άτομα από όλα τα κοινωνικά στρώματα, αλλά μόνο εφόσον διέθεταν πλούτο, μόρφωση και το απαραίτητο κεφάλαιο για να σταδιοδρομήσουν. Επιπλέον, οι αδελφές δημοκρατίες γνώρισαν μία περίοδο πολιτικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ελευθερίας: η κατοχυρωμένη από τα συντάγματα χειραφέτηση του εβραϊκού και προτεσταντικού πληθυσμού, μαζί με την αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων για ετερόκλητες θρησκευτικές ομάδες (όπως οι Καθολικοί στην Βαταβική Δημοκρατία και την Ελβετική Δημοκρατία, που είχαν κυρίως προτεσταντικό πληθυσμό) διαμόρφωσε μια κοινωνία ισότητας, όπου όλοι θεωρούνταν πολίτες, και είχαν ίδιες δυνατότητες εξέλιξης.

Άλλες συνταγματικές διατάξεις δεν ήταν καθόλου ευχάριστες για μεγάλο τμήμα του ντόπιου πληθυσμού: η παραχώρηση του δικαιώματος ψήφου για τα νεοσύστατα κοινοβούλια (όπου ψηφίζονταν τα μέλη των εγχώριων Διευθυντηρίων), μόνο σε μέλη της μεσαίας αστικής τάξης και ο αποκλεισμός των λαϊκών στρωμάτων από τις εκλογές, η θέσπιση των τεσσάρων νέων φόρων που ίσχυαν και στη Γαλλία, και ο θεσμός της στρατολόγησης για τις ανάγκες του πολέμου (αν και με τη στρατιωτική υπηρεσία δινόταν η ιδιότητα του Γάλλου πολίτη, αλλά όχι το εκλογικό δικαίωμα).⁷⁴ Επίσης, ένα άλλο μεγάλο ζήτημα που δημιουργούσε δυσκολίες ήταν η θρησκευτικότητα του γηγενούς πληθυσμού, η οποία ήταν ισχυρή τόσο στις Κάτω Χώρες και την Ελβετία (όπου υπήρχαν Καθολικοί και Προτεστάντες), όσο και στην Ιταλία (όπου υπήρχαν αμιγώς Καθολικοί), με αποτέλεσμα θεσμοί όπως η θρησκεία του Ανθρώπου και ο πολιτικός γάμος και το διαζύγιο να μην είναι αρεστοί και αποδεκτοί από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού. Επιπρόσθετα, η αδυναμία του αγροτικού πληθυσμού να αγοράσει την ακριβή κατασχεμένη γη, ήταν μία ακόμα αρνητική παράμετρος. Τέλος, όσον αφορά το θέμα της διοίκησης ανέκυψαν άλλα προβλήματα: πέρα από την ύπαρξη ενός προέδρου με ισχυρή εκτελεστική εξουσία, επί καθεστώτος της Υπατείας η διοίκηση των επαρχιών πέρασε στον έλεγχο των νομαρχών, που ήταν επιφορτισμένοι με την λήψη αποφάσεων για όλα τα θέματα και με την τήρηση της τάξης, εκμηδενίζοντας τις τοπικές συνελεύσεις και την

⁷⁴ Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν ο νόμος Ζουρντάν, που επιβλήθηκε το 1798 στο Βέλγιο, και αφορούσε την υποχρεωτική στράτευση, με αποτέλεσμα να προκληθεί λαϊκή εξέγερση.

διοικητική αυτονομία που υπήρχε στα προηγούμενα δημοκρατικά-ομοσπονδιακά συστήματα (την Ολλανδική Δημοκρατία, την Ελβετική Συνομοσπονδία και τις ιταλικές πόλεις-δημοκρατίες). Έτσι, ήταν αναπόφευκτη η οργάνωση αντίστασης στη γαλλική αρχή και οι εξεγέρσεις, όπως για παράδειγμα εκείνη που εκδηλώθηκε στην Ελβετική Δημοκρατία.⁷⁵

Μετά την ανάρρησή του σε Πρώτο Ύπατο, ο Ναπολέων είχε πλέον συγκεντρώσει απεριόριστες εξουσίες και είχε συνειδητοποιήσει ότι το δημοκρατικό μοντέλο δεν ήταν πια αντιπροσωπευτικό, ούτε απέδιδε. Πριν προβεί στην επίσημη ανακήρυξη της Αυτοκρατορίας επανέφερε την Ελβετική Συνομοσπονδία, το 1803, και στη συνέχεια εδραίωσε μοναρχίες στις πρώην δημοκρατίες και στα νεοαποκτηθέντα εδάφη. Μην μπορώντας να διοικήσει ο ίδιος όλες αυτές τις κτήσεις, έκανε μια πρωτοποριακή πολιτική ενέργεια για τα δεδομένα της ευρωπαϊκής ιστορίας: διόρισε ως επικεφαλής των νέων κρατών άτομα από το οικογενειακό του περιβάλλον, ώστε να εξασφαλίσει τη νομενκλατούρα του και να μπορεί να τους έχει πειθήνιους. Συγκεκριμένα, ο μεγαλύτερος σε ηλικία αδερφός του, ο Ιωσήφ Βοναπάρτης έγινε βασιλιάς της Νάπολης-Σικελίας, ο άλλος αδερφός του, ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης, έγινε βασιλιάς της Ολλανδίας, και ο νεότερος αδερφός του, ο Ζερόμ Βοναπάρτης έγινε βασιλιάς της Βεσφαλίας. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε το μοντέλο της οικογενειοκρατίας των δορυφορικών κρατών, που εξουδετέρωσε τις παλιές μοναρχίες, και τα νέα κράτη συνδιαμόρφωσαν την Πρώτη Γαλλική Αυτοκρατορία. Στα υπόλοιπα μικρότερα κρατίδια, τοποθετήθηκαν έμπιστοι στρατιωτικοί και πολιτικοί ενώ ο Ναπολέων κράτησε για τον εαυτό του τον τίτλο του βασιλιά της Ιταλίας. Επίσης, για την καλύτερη διοίκησή της, η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε νομούς, όπως είχε γίνει και στη Γαλλία, και οι οποίοι αποτελούσαν τα γεωγραφικά διαμερίσματά της. Απώτερος στόχος του Ναπολέοντα ήταν να επαναφέρει τη Γαλλία στα φυσικά της όρια, όπως είχαν διαμορφωθεί από τη Συνθήκη του Βερντέν (843) και την ίδρυση της Λωραίνης, ως κράτους που προήλθε από τη διάσπαση της Καρολίγγειας Αυτοκρατορίας, η οποία περιελάμβανε εκτεταμένα εδάφη κατά μήκος του Ρήνου (την Ανατολική Γαλλία, τη Βόρεια Ιταλία, τη Δυτική

⁷⁵ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 229-234.

Γερμανία, και τις Κάτω Χώρες), και να δημιουργήσει μία ενιαία πολιτική οντότητα. Όμως, αυτό το εγχείρημα αποδείχτηκε δύσκολο, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών στις προσαρτημένες περιοχές, κάτι που θα αναλυθεί στη συνέχεια.⁷⁶

Ο Ναπολεόντειος Κώδικας

Μέσα σε αυτό το μοναρχικό σύστημα, οι νέοι κυβερνήτες επιχείρησαν να εισαγάγουν και να παγιώσουν τον Ναπολεόντειο αστικό Κώδικα και τους θεσμούς της Γαλλικής Επανάστασης (πολιτική ιδεολογία που ονομάστηκε Βοναπαρτισμός). Ο Ναπολεόντειος Αστικός Κώδικας ήταν ένα σύνολο νομικών κειμένων, αποτελούμενων από άρθρα και διατάξεις, που είχαν κωδικοποιηθεί, και υπήρχαν από τα προηγούμενα δίκαια (από το 1789 και μετά), όπως και νέων, που είχαν εισαχθεί από τον Ναπολέοντα. Η δημιουργία του ξεκίνησε το 1800, και την ανέλαβαν νομομαθείς και δικηγόροι, που είχαν διοριστεί από τον Ναπολέοντα, ενώ συμμετείχε και ο ίδιος στην διαδικασία καταγραφής. Η σύνταξη του Κώδικα ολοκληρώθηκε το 1804, οπότε και δημοσιεύθηκε. Στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας, οι διατάξεις του Κώδικα ίσχυσαν εκτός από τη Γαλλία, και σε όλες τις δορυφορικές επικράτειες, οι οποίες ήταν το Βασίλειο της Ολλανδίας, στο οποίο υπαγόταν και το Βέλγιο, το Βασίλειο της Ιταλίας, το Βασίλειο της Ισπανίας, η Συνομοσπονδία του Ρήνου, το Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης, το Βασίλειο της Νάπολης-Σικελίας, και το Μεγάλο Δουκάτο της Βαρσοβίας.

Σε αυτές τις περιοχές ίσχυε το ρωμαϊκό και το γερμανικό δίκαιο, τα οποία είχαν αρκετά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, αλλά διέφεραν σε ορισμένα σημεία από το γαλλικό δίκαιο, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί από το 1789, και πήρε την τελική μορφή του το 1804. Ειδικότερα, η βασική διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στο ρωμαϊκό και το γαλλικό δίκαιο είναι στον τρόπο που ορίζεται η έννοια του ατόμου (personne): στο ρωμαϊκό δίκαιο το άτομο χαρακτηρίζεται από την φυσική και την αστική του ιδιότητα, δηλαδή από την ιδιότητά του ως ανθρώπου και την ιδιότητά του ως πολίτη, οι οποίες είναι ξεχωριστές και δεν επηρεάζουν η μία την άλλη, επειδή στο ρωμαϊκό δίκαιο όλοι όσοι έχουν γεννηθεί, ζουν και

⁷⁶ Michael Broers, "Napoleon, Charlemagne, and Lotharingia: Acculturation and the Boundaries of Napoleonic Europe", *The Historical Journal* 44 (2001) 1, σ. 135-139.

δραστηριοποιούνται στη Ρώμη, θεωρούνται Ρωμαίοι πολίτες.⁷⁷ Όμως, υπάρχει ένας παράγοντας που επηρεάζει την ίδια την ιδιότητα του ατόμου και αυτός είναι η προσωπικότητα του ατόμου στην κοινωνία, δηλαδή αν είναι πατέρας ή γιος (μέχρι την ενηλικίωση), σε ηλικία γάμου ή όχι, παντρεμένος ή ανύπαντρος, ελεύθερος ή δούλος. Όταν τα άτομα είναι εξαρτημένα από τους πατέρες τους, ως μέλη της οικογένειας, όταν δεν έχουν παντρευτεί, όταν έχουν διαπράξει εγκληματική πράξη, και όταν δεν έχουν την ελευθερία τους, τότε δεν θεωρούνται άτομα, αλλά μόνο άνθρωποι, δηλαδή δεν αναγνωρίζεται η υπόστασή τους ως άτομα στο περιβάλλον της πόλης, αλλά μόνο η φυσική, ως άνθρωποι. Στο γαλλικό δίκαιο, η πολιτική κατάσταση του ατόμου ορίζεται από την οικογένεια, την ιδιότητα του πολίτη και την ελευθερία. Σε περίπτωση απώλειας της ιδιότητας του πολίτη και της ελευθερίας, η προσωπικότητα του ατόμου στην κοινωνία καταργείται (personnage),⁷⁸ αλλά όχι το ίδιο το άτομο, καθώς στο γαλλικό δίκαιο δεν υπάρχουν δύο ιδιότητες του ατόμου, αλλά οι έννοιες άτομο και άνθρωπος ταυτίζονται. Επίσης, δεν υπάρχουν, όπως στο ρωμαϊκό δίκαιο, δύο είδη οικογενειών, γάμων και γονέων. Η έννοια του ατόμου είναι αυθύπαρκτη, και αυτό αποδεικνύεται από την αναγνώριση του δούλου ως άτομο με νομική υπόσταση, και όχι ως αντικείμενο, όπως στη Ρώμη. Άρα, η διαφορά αυτή ανάμεσα στα δύο δίκαια, εξηγεί τη σημασία που η γαλλική επαναστατική κουλτούρα δίνει στο άτομο.⁷⁹

Συγκεκριμένα, ο Αστικός Κώδικας έδινε έμφαση στην πατριαρχική δομή της οικογένειας: ο άντρας είχε τον πρώτο λόγο στα θέματα του ζευγαριού και ήταν υπεύθυνος για τα παιδιά, μέχρι να ενηλικιωθούν. «Η πατρική εξουσία αφορά την μητέρα και τον πατέρα, και ανήκει από κοινού και στους δύο. Το δικαίωμα είναι κοινό και για τον ένα και για την άλλη. Η εξάσκηση αυτού του δικαιώματος ανήκει μόνο στον πατέρα, που είναι ο αρχηγός της συζυγικής κοινωνίας».⁸⁰ Σε θέματα

⁷⁷ Κάτι που ίσχυε και στο γαλλικό δίκαιο.

⁷⁸ Η απώλεια της οικογένειας δεν ήταν μείζονος σημασίας, διότι μπορούσε να αντικατασταθεί με την απόκτηση νέας, μέσω γάμου ή υιοθεσίας.

⁷⁹ Victor Marcadé, *Explication du Code Napoléon*, Tome Premier, Paris, Cotillon, Libraire du Conseil d'Etat, 1859, σ. 20-26 και 73-81.

⁸⁰ Victor Marcadé, *ό.π.*, Tome Deuxième, σ. 144.

περιουσίας, συνήθως το ζευγάρι κατείχε την περιουσία που έφερνε στο γάμο από κοινού (αν και ο άντρας ήταν ο βασικός διαχειριστής), εκτός από την προίκα της γυναίκας, που συνέχιζε να είναι ιδιοκτησία της.⁸¹ Λόγω των διαφοροποιήσεων από περιοχή σε περιοχή, ο στικός Κώδικας σεβάστηκε τους εθιμικούς νόμους και άφησε ελευθερία σε αυτό το θέμα. Παραδείγματος χάρη, αυτό συνέβη στις γαλλικές επαρχίες και στη Βόρεια και Νότια Ιταλία, όπου οι εθιμικοί νόμοι ήταν ισχυροί. Επίσης, οριζόταν ότι εάν τα παιδιά αποφάσιζαν να παντρευτούν, έπρεπε να πάρουν την έγκριση του πατέρα ακόμα και αν είχαν συμπληρώσει τα 25 τους χρόνια. Σε ό,τι αφορούσε το ζευγάρι, ο πολιτικός γάμος θεμελιώθηκε, ήταν υποχρεωτικός και διεξαγόταν από ιερέα ή δικαστή, με πολιτική τελετή. Πιο αμφιλεγόμενος ήταν ο νόμος για το διαζύγιο: ο άντρας μπορούσε να το ζητήσει σε περίπτωση μη απόκτησης απογόνων ή μοιχείας, και η γυναίκα σε περίπτωση απομάκρυνσης του άντρα από το σπίτι για μεγάλο διάστημα (όπως σε πόλεμο), εκδήλωσης βίαιης συμπεριφοράς (όπως ξυλοδαρμός ή βιασμός), και μοιχείας (όμως μόνο εφόσον είχε τελεστεί μέσα στο σπίτι). Η γυναίκα μπορούσε να κάνει αίτηση διαζυγίου και να καταθέσει ως μάρτυρας, αλλά παρά τη διασφάλιση των δικαιωμάτων της από τον Κώδικα, πάλι βρισκόταν σε μειονεκτικότερη θέση.⁸² Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα ήταν η κληρονομιά της πατρικής περιουσίας, που δεν θα δινόταν μόνο στο πρωτότοκο παιδί, αλλά πλέον θα μοιραζόταν σε ίσα μέρη, σε όλα τα παιδιά της οικογένειας. Σε αυτό το νόμο, προβλεπόταν να εντάσσονται και τα νόθα παιδιά των πατέρων,⁸³ παίρνοντας μικρότερο μερίδιο, αν και πάλι ο Κώδικας σεβάστηκε τους εθιμικούς νόμους, που μπορεί και να απαγόρευαν αυτή την πρακτική. Ωστόσο, φάνηκε ότι ο Αστικός Κώδικας έδινε έμφαση στην ατομικότητα: η γυναίκα μπορούσε να ζητήσει διαζύγιο όποτε το ήθελε (γεγονός που οδήγησε στην άποψη ότι ο Κώδικας επέφερε τη μείωση των γάμων και άρα οδήγησε στην υπογεννητικότητα και τη μείωση του πληθυσμού) και όλα τα παιδιά γίνονταν κληρονόμοι, αποκτώντας ίσες

⁸¹ Victor Marcadé, *ό.π.*, Tome Sixième, σ. 32.

⁸² Victor Marcadé, *ό.π.*, Tome Cinquième, σ. 512-603.

⁸³ Victor Marcadé, *ό.π.*, Tome Deuxième, σ. 42-56.

ευκαιρίες. Επίσης, εντός του αστικού Κώδικα συντάχθηκαν και άλλοι Κώδικες: ο εμπορικός και ο ποινικός. Σχετικά με τον ποινικό, το καθεστώς γινόταν αυστηρό, καθώς για τα περισσότερα εγκλήματα επιβαλλόταν η θανατική ποινή, που περιελάμβανε την εκτέλεση στο απόσπασμα.⁸⁴ Η απονομή της δικαιοσύνης γινόταν αποκλειστικά από τα ειδικά ποινικά δικαστήρια, με τα εκκλησιαστικά να μην έχουν πλέον καμία εξουσία, και τα ανασυστημένα ανώτατα δικαστήρια, να είναι αποδυναμωμένα, ενώ ορίστηκε η ύπαρξη ενόρκων στη δίκη. Αναφορικά με τα εμπορικά ζητήματα, ο Αστικός Κώδικας κατήγγησε τους τελωνειακούς δασμούς, αλλά εισήγαγε νέα δασμολογικά τέλη, και κατήγγησε εκ νέου όλες τις συσσωματώσεις (όπως τις συντεχνίες).⁸⁵ Κεντρικές αρχές του αστικού Κώδικα ήταν η ατομικότητα, η κατάργηση των παλιών προνομίων και ο αντικληρικαλισμός. Ωστόσο, το αδύναμο σημείο του, ήταν η αντιμετώπιση της γυναίκας, η οποία είχε αστικά δικαιώματα, αλλά όχι πολιτικά: δεν μπορούσε να ψηφίσει, δεν είχε θέση και ρόλο στη δημόσια ζωή και παρέμενε παραδοσιακά κατώτερη του άντρα. Ο Αστικός Κώδικας (από το 1807 μετονομάστηκε σε Ναπολέοντειο Κώδικα, ώστε να ενισχύσει το κύρος του αυτοκράτορα) εφαρμόστηκε στη Γαλλία και στα δορυφορικά κράτη, και επηρέασε αναμφίβολα τις νομοθεσίες των ευρωπαϊκών χωρών και μετέπειτα, όντας η βάση για νεωτερικές διατάξεις των εθνών-κρατών.⁸⁶ Σε κάθε περιοχή, υπήρχαν ορισμένα στάδια για την εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων. Πρώτο στάδιο ήταν η εδραίωση της νέας αρχής, για την οποία οι περισσότεροι κυβερνήτες συνεργάστηκαν με την τοπική αριστοκρατία και με την αστική ελίτ των επαγγελματιών και των διανοουμένων, και έλαβαν την υποστήριξή τους, με τη συμφωνία ανταλλαγμάτων.⁸⁷ Με τον κίνδυνο να χάσουν

⁸⁴ Victor Marcadé, *ό.π.*, Tome Premier, σ. 116-125.

⁸⁵ Victor Marcadé, *ό.π.*, σ. Tome Sixième, σ. 143-199.

⁸⁶ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 94-105.

⁸⁷ Τέτοια περίπτωση αποτελούσαν οι πατρίκιοι των πόλεων της Βόρειας Ιταλίας, που αρχικά υποστήριζαν τη γαλλική κυριαρχία με την ελπίδα ότι θα επανέφερε την παλιά τους οικονομική δύναμη και πολιτική αυτονομία, οι οποίες είχαν αφαιρεθεί από τους Αυστριακούς (να αναφερθεί σε συνάρτηση, ότι ο Ναπολέων παραχώρησε τον τίτλο του προέδρου της Ιταλικής Δημοκρατίας στον Ιταλό πατρίκιο Μερλ Ντ'Ερζά). Ωστόσο, ο συγκεντρωτισμός της νέας εξουσίας διατήρησε την απώλεια της παλιάς τους πρωτοκαθεδρίας, όπως έγινε στην Τοσκάνη από τον μεγάλο δούκα Πέτρο Λεοπόλδο, στο Πεδεμόντιο και στη Λομβαρδία από τον πρίγκιπα Ευγένιο, και στη Λούκκα από την πριγκίπισσα Ελίζα Βοναπάρτη, αδερφή του Ναπολέοντα. Παράλληλα, αυτές οι ελίτ δυσανασχετούσαν

τις περιουσίες τους και το κύρος τους, οι τοπικοί άρχοντες αποφάσιζαν να βοηθήσουν τους κατακτητές. Ωστόσο, αυτή η συνεργασία είχε όφελος μόνο για την πλευρά των κυριάρχων, καθώς αφού η κεντρική εξουσία τους εδραιώθηκε, προχώρησαν στην κατάργηση των προνομίων της παλιάς αριστοκρατίας και της φεουδαρχίας, στην εθνικοποίηση της περιουσίας των ευγενών, και στην απομάκρυνση όσων αρνούσαν να συμβιβαστούν με το νέο καθεστώς, δηλαδή στην ύπαρξη νέων εμιγκρέδων. Το τελικό στάδιο σε αυτή τη διαδικασία ήταν η εγκαθίδρυση μίας νέας ελίτ, αποτελούμενης από αστούς επαγγελματίες, μεγαλοϊδιοκτήτες και μορφωμένους πολίτες, στους οποίους δόθηκαν τίτλοι ευγενείας από τον αυτοκράτορα. Αυτή η διαδικασία έγινε σε διοικήσεις όπως στο Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης, στο βασίλειο της Ιταλίας, στην Πρωσία, σε πόλεις της Συνομοσπονδίας του Ρήνου, όπως οι περιοχές της Ρηνανίας, στη Βάδη, τη Βυρτεμβέργη, τη Βαυαρία και το Βασίλειο της Ολλανδίας.⁸⁸ Από την άλλη, η στάση προς τον κλήρο ήταν πιο αμείλικτη, καθώς από την αρχή η εκκλησιαστική περιουσία κατασχέθηκε και τέθηκε σε πλειστηριασμό, και οι ιερείς έπρεπε να δηλώσουν υπακοή στον Κώδικα, την οποία έπρεπε να διαδώσουν και στο ποίμνιό τους. Στη συνέχεια, για να εξασφαλιστεί η ομαλότητα και η ειρήνη, οι αρχές αναζητούσαν πυρήνες και συλλόγους νεοιακωβίνων, που έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια του κράτους, τους οδηγούσαν στα ποινικά δικαστήρια, όπου δικάζονταν από το σώμα των ειδικών δικαστών (tribunals) και μετά την καταδίκη τους, τους εκτελούσαν, αν και ο κίνδυνός τους ήταν δυνατόν να επανεμφανιστεί. Μετά την εδραίωση της εξουσίας τους, οι διάφοροι επικεφαλής μπορούσαν να προβούν σε θεσμικές και

με την ύπαρξη της κεντρικής κυβέρνησης του Μιλάνου. Ήταν επόμενο αυτή η κατάσταση να οδηγήσει σε οργάνωση αντίστασης από μέλη της παλιάς ελίτ και τελικά στην επιθυμία για επιστροφή των Αψβούργων.

Michael Broers, "The Myth and Reality of Italian Regionalism: A Historical geography of Napoleonic Italy, 1801-1814", σ. 688-709.

⁸⁸ Τα τρία ομοσπονδιακά κράτη της Νότιας Γερμανίας δέχτηκαν με ενθουσιασμό τον αυτοκράτορα Ναπολέοντα, με την προσδοκία ότι θα φέρει την ειρήνη στις πολύπαθες από τους πολέμους περιοχές. Ο τοπικός Τύπος εξήρε τον αυτοκράτορα και τις επαναστατικές μεταρρυθμίσεις που θα έφερνε, με τους επαίνους να εκφράζονται από διανοούμενους, που αρθρογραφούσαν στις εφημερίδες.

Ute Planert, "From Collaboration to Resistance: Politics, Experience, and Memory of the Revolutionary and Napoleonic Wars in Southern Germany", *Central European History* 39 (2006) 4, σ. 676-683.

κοινωνικές αλλαγές: πρώτα στην κατάργηση της φεουδαρχίας και της δουλοπαροικίας, που δημιούργησε ένα πλήθος ελεύθερων αγροτών, ικανών πλέον να γίνουν ιδιοκτήτες γης, αν και λόγω των σχετικά υψηλών τιμών των κτημάτων, αυτά αγοράζονταν από τους πλούσιους της μεσαιάς αστικής τάξης. Έπειτα, στην εισαγωγή του συστήματος ενιαίας φορολογίας, η κατάργηση των συσσωματώσεων, όπως οι συντεχνίες, οι αδελφότητες, οι συνεταιρισμοί και όποια προνόμια διέθεταν, και η ανάδειξη του ατόμου, των ικανοτήτων του, και της ελευθερίας του, με την ατομική αξία να αποκτά μείζονα σημασία, στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού. Αυτή η φιλελευθεροποίηση εφαρμόστηκε και στην οικονομία, η οποία έχασε τον προστατευτικό χαρακτήρα της και πλέον έδινε έμφαση στα ατομικά ταλέντα και στην επιδίωξη του ατομικού κέρδους.⁸⁹ Επίσης, εισήχθησαν και άλλοι θεσμοί, όπως το επαναστατικό ημερολόγιο, το ενιαίο μετρικό σύστημα, ο πολιτικός γάμος και το πολιτικό διαζύγιο, με τον τελευταίο να συναντά έντονη λαϊκή άρνηση, καθώς πολλά ζευγάρια ήθελαν ο γάμος τους να γίνει με θρησκευτική τελετή, ενώ παράλληλα έγινε υποχρεωτική η παραχώρηση προίκας προς τις κόρες, ώστε να υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα εύρεσης συζύγου. Ακόμα, μία πολύ σημαντική μεταρρύθμιση ήταν η κατάργηση της αδιαίρετης κληρονομιάς, δηλαδή της κληροδότησης της ακίνητης πατρικής περιουσίας στον πρωτότοκο γιο, θεσμός που ίσχυε στην Ευρώπη από τον πρώιμο Μεσαίωνα. Στη θέση του μπήκε ο νόμος της διαιρετής κληρονομιάς, με τον οποίο όλα τα παιδιά της οικογένειας (αγόρια και κορίτσια) κληρονομούσαν ίσο μερίδιο της πατρικής περιουσίας, ακυρώνοντας μία μεγάλη κοινωνική ανισότητα, και δίνοντας ίσες ευκαιρίες για καλή διαβίωση και σταδιοδρομία. Σε συνάρτηση με την κοινωνική πρόοδο, δημοσιεύτηκε και ο νόμος για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό κατά της ευλογιάς, που είχε αντικαταστήσει τη σύφιλη, ως η επιδημία της εποχής. Ένας ακόμα νόμος, που εξέφραζε το πνεύμα της ισοπολιτείας και της ανεξιθρησκείας ήταν η χειραφέτηση των Προτεσταντών και των Εβραίων σε περιοχές Καθολικών, αναγνωρίζοντάς τους ίσα δικαιώματα στην εργασία και την πολιτική συμμετοχή και σεβόμενος τις ιδιαίτερες συνήθειες και τις

⁸⁹ Σχετικά με αυτό, τότε καταργήθηκαν οι εμπορικοί δασμοί, ώστε το εμπόριο να απελευθερωθεί από τους αυστηρούς ελεγκτικούς μηχανισμούς.

παραδόσεις τους.⁹⁰ Επιπλέον, τα δορυφορικά καθεστώτα (δηλαδή τα καθεστώτα που εδραιώθηκαν στα δορυφορικά κράτη της Ναπολεόντειας αυτοκρατορίας), έδωσαν μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση των νέων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι περιοχές της Ιταλίας, όπου η διαχείριση του εκπαιδευτικού συστήματος γινόταν από τους ανώτατους διοικητές, τους νομάρχες. Αυτό το σύστημα παρείχε την πρωτοβάθμια βασική και την δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με την πρώτη να διεξάγεται σε δημόσια σχολεία, τα οποία χρηματοδοτούνταν από το κράτος και είχαν δωρεάν εγγραφή και την δεύτερη να διεξάγεται στα λύκεια, τα οποία ενέκριναν έναν πιο περιορισμένο κύκλο μαθητών, κυρίως από την αστική τάξη, και έδιναν τη δυνατότητα εισαγωγής στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, μέσω απόκτησης του *baccalaureat*. Σε κάθε βαθμίδα, υπήρχαν κύκλοι μαθημάτων, με τα βασικά, όπως ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, αλλά και πιο εξειδικευμένα, όπως η γραμματική, τα μαθηματικά, η ιστορία (τόσο η εθνική όσο και η γαλλική), η φιλοσοφία, η φυσική και η χημεία, η διδασκαλία αρχαίων γλωσσών και η μελέτη αρχαίων και σύγχρονων κειμένων στα Λατινικά και τα Γαλλικά, ενώ διεξάγονταν εξετάσεις για τον προβιβασμό στην επόμενη τάξη και στην επόμενη βαθμίδα (η κάθε βαθμίδα διαρκούσε από 2 έως 3 χρόνια), με την αποφοίτηση από το λύκειο και την επιτυχία στις τελικές εξετάσεις να εξασφαλίζει την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Για τον ίδιο τον Ναπολέοντα, η εκπαίδευση των νέων είχε μεγάλη σημασία, καθώς διέπλεθε τη σκέψη τους, ενώ θα τους βοηθούσε να αποκτήσουν τη γαλλική παιδεία και κουλτούρα, να μελετήσουν τις διατάξεις του αστικού Κώδικα, και να γίνουν άριστοι Γάλλοι πολίτες.⁹¹ Επιπλέον, με την σύσταση των δορυφορικών κρατών, η έννοια του πολίτη διεθνοποιήθηκε, και πλέον όσοι ζούσαν στην αυτοκρατορία, γνώριζαν γαλλικά και είχαν υπηρετήσει στο στρατό (άρα όχι οι γυναίκες), μπορούσαν να δηλώσουν αίτημα πολιτογράφησης, γεγονός που διέφερε από την περίοδο της γαλλικής μοναρχίας, οπότε αυτό το δικαίωμα αναγνωριζόταν μόνο σε όσους είχαν γεννηθεί από Γάλλους γονείς και εντός του βασιλείου. Τέλος,

⁹⁰ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 236-243.

⁹¹ Philip G. Dwyer and Alan Forrest, *Napoleon and His Empire Europe, 1804-1814*, Palgrave MacMillan, 2007, σ. 149-164.

ιδιαίτερη σημασία είχαν και τα σύμβολα της αυτοκρατορικής αρχής, καθώς σε όλα τα δορυφορικά κράτη, τα σύμβολα της προηγούμενης εξουσίας αφαιρέθηκαν, και αντικαταστάθηκαν από τον αυτοκρατορικό αετό, ενώ κόπηκαν και νομίσματα του γαλλικού φράγκου, τα οποία εικόνιζαν την προτομή του αυτοκράτορα.

Επίσης, συνολικός στόχος των κυβερνήσεων ήταν η ύπαρξη ασφαλείας, και αυτό έγινε με την ίδρυση εθνικών φρουρών και την ύπαρξη ισχυρής αστυνομίας σε κάθε περιοχή. Αυτά τα ισχυρά μέτρα ασφαλείας εξαφάνισαν τις ληστρικές επιδρομές από τη Βόρεια Ιταλία, τη Ρηνανία και το Βέλγιο, και τις μετέτρεψαν σε καλά αστυνομευμένες χώρες. Παρόλα αυτά, οι διαδικασίες εδραίωσης και οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κατάκτησης και κυριαρχίας διαφοροποιήθηκαν ανά εδαφικές περιφέρειες. Σε πολλές περιπτώσεις, η αφομοίωση των νέων κτήσεων ήταν δύσκολη έως ακατόρθωτη: Για παράδειγμα, στο βασίλειο της Βεσφαλίας και στο Μεγάλο Δουκάτο του Μπεργκ, οι τοπικές ελίτ συμφώνησαν να υποστηρίξουν τη νέα αρχή (αποτελούμενη από τους Μπενιό, Σιμεόν και Ροντερέ) και να συνδράμουν στην στρατιωτική και οικονομική ενίσχυσή της (ένταξη της αριστοκρατίας της Έσσης στους αξιωματούχους του βασιλιά Ζερόμ, τακτική στρατολόγηση και πληρωμή φόρων), αλλά δεν ήθελαν να χάσουν τα φεουδαρχικά προνόμιά τους, και έτσι κατάφεραν να παραμείνουν στις θέσεις τους, και να συμβουλεύουν την ανώτερη αρχή, για όσο εκείνη τις θεωρούσε απαραίτητες,⁹² κάτι που δεν έγινε στη Ρηνανία, στην Πρωσία και στις μεγάλες πόλεις της Βόρειας Ιταλίας, όπου η αντικατάσταση της παλιάς αριστοκρατίας ήταν σύντομη και η κατάργηση της φεουδαρχίας γενική και άμεση.⁹³ Συγκεκριμένα, στην Πρωσία, η εγχώρια πρώην φεουδαλική ελίτ προχώρησε σε φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις από το 1807, οπότε ο

⁹² Η μεγαλύτερη απόδειξη ήταν η δημιουργία φεουδαρχικών θεσμών, των *majorats* και των *dotations*. Ωστόσο, με διάταγμα του 1809, η φεουδαρχία και οι φόροι της καταργήθηκαν και εκεί, η αριστοκρατία έχασε τα προνόμιά της, και απαγορεύτηκε η συμμετοχή της στην βιομηχανία και το εμπόριο, όπως έγινε και στα πρώην πρωςικά εδάφη.

⁹³ Αυτή η επιτυχία οφειλόταν στη δημιουργία διευρυμένων δικτύων των αστικών ελίτ, που υποστήριζαν τα νέα καθεστάτα, και στην ενίσχυση της απόστασης ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, με τη δεύτερη να είναι ενάντια έως και εχθρική.

Στάιν κατήργησε τη δουλοπαροικία, ενώ μέχρι το 1810 ο Χάρντενμπεργκ θα καταλύσει τις συντεχνίες και τα προνόμιά τους, μέτρα που είχαν σαν στόχο να ικανοποιήσουν όχι μόνο τους κατακτητές, αλλά και την κοινή γνώμη, ώστε να εξασφαλιστεί η υπακοή της.⁹⁴ Μία άλλη παράμετρος, ήταν η ετοιμότητα αυτών των περιοχών για τους συγκεκριμένους νεωτερισμούς: στο Μεγάλο Δουκάτο της Βαρσοβίας, αποφασίστηκε η κατάργηση της φεουδαρχίας και της δουλοπαροικίας, αλλά όχι σε μεγάλη έκταση, λόγω της κυριαρχίας των ευγενών και της ασθενικής παρουσίας αστικής τάξης στην περιοχή.⁹⁵ Η ίδια δυσκολία υπήρξε σε επαρχίες του Βελγίου, που είχαν συνηθίσει σε αυτό το ιεραρχικό σύστημα και υπήρχε η γνώμη ότι η αυτοδιαχείριση της γης δεν θα είναι εφικτή. Αντίστοιχες περιπλοκές παρουσιάστηκαν στο Βασίλειο της Ισπανίας, το οποίο προσαρτήθηκε τελευταίο στην αυτοκρατορία (1808), και στο οποίο τον θρόνο έλαβε ο Ιωσήφ Βοναπάρτης, που αποσύρθηκε από το αξίωμά του στη Νότια Ιταλία.⁹⁶ Εκεί υπήρχε μια διττή πραγματικότητα: από τη μια πλευρά, περιοχές όπου είχαν ξεσπάσει αντιφεουδαρχικές εξεγέρσεις, όπως στην Ανδαλουσία, όπου ο διοικητής Σουλτ, οργάνωσε εθνική φρουρά, και υποστήριξε τον εξεγερμένο λαό, ώστε να προσεταιριστεί το λαϊκό αίσθημα και να απομακρύνει την παλιά αριστοκρατία. Από την άλλη πλευρά, σε άλλες περιοχές, στην Κεντρική, Νότια και Νοτιοδυτική Ισπανία, όπου η φεουδαρχία ήταν πολύ ισχυρή, οι νέοι διοικητές συνεργάστηκαν με τους ευγενείς, και διατήρησαν τα προνόμιά τους, όπως τα φεουδαρχικά τέλη, ώστε να τους βοηθούν στην αποτελεσματικότερη διακυβέρνησή τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Βαλένθιας όπου κατά την αντιφεουδαρχική εξέγερση του 1809, ο διοικητής Σουσέ υποστήριξε τους γαιοκτήμονες, ώστε να πετύχει την επιβολή της εξουσίας του, με αποτέλεσμα

⁹⁴ F. -G. Dreyfus, Roland Marx, Raymond Poidevin, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, ό.π., σ. 42.

⁹⁵ Να σημειωθεί ότι τα φεουδαρχικά τέλη διατηρήθηκαν στη Βαρσοβία. Η μεγάλη αξία αυτού του κρατιδίου ήταν στην ευρεία στρατολόγηση και τη συμβολή στους πολέμους.

Martyn Lyons, ό.π., σ. 235.

⁹⁶ Ο ίδιος ήταν κατά της φεουδαρχίας και εφάρμοσε ένα αποτελεσματικό δίκτυο εντοπισμού της.

Michael Broers, ό.π. σ. 144.

το νέο καθεστώς να προσαρμοστεί στην τοπική τάξη πραγμάτων. Γενικότερα, οι νέοι θεσμοί δεν έγιναν ευρύτερα αποδεκτοί από τον ισπανικό λαό, και ιδιαίτερα από τον κλήρο και την Εκκλησία, της οποίας η περιουσία κατασχέθηκε και πωλήθηκε, μοναστήρια και μονές έκλεισαν, ενώ έγινε η κατάργηση της Ισπανικής Ιεράς Εξέτασης, που υπήρχε από τον 16ο αιώνα, και ήταν στην δικαιοδοσία της Εκκλησίας, αφήνοντας τους Εβραίους και τους αιρετικούς να συνυπάρχουν με τον καθολικό πληθυσμό. Παράλληλα, δύσκολη ήταν και η εφαρμογή της κατάργησης των συσσωματώσεων, σε περιοχές όπως οι χανσεατικές πόλεις, η Νάπολη και η Βενετία, και σε άλλες εντός της Γαλλίας, όπως η Ρουσιγιόν και η Βανδέα, όπου ο κορπορατισμός και η προστασία των ομαδικών συμφερόντων είχαν ριζώσει στην αστική-εμπορική και αγροτική ζωή. Επιπλέον, μία άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση ήταν αυτή του Βασιλείου της Νάπολης-Σικελίας, το οποίο πέρασε το 1808, στον πιο έμπιστο στρατηγό του αυτοκράτορα, τον Ζοακίμ Μυρά. Εκεί, ο νέος βασιλιάς βασίστηκε στην υπάρχουσα αστική ελίτ επαγγελματιών, επιχειρηματιών και εμπόρων, παραδοσιακά αντιφεουδαρχική, που έγινε η νέα άρχουσα τάξη και τον υποβοηθούσε στο έργο του για την αφομοίωση της περιοχής, ενώ ακύρωσε τους θεσμούς του παλαιού καθεστώτος και αναδόμησε την κοινωνία σύμφωνα με τις διατάξεις του Κώδικα, πολλές από τις οποίες παρέμειναν και μετά την παλινόρθωση των Βουρβόνων. Ακόμα, ο Μυρά έδειξε ενδιαφέρον για τις τοπικές κοινότητες, ιδρύοντας τη Φεουδαρχική Επιτροπή, με στόχο τον έλεγχο των μεγάλων ιδιοκτησιών και την απόδοσή τους στους αγρότες, οι οποίοι μπορούσαν να απευθύνουν τα αιτήματά τους στην Επιτροπή. Εντούτοις, παραχώρησε σύνταγμα μόνο στο τέλος της εξουσίας του, πριν ηττηθεί από τους Αυστριακούς στη Μάχη του Τολεντίνο (Μάιος 1815)

Μία άλλη ειδική περίπτωση εντοπίστηκε στη Δυτική Γερμανία, όπου προϋπήρχε μία ισχυρή γραφειοκρατία, τμήμα της άρχουσας τάξης και με τη συνεργασία της οποίας επιβλήθηκε η νέα εξουσία (ένα μέλος αυτής της γραφειοκρατικής τάξης ήταν ο Μαξιμίλιαν φον Μόντγκελας, που ήταν πρωθυπουργός του πρώην Εκλεκτοράτου της Βαυαρίας). Μία άλλη εξέχουσα περίπτωση ήταν το Τυρόλο, το οποίο είχε προσαρτηθεί στο Βασίλειο της Βαυαρίας, και εξέφρασε δριμεία αντίσταση στις διατάξεις του Κώδικα και στην στρατολόγηση. Παρόμοιες εξεγέρσεις εκδηλώθηκαν

στην ιταλική ύπαιθρο, ήδη από το 1805, λόγω της αποκοπής της από τις πόλεις, της δύναμης της τοπικής αριστοκρατίας, και της φορολογίας που επιβλήθηκε. Ταυτόχρονα, η εδραίωση της Ναπολεόντειας κυριαρχίας ήταν εξίσου δύσκολη και στο εσωτερικό της Γαλλίας, και συγκεκριμένα στο δυτικό, νοτιοδυτικό και κεντρικό κομμάτι (Midi, Massif Central), που αποτελούσε την «παλιά Γαλλία». Η άρνηση περιοχών όπως η Ρουσιγιόν, η Βανδέα, και τα Ανατολικά Πυρηναία να υποταχθούν στους νόμους της αυτοκρατορίας για την κεντρική διοίκηση, τη στρατολόγηση και τη φορολογία, σε συνδυασμό με την κατοίκησή τους από παραδοσιακούς Καθολικούς και φιλομοναρχικούς, που είχαν απορρίψει το Κονκορδάτο, το οποίο δημιουργούσε μία Εκκλησία ελεγχόμενη από το κράτος, κατέστησαν δύσκολο το έργο αφομοίωσής τους. Το Κονκορδάτο απορρίφθηκε επίσης από κτήσεις, όπως το Πεδεμόντιο και η Ρηνανία, που μετά το 1815 επανέφεραν την παλιά θρησκευτική οργάνωσή τους, αλλά υποστηρίχθηκε από τους κατοίκους των νοτιογερμανικών κρατών, λόγω της αναγνώρισης του Καθολικισμού και της σύσφιξης των σχέσεων με την Εκκλησία της Ρώμης.⁹⁷

Συμπερασματικά, οι στόχοι των κυβερνητών στα δορυφορικά κράτη ήταν να τα αναδιαμορφώσουν σύμφωνα με τους νόμους του Ναπολεόντειου αστικού Κώδικα, και τους θεσμούς της Γαλλικής Επανάστασης. Όμως αυτό δεν ήταν ένα εύκολο εγχείρημα, λόγω των ιδιομορφιών του κάθε κράτους, όπως η οικονομική πρόοδος και η δυναμική των υφιστάμενων θεσμών. Σε περιοχές, όπου υπήρχε πολιτική και διοικητική αυτονομία και η οικονομία βρισκόταν σε προκαπιταλιστικό στάδιο, οι νέοι θεσμοί εδραιώθηκαν και είχαν διάρκεια, που ξεπέρασε κατά πολύ την περίοδο της αυτοκρατορίας (όπως η Συνομοσπονδία του Ρήνου: η Ρηνανία, το Νασσάου, η Βάδη, η Βυρτεμβέργη και η Βαυαρία στη Νότια Γερμανία, πόλεις στο βασίλειο της Ολλανδίας και στο βασίλειο της Ιταλίας). Στις υπόλοιπες περιοχές, οι μεταρρυθμίσεις που διατηρήθηκαν ήταν αποσπασματικές και δεν επηρέασαν σε βάθος τις κοινωνίες υπό κατάκτηση, ώστε να τις μετασχηματίσουν, αν και σε αυτή την περίπτωση η νέα μορφή των κοινωνιών δεν ήταν ίδια με την προηγούμενη.

⁹⁷ Michael Broers, *ό.π.*, σ. 139-154.

Από την άλλη πλευρά, η επιβολή της Ναπολεόντειας κυριαρχίας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες είχε και αρνητικές επιπτώσεις στη σύνθεση και τη δομή τους. Πρώτα-πρώτα στην οικονομία: Βασικό μέλημα του αυτοκράτορα ήταν η συγκέντρωση εσόδων για την ισορροπία του χρέους και για τη χρηματοδότηση των πολεμικών δαπανών, και γι' αυτό επέβαλε στις κτήσεις φόρους που είχαν επιβληθεί με το επαναστατικό σύνταγμα του 1795 (δηλαδή φόρος στην κινητή και ακίνητη περιουσία, φόρος στην ιδιοκτησία γης) και πρόσθετους φόρους (όπως ο πολεμικός), κάτι που προκάλεσε δυσφορία στους κατοίκους των περιοχών της υπαίθρου, οι οποίοι όχι μόνο δυσκολεύονταν να αγοράσουν την προς εκποίηση γη, αλλά έπρεπε να καταβάλλουν και τους προαναφερθέντες επαχθείς φόρους, που βασικό προορισμό είχαν τη στήριξη της αυτοκρατορικής πολεμικής οικονομίας. Σε συνάρτηση με αυτό, η δυσκολία των χωρικών να αγοράσουν τις εθνικοποιημένες γαίες του κλήρου, λόγω της υψηλών τιμών, έφερε τα μέλη της ανερχόμενης αστικής τάξης (έμποροι, βιομήχανοι, τραπεζίτες) στη θέση των αγοραστών, στην οποία εντάχθηκαν αργότερα και μέλη της παλιάς αριστοκρατίας, που μπόρεσαν να ανακτήσουν τις εκτάσεις τους, εφόσον είχαν το απαραίτητο κεφάλαιο. Έτσι, ενώ τα φεουδαρχικά προνόμια είχαν καταργηθεί, οι χωρικοί είχαν αποκλειστεί από το νέο ιδιοκτησιακό καθεστώς, και παρέμειναν μικροκαλλιεργητές, με την άρχουσα ελίτ να συγκεντρώνει τον πλούτο. Αυτό το γεγονός προκάλεσε έντονη απογοήτευση και πυροδότησε τη λαϊκή αντίσταση (όπως έγινε στη Χαϊδελβέργη και στη Νάπολη).⁹⁸ Παράλληλα, ένας άλλος μείζων παράγοντας κάμψης της τοπικής οικονομίας ήταν η επιβολή του συστήματος του Ηπειρωτικού Αποκλεισμού, που είχε επιβληθεί από το Ναπολέοντα μετά την κατάκτηση της Πρωσίας, με την έκδοση των Διαταγμάτων του Βερολίνου (1806) και των Διαταγμάτων του Μιλάνου (1807), τα οποία είχε επαναληπτική λειτουργία και εκδόθηκε προς επίρρωση του πρώτου διατάγματος. Αυτό το σύστημα προέβλεπε την απαγόρευση των εισαγωγών εμπορευμάτων από την Μεγάλη Βρετανία προς τα λιμάνια της ηπειρωτικής και Βορειοδυτικής Ευρώπης, όπως και τις εξαγωγές από τις κτήσεις της Γαλλικής Αυτοκρατορίας προς τα βρετανικά λιμάνια, με στόχο

⁹⁸ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 244-259.

την οικονομική ισοπέδωση της μεγάλης αντιπάλου του αυτοκράτορα, που έπειτα θα έδινε τη δυνατότητα διεξαγωγής εκστρατείας για την κατάκτησή της. Συμπληρωματικά, ο Ναπολέων ήθελε να δημιουργήσει μια εμπορική περιοχή κατά μήκος των ποταμών Ρήνος-Σον-Ροδανός, όπου θα γίνονταν οι ανταλλαγές, και να μετατρέψει την περιοχή αυτή στην κεντρική εμπορική οδό της αυτοκρατορίας. Αυτό το διευρυμένο εμπόριο έπληξε βαριά τις οικονομίες των πόλεων με συμμετοχή στο θαλάσσιο εμπόριο, όπως ήταν οι χανσεατικές πόλεις (Αμβούργο, Βρέμη, Λυβέκη), όπου είχαν εκδοθεί ειδικά διατάγματα για τον αποκλεισμό των λιμανιών, το Μπορντώ, το Άμστερνταμ, εμπορικές πόλεις της Ιταλίας όπως η Φλωρεντία, η Βενετία και η Γένοβα, και άλλες πόλεις-λιμάνια (Λιβόρνο, Σιβιταβέκια, Αγκώνα) καθώς οι μεν είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο εμπόριο της Βόρειας Θάλασσας, οι δε στο διαμετακομιστικό εμπόριο που ξεκινούσε από την Ανατολή και έφτανε μέχρι τη Βορειοδυτική Ευρώπη, όπως και στο άμεσο εμπόριο μεταξύ αυτών και της Αγγλίας. Αντιδράσεις στο σύστημα του αποκλεισμού εκφράστηκαν από τον βασιλιά Λουδοβίκο, που όντας αντιμέτωπος με την έντονη κρίση, επανέφερε την ελεύθερη διέλευση στα μεγάλα ολλανδικά λιμάνια. Προϊόντα όπως το σιτάρι, τα ψάρια, το ρύζι, το καλαμπόκι, τα μπαχαρικά, το κρέας, η ζάχαρη, το τσάι, ο καφές, η μύρα, το κρασί, το μαλλί, ο καπνός, και το ταμπάσκο, που αποτελούσαν τα σπουδαιότερα εμπορεύματα, πλέον δεν μπορούσαν να μεταφερθούν από τα εμπορικά πλοία, μέσω του δρόμου της Θάλασσας της Μάγχης και της Βόρειας Θάλασσας, με αποτέλεσμα οι άμεσα εμπλεκόμενες περιοχές, που βασίζονταν εξ ολοκλήρου στο θαλάσσιο εμπόριο, να υποστούν πληθωρισμό σε βασικά διατροφικά αγαθά.⁹⁹ Ωστόσο, η προσωρινή λύση σε αυτό το μείζον πρόβλημα για τη Βρετανία δόθηκε από τις αποικίες: η Βρετανία ανέκτησε το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, αξιοποίησε τον περίπλου του Ειρηνικού Ωκεανού για τις εισαγωγές από την Ινδία και την Κεϋλάνη, και χρησιμοποίησε τις γαλλικές αποικίες στην Καραϊβική (όπως τον Άγιο Δομίνικο), ώστε τα πλοία να φορτώνουν το εμπόρευσμά τους εκεί, και στη συνέχεια να το μεταφέρουν μέσω Ατλαντικού στη Βρετανία, όπως και αντίστροφα, ενώ διεξήγε εμπόριο με ουδέτερα πλοία, και λαθρεμπόριο,

⁹⁹ Η επακόλουθη φτώχεια αντιμετωπίστηκε μέσω της κρατικής περίθαλψης, αλλά υπήρχε και το φαινόμενο των κλοπών από τους κατοίκους.

μέσω της ναυτικής βάσης της Ελιγολάνδης στη Δανία, και της Μάλτας, με αποτέλεσμα η βρετανική οικονομία να παραμείνει σταθερή και να μην πληγεί όσο οι πόλεις της Γαλλικής Αυτοκρατορίας.¹⁰⁰ Παρόλα αυτά, και οι πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης αντιμετώπισαν αυτή την πρωτοφανή δυσκολία, μέσω του λαθρεμπορίου, που διεξαγόταν ανάμεσα στις πόλεις της Βόρειας Ιταλίας, τη Βαυαρία και άλλα κράτη της Συνομοσπονδίας του Ρήνου, και την Ελβετική Συνομοσπονδία, αλλά με το αρνητικό στοιχείο των υψηλών τιμών.¹⁰¹ Όσον αφορά τις επιπτώσεις στην κοινωνικό ιστό και την κοινωνική συνοχή, σημειώνονται τα εξής: η ισχυρή κεντρική εξουσία και ο συγκεντρωτισμός, δημιούργησαν την εξίσου ισχυρή επαρχιακή διοίκηση των νομών, με επικεφαλής τους νομάρχες, το έργο των οποίων συνεπικουρούσαν οι πλούσιοι αστοί που είχαν τις γραφειοκρατικές θέσεις (notables), στερώντας από τις τοπικές κοινότητες τη δυνατότητα να συμμετέχουν στα κοινά και να αποφασίζουν για ζητήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης, δηλαδή επέφεραν τον εκμηδενισμό του πολιτικού αυτοπροσδιορισμού τους. Έπειτα, το μεγάλο θέμα των έκτακτων εισφορών για τις ανάγκες του πολέμου και των στρατολογήσεων, οι οποίες ήταν υποχρεωτικές για όλες τις περιοχές της Αυτοκρατορίας, των οποίων οι νέοι που δεν είχαν παντρευτεί, δεν είχαν οικογένεια, και ήταν αρτιμελείς, έπρεπε να ενταχθούν στην Μεγάλη Στρατιά και να πολεμήσουν για τη Γαλλία, γεγονός που είχε δυσάρεστες συνέπειες για τους πληθυσμούς.¹⁰² Πολλές ήταν οι περιπτώσεις που αφορούσαν την προσπάθεια των αντρών να απαλλαγούν από τη στρατιωτική θητεία, όπως για παράδειγμα, η απόφασή τους να παντρευτούν άμεσα τις συντρόφους τους, ώστε να μην καταταγούν, η προσποίηση τραύματος ή σπασίματος, ώστε να κριθούν ακατάλληλοι, και οι λιποταξίες, που ήταν μεγάλης κλίμακας, με αποτέλεσμα να κατατάσσονται και να υπηρετούν στο στράτευμα, πολύ λιγότεροι από αυτούς που θα έπρεπε. Επιπλέον, οι τοπικοί πληθυσμοί των κατακτημένων περιοχών

¹⁰⁰ Ωστόσο, δεν έμεινε ανεπηρέαστη, κάτι που θα εξηγηθεί παρακάτω.

¹⁰¹ Martyn Lyons, *ό.π.*, σ. 214-220.

Philip G. Dwyer and Alan Forrest, *ό.π.*, σ. 114-132.

¹⁰² Δηλαδή, η έλλειψη αντρών οδήγησε στην έλλειψη γάμων και στην υπογεννητικότητα, άρα και στην μείωση του πληθυσμού.

αντιμετώπισαν τις ανάγκες των στρατιωτών, και βρίσκονταν υποχρεωμένοι να τους δίνουν στέγη και τροφή, αλλά το πιο σημαντικό ήταν οι ληστείες προμηθειών και περιουσιών που γίνονταν από Γάλλους στρατιώτες που φιλοξενούνταν ή που περνούσαν από την περιοχή, ενώ αυτή η πρακτική γινόταν και από όλα τα υπόλοιπα εχθρικά στρατεύματα, που επιδίδονταν σε καταστροφές, δηώσεις, και ληστείες, με αποτέλεσμα η κατάσταση να γίνει ασφυκτική σε περιοχές όπως το Τυρόλο, όπου η γενική λαϊκή δυσαρέσκεια κατέληξε σε εξέγερση κατά της γαλλικής εξουσίας, το 1809, με επικεφαλής τον Αντρέας Χόφερ (που μετά την καταστολή της εξέγερσης, εκτελέστηκε), σε ιταλικές πόλεις της Terraferma (ηπειρωτική χώρα, δηλαδή ενδοχώρα), όπου από το 1810, άρχισαν να οργανώνονται μυστικές επαναστατικές ομάδες (οι Καρμπονάροι) και σε περιοχές της Συνομοσπονδίας του Ρήνου (χανσεατικές πόλεις, Βαυαρία), οι οποίες μετά την μαζική επιστράτευση του 1812, άρχισαν να δηλώνουν την υποστήριξή τους προς τις συνασπισμένες δυνάμεις, και το 1813, βλέποντας την αποδυνάμωση της κυρίαρχης δύναμης, εντάχθηκαν επίσημα στον αντιγαλλικό συνασπισμό.¹⁰³ Αυτές οι μυστικές ομάδες αντίστασης αποτελούνταν κυρίως από μέλη της αστικής τάξης, που ήταν και οι ιθύνοντές τους (φοιτητές, διανοούμενοι, επιστήμονες και επιχειρηματίες).¹⁰⁴

Τα γενικά συμπεράσματα για το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων που έφερε το ναπολεόντειο καθεστώς στην Ευρώπη, μπορούν να συνοψιστούν στην παραδοχή ότι είτε περισσότερο είτε λιγότερο, κανένα ευρωπαϊκό έδαφος δεν ήταν το ίδιο στη μεταναπολεόντεια περίοδο, με αυτό που ήταν στη προναπολεόντεια: σε επίπεδο μορφολογίας, οι εδαφικές ηγεμονίες της ηπείρου μετασχηματίστηκαν, όπως για παράδειγμα έγινε στο γερμανικό χώρο, όπου πολλά κρατίδια διαλύθηκαν και εντάχθηκαν σε μεγαλύτερες κρατικές οντότητες, με αποτέλεσμα, ο αριθμός τους να μειωθεί κατακόρυφα, από 319 σε 38, ένα γεωπολιτικό καθεστώς που διατηρήθηκε και μετά το 1815. Επικεφαλής αυτών δεν ήταν πια η παλιά αριστοκρατία, αλλά η αστική τάξη, η

¹⁰³ Σε αυτά τα γερμανικά κράτη υπήρχε αυξημένος τοπικισμός, που μαζί με την οικονομική και πληθυσμιακή απομύζηση ενίσχυσαν το επαναστατικό κλίμα.

¹⁰⁴ Ute Planert, *ό.π.*, *Central European History* 39 (2006) 4, σ. 676-705.

Katherine Aaslestad, *ό.π.*, *Central European History* 39 (2006) 4, σ. 641-675.

οποία καθ'όλο το 19ο αιώνα θα έχει πρωτεύοντα ρόλο σε όλες τις εξελίξεις των εθνών-κρατών, και θα συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση του εκδημοκρατισμού και του κοινοβουλευτισμού. Επίσης, οι καταργήσεις παλιών και μακραίωνων θεσμών, όπου εφαρμόστηκαν (και ανεξάρτητα από την εμβέλεια εφαρμογής τους), συνέχισαν να ισχύουν και ποτέ δεν ακυρώθηκαν έκτοτε (όπως η κατάργηση της φεουδαρχίας και της δουλοπαροικίας). Οι μετρήσεις απλοποιήθηκαν με την εισαγωγή του δεκαδικού μετρικού συστήματος, το οικονομικό μοντέλο έγινε πιο φιλελεύθερο και το άτομο μπορούσε να μορφωθεί και να αξιοποιήσει τα ταλέντα του, χωρίς να εμποδίζεται από το κράτος. Ακόμα, η νέα νοηματοδότηση της έννοιας του πολίτη, που πλέον δεν περιελάμβανε μόνο τον αυτόχθονα, αλλά και τον ξένο, εφόσον πληρούσε συγκεκριμένες προϋποθέσεις, επικράτησε μεταγενέστερα στα φιλελεύθερα κράτη, όπως στη Γαλλία, στη Βρετανία, αλλά και εκτός Ευρώπης, όπως στις Η.Π.Α. και στον Καναδά, από τις αρχές του 20ού αιώνα και μετά. Επίσης, το εγχείρημα αποιεροποίησης της κοινωνίας, μέσω θεσμών όπως ο πολιτικός γάμος και το πολιτικό διαζύγιο, παρέμεινε ενεργό και μακροπρόθεσμα, και εντάχθηκε επίσημα στα σύγχρονα κράτη, παράλληλα με τους αντίστοιχους θρησκευτικούς θεσμούς, από τα τέλη του 19ου αιώνα και μετά. Ακόμα, μία σημαντική καινοτομία ήταν ότι η κοινωνία έμαθε να ζει σε ένα κράτος που είναι ευνομούμενο και συνταγματικά κατοχυρωμένο, όπως αποδείχτηκε από την πρώτη περίοδο της Παλινόρθωσης, με την αστική τάξη και τον λαό στην Ισπανία και την Ιταλία να εξηγείρονται με αίτημα την θέσπιση συντάγματος και τον σχηματισμό κοινοβουλίου, την διετία 1820-21. Ακόμα, η πολυδιάσπαση της Ναπολεόντειας Αυτοκρατορίας σε μεγάλες περιφέρειες με ενιαία διοίκηση, μείωσε τον τοπικισμό του παρελθόντος και την αίσθηση του συνανήκειν ανάμεσα στους κατοίκους μίας πόλης, ενός χωριού, ή μιας περιοχής, και ενίσχυσε το αίσθημα εθνικής ενότητας, που αργότερα θα συνέβαλε στην ανάπτυξη των εθνικισμών, αν και την περίοδο της γενικής αντίστασης, οι τοπικοί πληθυσμοί εξεγέρθηκαν κατά των Γάλλων κατακτητών, για να απελευθερώσουν τον τόπο τους και όχι τη χώρα τους (για παράδειγμα οι Αμβουργέζοι εξεγέρθηκαν για να απελευθερώσουν το Αμβούργο, και οι Βαυαροί για να απελευθερώσουν τη Βαυαρία). Επομένως, τότε τέθηκαν

οι βάσεις που με την πάροδο του χρόνου θα αναπτύσσονταν και θα μετατρέπονταν στον ώριμο εθνικισμό που εκφράστηκε το 1848, και έπειτα με τον ιταλικό και τον γερμανικό εθνικό αγώνα. Τέλος, οι κατακτημένες περιοχές απέκτησαν γνώση της λειτουργίας ενός συγκεντρωτικού και γραφειοκρατικά οργανωμένου κράτους, που εξελίχθηκε στο έθνος-κράτος, το οποίο θα γινόταν η κυρίαρχη κρατική οντότητα, από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και μετά.

VII. Οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κατάκτησης και κυριαρχίας στις χώρες που δεν κατακτήθηκαν από τα γαλλικά στρατεύματα

Από όσα έχουν γραφτεί μέχρι τώρα, είναι φανερό ότι ο γαλλικός ιμπεριαλισμός, εκπεφρασμένος από τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, δεν επηρέασε αποκλειστικά τις χώρες και τις κοινωνίες, όπου παγίωσε την κυριαρχία και τον έλεγχο του, και εφάρμοσε το δικό του πολιτειακό σύστημα. Ο επανακαθορισμός της κατάστασης στην Ευρώπη αναμφίβολα επηρέασε και τις χώρες που από την αρχή τήρησαν εχθρική στάση έναντι των ριζοσπαστικών επαναστατικών ιδεών και του δημοκρατικού πολιτεύματος και κήρυξαν πόλεμο στην επαναστατική Γαλλία, ώστε να εμποδίσουν τη διάδοση των αξιών της και να προστατέψουν την εδαφική τους ακεραιότητα. Αυτές ήταν η Βρετανία και η αυστριακή αυτοκρατορία του Οίκου των Αψβούργων, κράτη που εμφανίζουν ομοιότητες αλλά περισσότερο διαφορές, ως προς την επιρροή που ασκήθηκε. Επίσης, όμως υπήρχε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που επηρεάστηκε έμμεσα από τις Ναπολεόντειες κατακτήσεις, καθώς αυτές υποβοήθησαν τον ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Είναι λοιπόν καλύτερο, αυτές οι περιπτώσεις να εξεταστούν μία προς μία.

Βρετανία

Ήδη από την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης, το Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας παρακολουθούσε τα όσα συνέβαιναν στην άλλη άκρη της ηπείρου, χωρίς να λαμβάνει θέση. Μετά όμως, από την εκτέλεση του Βουρβόνου βασιλιά, την ανακήρυξη της Δημοκρατίας και την επιβολή της Τρομοκρατίας, η κατάσταση άλλαξε. Η πληροφόρηση του βρετανικού λαού για τα παραπάνω γεγονότα και την τροπή που είχε πάρει ο αναβρασμός στη Γαλλία, προκάλεσε αναστάτωση και έντονη ανησυχία στη βρετανική κοινή γνώμη, αλλά και στους κυβερνητικούς κύκλους, καθώς έβλεπαν την μακρόχρονη θεσμική πραγματικότητα της ηπείρου να αψηφάται. Για αυτό το λόγο, μετά από διαβουλεύσεις και

συχνές συνεδριάσεις του Κοινοβουλίου, και με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά Γεωργίου Γ', αποφασίστηκε η επίσημη κήρυξη του πολέμου κατά της επαναστατικής Γαλλίας, τον Φεβρουάριο του 1793.¹⁰⁵ Το ενδεχόμενο μη συμμετοχής στα τεκταινόμενα της ηπειρωτικής Ευρώπης είχε αποκλειστεί, επειδή οι δύο χώρες είχαν μια μακρά παράδοση πολεμικών συγκρούσεων και επειδή υπήρχαν εδαφικά συμφέροντα του Στέμματος, όπως οι περιοχές του Αννόβερου, από το οποίο καταγόταν η τελευταία βασιλική δυναστεία και έπρεπε να παραμείνει στη βρετανική κατοχή. Από αυτή τη στιγμή, η Μεγάλη Βρετανία χρειαζόταν οικονομικούς πόρους για την πληρωμή των πολεμικών δαπανών και την οργάνωση εκστρατειών, όπως και στρατιωτικό δυναμικό, για να υπάρχει πληρότητα στις δυνάμεις του πεζικού, του ιππικού και του ναυτικού. Αυτή η κατάσταση είχε σαφή αντίκτυπο στη ζωή του λαού, που έπρεπε να πληρώνει επιπρόσθετους φόρους, σε μια περίοδο που η εκβιομηχάνιση βρισκόταν ακόμη σε φάση ανάπτυξης. Επίσης, οι ψυχολογικές επιπτώσεις ήταν σημαντικές: παρά την αποφασιστικότητα του πρωθυπουργού Πηττ, οι δύο πρώτοι συνασπισμοί δεν κατάφεραν να αναχαιτίσουν τον γαλλικό στρατό, ο οποίος προσαρτούσε κτήσεις για λογαριασμό της Δημοκρατίας, ενώ παράλληλα η γαλλική κυβέρνηση αποφασίζει να στείλει ένα εκστρατευτικό σώμα στην Ιρλανδία, το 1798, ώστε να υποστηρίξει στρατιωτικά τους εθνικιστές επαναστάτες του Γουλφ Τόουν. Αυτή η περίπτωση ενέτεινε την αγωνία του συνόλου, και δημιούργησε αισθήματα φόβου για την οργάνωση γαλλικής εκστρατείας και στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτά τα κοινά αισθήματα ενισχύθηκαν μετά την άνοδο του Ναπολέοντα στην εξουσία, με αποτέλεσμα η Βρετανία να είναι από το 1800 έως και το 1813, σε διαρκή πολεμική ετοιμότητα, και να ενημερώνεται συνέχεια, με έντυπα μέσα και πρεσβευτές, για την επικρατούσα κατάσταση.¹⁰⁶ Την περίοδο της Υπατείας, η μερική χαλάρωση της στάσης του καθεστώτος προς την παλιά αριστοκρατία, επέφερε την επιστροφή εμικρέδων, πολλοί από τους οποίους είχαν εγκατασταθεί στη Βρετανία, το πλέον ασφαλές καταφύγιο. Μαζί με αυτούς, αρκετοί Βρετανοί ευγενείς επισκέφτηκαν τη χώρα εκείνο το διάστημα, αλλά όντας ανυποψίαστοι βρέθηκαν στη δίνη του Ναπολεόντειου κράτους ασφαλείας, το οποίο φυλάκιζε τους ταραχοποιούς, και ανάλογα με την έκβαση της δίκης, τους εκτελούσε ή τους

¹⁰⁵ Αυτό σήμαινε ότι ο βασιλιάς αναγνώρισε την αναγκαιότητα της κατάστασης, και σε αυτό δεν τον εμπόδισε το πρόβλημα της ψυχικής υγείας του.

¹⁰⁶ Η προσωρινή ειρήνη, με τη Συνθήκη της Αμιένης, το 1802, ήταν απλά η ανάπαυλα πριν την πολεμική αναταραχή, που ήρθε το 1805.

καταδίκαζε ισόβια. Σε αυτές τις ομάδες ταραχοποιών, που ήταν οι νεοιακωβίνοι και οι εμιγκρέδες που έδειχναν ανυπακοή, προστέθηκαν και οι βρετανικές οικογένειες ευγενών, που μετά από απόφαση του ισόβιου υπάτου, κρατήθηκαν σε ειδικές κρατικές φυλακές, και τους απαγορεύτηκε η έξοδος από τη χώρα, με την δικαιολογία ότι αν επέστρεφαν θα μπορούσαν να υποκινήσουν μία νέα γενική αντιγαλλική επίθεση. Το αποτέλεσμα ήταν ότι πολλοί ευγενείς ξεριζώθηκαν από τη πατρίδα τους και τους οικείους τους για πολλά χρόνια, γεγονός που σίγουρα επέδρασε στην ψυχολογική ισορροπία τους. Έπειτα, οι επιπτώσεις στον πληθυσμιακό δείκτη, λόγω των μαζικών και πολύνεκρων συγκρούσεων, στις οποίες η Βρετανία είχε σχεδόν πάντα συμμετοχή, ως επικεφαλής των αντιγαλλικών συνασπισμών. Τέλος, μία άλλη ιδιαίτερης σπουδαιότητας επιρροή ήταν το ηπειρωτικό οικονομικό σύστημα, το οποίο δυσκόλεψε αρκετά τη βρετανική οικονομία, αποκόβοντας την πρόσβασή της στις ηπειρωτικές ευρωπαϊκές αγορές, τη στιγμή που ήταν αποκλεισμένη και από τις βορειοευρωπαϊκές, μολονότι κατάφερε να σωθεί από το αποικιακό εμπόριο, που είχε διαμορφωθεί από τη Βρετανική Αυτοκρατορία και ήταν παραδοσιακό στήριγμα της εγχώριας οικονομίας.¹⁰⁷

Όσον αφορά τα εδαφικά ζητήματα, η Βρετανία δεν είχε υποστεί απώλειες, με την εξαίρεση του Αννόβερου, το οποίο εντάχθηκε στη Συνομοσπονδία του Ρήνου. Όμως, στις χερσαίες αναμετρήσεις είχε δεχτεί βαριές ήττες από τα γαλλικά στρατεύματα, και είχε αποτύχει να υπερασπίσει τα εδάφη των συμμάχων της, με την τύχη της να αλλάζει καθοριστικά από το 1808 και μετά. Αντίθετα, το βρετανικό βασιλικό ναυτικό είχε καταφέρει μεγάλες επιτυχίες στις θαλάσσιες συγκρούσεις, πρώτα κατανικώντας τον γαλλικό στόλο στην Αίγυπτο και ύστερα τον γαλλοϊσπανικό στόλο στη Ναυμαχία του Τραφάλγκαρ (1805), καθώς και σε άλλες ναυμαχίες αργότερα, δείχνοντας ποιος είναι ο απόλυτος κυρίαρχος στη θάλασσα, από την οποία κρίθηκε ποια θα ήταν η τελική νικήτρια πλευρά.

Αυτοκρατορία των Αψβούργων

Ως η μόνη πολυεθνική και αυστηρά συντηρητική δύναμη της Κεντρικής Ευρώπης, ήταν λογικό για την Αυτοκρατορία των Αψβούργων (με πρωτεύουσα και διοικητικό κέντρο τη Βιέννη), να έρθει σε σύγκρουση με την επαναστατική Γαλλία

¹⁰⁷ Carola Oman, *Britain against Napoleon*, Λονδίνο, Readers' Union, 1943, σ. 161-246.

και να ενταχθεί στον πρώτο συνασπισμό εναντίον της, το 1793. Για την Αυτοκρατορία των Αψβούργων είχε μεγάλη σημασία να προστατέψει τις κτήσεις της και τις εθνότητές της από τον αντιμοναρχισμό και τον φιλελευθερισμό της Πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας, και για αυτό επενέβη στρατιωτικά. Αναμφίβολα, το κόστος του πολέμου ήταν βαρύ, με τη φορολογία και την στρατολόγηση να επιβάλλονται σε όλες τις εθνότητες (Γερμανο-Αυστριακούς, Ούγγρους, Τσέχους, Σέρβους, Σλοβένους, Σλοβάκους, Κροάτες, και Πολωνούς). Ως γειτονική χώρα, η Αυτοκρατορία των Αψβούργων έπρεπε να προστατέψει όχι μόνο τα σύνορά της, αλλά και την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, η οποία αποτελούνταν από κρατίδια που διέθεταν αυτονομία στην εξουσία και τους θεσμούς, με τον Αψβούργο μονάρχη να είναι ο αυτοκράτοράς τους. Επίσης, στην αψβουργική κατοχή ήταν οι πόλεις της Βόρειας Ιταλίας και οι Νότιες Κάτω Χώρες (Βέλγιο). Σε αντίθεση με τη Βρετανία, ο Οίκος των Αυστριακών Αψβούργων είχε πολλά να χάσει σε περίπτωση ήττας στο πεδίο της μάχης, κάτι που δεν μπόρεσε να αποφύγει, με αποτέλεσμα μέχρι το 1796 να έχει απολέσει την κυριαρχία του στις Νότιες Κάτω Χώρες και σε όλες σχεδόν τις βορειοϊταλικές κτήσεις του (εκτός από τη Βενετία) καθεστώς που αναγκάστηκε να αποδεχτεί επίσημα, με συνθήκη. Ωστόσο, η πρώτη ταπεινωτική και επιζήμια ήττα για τα αυστριακά στρατεύματα ήρθε στο Μαρένγκο της Ιταλίας, το 1800, που ακολουθήθηκε από μια εξίσου ταπεινωτική συνθήκη, σύμφωνα με τους όρους της οποίας ο Αψβούργος αυτοκράτορας αναγκάστηκε να αναγνωρίσει τις αδελφές δημοκρατίες. Οι επόμενες μεγάλες ήττες ήρθαν στις γερμανικές μάχες του 1805 και 1806, οπότε η αυτοκρατορία έχασε τις τελευταίες ιταλικές κτήσεις και όλα τα γερμανικά εδάφη της. Μέχρι το 1806, η αυτοκρατορία των Αψβούργων είχε χάσει περισσότερο από το 1/3 της συνολικής έκτασής της, έχοντας περιοριστεί στο αυστριακό και το δυτικοβαλκανικό κομμάτι της.¹⁰⁸ Εντούτοις, αυτή η εδαφική συρρίκνωση και η εξάπλωση των επαναστατικών ιδεών δεν ήταν οι μόνες επιπτώσεις, αφού η αυτοκρατορία συνέχισε τη συμμετοχή της στους τελευταίους συνασπισμούς και πέτυχε καθοριστικές νίκες επί των Γάλλων, μέχρι το 1815, με εξαίρεση την ήττα του 1809 στο Βαγκράμ, και τις επιπτώσεις της (δεν επιτρεπόταν πλέον να

¹⁰⁸ Σε αυτό θα πρέπει να συνυπολογιστεί, η έκταση της αυτοκρατορίας και παλαιότερα, καθώς τον 18ο αιώνα, ο κλάδος των Αψβούργων βασιλιάδων της Ισπανίας (που συνυπήρχε με τον αυστριακό αυτοκρατορικό κλάδο), έχασε τη συνέχεια της διαδοχής του θρόνου, η οποία πέρασε στον Οίκο των Βουρβόνων, που έκτοτε βασίλευε μόνιμα στην Ισπανία, ενώ ταυτόχρονα, το ίδιο συνέβη στο βασίλειο της Νάπολης-Σικελίας (από το 1815 βασίλειο των Δύο Σικελιών), το οποίο πέρασε επίσης στους Ισπανούς Βουρβόνους.

συγκεντρώσει πάνω από 120.000 στρατιώτες). Όμως, η μεγαλύτερη από όλες τις επιπτώσεις ήταν η διάρκεια αυτής της κατάστασης, καθώς στο Συνέδριο της Βιέννης, το 1814, η Αυστριακή Αυτοκρατορία δεν μπόρεσε να ανακτήσει τα εδάφη της στις Κάτω Χώρες, που πια ενώθηκαν σε ένα βασίλειο, και ενώ ανακατέλαβε τον έλεγχο της γερμανικής Συνομοσπονδίας, πλέον είχε και σημαντικό ανταγωνιστή, που σταδιακά θα επικρατούσε σε όλη τη χώρα, ο οποίος ήταν το Βασίλειο της Πρωσίας, και ο Οίκος των Χοεντσόλερν. Το γεγονός της ανάκτησης των βορειοιταλικών εδαφών είχε μεν σημασία, και οι προσπάθειες του καγκελάριου Μέτερνιχ να επιβάλλει την τάξη, την ειρήνη και την ασφάλεια στην ήπειρο, μέσω της Ιεράς Συμμαχίας ήταν αξιόλογες, αλλά πλέον η τοπική κοινωνία είχε επηρεαστεί από τις επαναστατικές αξίες και αυτό δεν γινόταν να αρθεί: οι βορειοιταλικές επαναστάσεις για φιλελεύθερο σύνταγμα, το 1820-21, και έπειτα το 1830 και το 1848, με στόχο την εξουδετέρωση της αυστριακής κυριαρχίας, απέδειξαν ότι τίποτα δεν ήταν το ίδιο. Άλλωστε, λίγο μετά το Ρισορτζιμέντο και την ιταλική ενοποίηση (1859-1866), που έφερε την εκδίωξη των Αψβούργων από την περιοχή, εκφράστηκε για δεύτερη φορά μετά το 1848 ο συγγκικός εθνικισμός, που προκάλεσε τη μετατροπή της μοναρχίας σε δυαρχία (από Αυστριακή Αυτοκρατορία των Αψβούργων σε Αυστροουγγαρία) το 1867, ενώ ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επέφερε τη διάλυση της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, η οποία υπήρχε από τον ύστερο Μεσαίωνα. Η γραμμική αυτή πορεία αποσύνθεσης της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων είχε ως γενεσιουργό αιτία, τους Ναπολεόντειους πολέμους και τις συνέπειές τους στον ευρωπαϊκό χάρτη.

Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρότι δεν επηρεαζόταν τόσο άμεσα από τα τεκταινόμενα στην ευρωπαϊκή ήπειρο, όσο οι ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, ωστόσο δεν μπόρεσε να αποφύγει τις επιδράσεις της Ναπολεόντειας κυριαρχίας.

Οι επιδράσεις αυτές αφορούσαν καταρχάς το χώρο του Αιγαίου. Η νίκη του Ναπολέοντα κατά της Βενετίας είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση της παλαιάς ναυτικής δύναμης από την περιοχή του Αιγαίου ενώ ταυτόχρονα, η άλλη μεγάλη

ναυτική δύναμη της εποχής, η Αγγλία, υποχωρεί από την περιοχή, καθώς αθροίζει όλη της τον στόλο, με επικεφαλής τον Λόρδο Νέλσον, για να αποκλείσει τον Ναπολέοντα στην Ισπανία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ευνοηθεί το ελληνικό θαλάσσιο εμπόριο στην περιοχή, αφού απομακρύνθηκαν οι σημαντικότεροι ανταγωνιστές του, και να αναπτυχθεί ελληνικός εμπορικός στόλος και ελληνική αστική τάξη, η οποία θα παίζει καθοριστικό ρόλο στην έκρηξη και στην εξέλιξη της Ελληνικής Επανάστασης.

Σε ό,τι αφορά τα Ιόνια Νησιά, ως αποτέλεσμα της ήττας της Βενετίας, αυτά θα περάσουν για δύο χρόνια (1797-99) υπό γαλλική κυριαρχία.

Τέλος, οι Ναπολεόντειες κατακτήσεις είχαν ως αποτέλεσμα να μεταλαμπαδεύσουν σε ολόκληρη την Ευρώπη, και στους υπόδουλους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τις ιδέες της γαλλικής επανάστασης, που βρίσκονται στη βάση του κινήματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.¹⁰⁹

VIII. Ο μετασχηματισμός της Ευρώπης κατά την περίοδο 1815-1850 και η σύνδεσή του με τη Ναπολεόντεια κυριαρχία

Στο Συνέδριο της Βιέννης, που ξεκίνησε τις εργασίες του, τον Οκτώβριο του 1814 και τις ολοκλήρωσε τον Ιούνιο του 1815, οι συντηρητικές και

¹⁰⁹ Σπύρος Μελάς, *Ο ναύαρχος Μιαούλης*, Εκδόσεις Βλάσση, 1972, σ. 89-91.

απολυταρχικές δυνάμεις της Ευρώπης (Μεγάλη Βρετανία, Αυστριακή Αυτοκρατορία, Πρωσία και Ρωσική Αυτοκρατορία) επανέφεραν τα παλιά μοναρχικά καθεστώτα και τις προνομιούχες τάξεις, και αναδιένειμαν την ήπειρο σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα. Επιστέγασμα αυτής της διπλωματίας ήταν το σύστημα Μέτερνιχ, σύμφωνα με το οποίο η ειρήνη και η τάξη στην ήπειρο θα εξασφαλιζόνταν με την ύπαρξη ισχυρών κεντρικών κυβερνήσεων, που θα είχαν την απόλυτη κυριαρχία των περιοχών που βρίσκονταν στην εδαφική δικαιοδοσία τους και θα εξασφάλιζαν την ομαλότητα και την υποταγή τους, μέσω του στρατού και της αστυνομίας, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε και η θέση της Ρωσίας, κατά την οποία οι απόλυτες μοναρχίες έπρεπε να αλληλοϋποστηρίζονται σε περίπτωση διασάλευσης της τάξης, μέσω επανάστασης (εξ' ου και η ίδρυση της Ιεράς Συμμαχίας, στο Παρίσι, τον Σεπτέμβριο του 1815, στην οποία δεν συμμετείχε η Μεγάλη Βρετανία). Τέλος, αποφασίστηκε η διεξαγωγή επόμενων συνεδρίων, ώστε να γίνεται επικαιροποίηση της κατάστασης στην ήπειρο, όπως και συζητήσεις για τη διαχείριση πιθανών κρίσεων.¹¹⁰

Ωστόσο, παρά την κατάρρευση της Ναπολεόντειας κυριαρχίας, τα ίχνη της δεν εξαφανίστηκαν εντελώς, κάτι που δίνει τη δυνατότητα να μιλάμε για μεταναπολεόντεια περίοδο. Ξεκινώντας από τη Γαλλία, μετά την προσωρινή παλινόρθωση της δυναστείας των Βουρβόνων, το 1814, ο βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΗ΄ απέσυρε τον Ναπολεόντειο Κώδικα και εξέδωσε την Χάρτα, σύμφωνα με την οποία ορίστηκε ο επαναπατρισμός όλων των εμικρέδων και η αποζημίωσή τους (το δισεκατομμύριο των εμικρέδων), και η αριστοκρατία και ο κλήρος μπορούσαν πάλι να αγοράσουν έγγεια ιδιοκτησία, με αποτέλεσμα να προωθηθούν και πάλι στην κορυφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ενώ προκηρύχθηκε η συνταγματική μοναρχία, διευρύνοντας το εκλογικό δικαίωμα για τις τοπικές κοινότητες. Το 1816, οπότε η μοναρχία ήταν οριστικά αποκατεστημένη, ο Λουδοβίκος ΙΗ΄ αποφάσισε να διατηρήσει ορισμένες μεταρρυθμίσεις της Επανάστασης και του Ναπολεόντειου καθεστώτος, όπως την κατάργηση της φεουδαρχίας, της δουλοπαροικίας και των συντεχνιών, το διοικητικό σύστημα των νομαρχών, τα επαρχιακά ποινικά δικαστήρια, το εκπαιδευτικό σύστημα των λυκείων, και την ακύρωση των εμπορικών δασμών, το κοινοβουλευτικό σύστημα, τη διάκριση εξουσιών, το σύνταγμα, διότι είχε έντονη ανησυχία για εκδήλωση αντιμοναρχικών και ιακωβινικών τάσεων, που θα μπορούσαν να πυροδοτηθούν εάν η συντηρητικοποίηση της κοινωνίας ήταν ολική.¹¹¹ Στη Νότια Ευρώπη, οι παλιές μοναρχίες

¹¹⁰ Αυτά ήταν το Συνέδριο της Αιξ-λα-Σαπέλ (1818), του Τροπάου (1820), του Λάμπαχ (1821), και της Βερόνας (1822).

¹¹¹ Μολονότι, στο ζήτημα της εκπαίδευσης ο ρόλος της Εκκλησίας ενισχύθηκε, δίχως να υπάρχει κρατικό μονοπώλιο, και γενικά η αίγλη του κλήρου αποκαταστάθηκε. Στην απονομή της δικαιοσύνης διατηρήθηκε το σώμα των tribunals. Επίσης ιδρύθηκε το τμήμα των βουλευτών.

εδραιώθηκαν σε ένα νέο περιβάλλον, καθώς στην Ιταλία είχαν διαμορφωθεί ισχυρές μεσαιές αστικές τάξεις και είχε ενισχυθεί ο τοπικισμός των βασιλείων και των δουκάτων που αποτελούσαν τη χώρα, με αποτέλεσμα να μην επιβληθούν οι παλιές ολιγαρχίες και να είναι δύσκολα εφαρμόσιμη η αυστριακή απολυταρχική διοίκηση. Στην Ισπανία, μπορεί οι επιδράσεις της Ναπολεόντειας κατάκτησης να μην είχαν μεγάλο εύρος, αλλά οι νέοι θεσμοί παρέμειναν και μετά την εκδίωξη των γαλλικών στρατευμάτων και νομιμοποιήθηκαν με το Σύνταγμα του Κάδιθ, που όμως ακυρώθηκε το 1814 από τον βασιλιά Φερδινάνδο Ζ΄, μετά την παλινόρθωση της δυναστείας των Ισπανών Βουρβόνων. Παρόλα αυτά, οι λαοί της Ισπανίας και της Ιταλίας δεν μπορούσαν να ανεχτούν την ύπαρξη απόλυτης μοναρχίας, όπως στο παρελθόν, και το 1820 εξεγέρθηκαν, ζητώντας την έκδοση δημοκρατικών συνταγμάτων και την μετατροπή του πολιτεύματος σε συνταγματική μοναρχία. Αυτές οι επαναστάσεις οργανώθηκαν στην Ιταλία από τις ένοπλες μυστικές εταιρίες των Καρμπονάρων, κυρίως στη Νάπολη και στο Πεδεμόντιο, οι οποίες είχαν εξαπλωθεί και στην Ιβηρική Χερσόνησο. Μολονότι, η επανάσταση στο Παλέρμο (πρωτεύουσα του βασιλείου της Νάπολης) είχε ως αποτέλεσμα την παραχώρηση συντάγματος, και η επανάσταση στις μεγάλες ισπανικές πόλεις πέτυχε την επαναφορά του συντάγματος του 1812, η αντίδραση των συντηρητικών δυνάμεων ήταν καθοριστική, και παρά τη γενναία αντίστασή τους, οι αντάρτες εξοντώθηκαν στην Ισπανία από γαλλικά στρατεύματα, και στην Ιταλία από αυτοκρατορικά αυστριακά στρατεύματα, καθώς εκεί υπήρχε και ο φόβος αποσχιστικού κινήματος στα βόρεια.¹¹² Την ίδια στιγμή, στην Ανατολική Ευρώπη, εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξέσπασε το ελληνικό απελευθερωτικό κίνημα, και ο αγώνας των Ελλήνων για την εκδίωξη των Τούρκων κατακτητών κέρδισε την υποστήριξη της Δυτικής Ευρώπης και ιδιαίτερα της Γαλλίας, με το κίνημα του φιλελληνισμού να εκφράζεται στην ποίηση και την ζωγραφική. Παράλληλα, στην άλλη χώρα της Ιβηρικής, την Πορτογαλία, η βραχύβια Ναπολεόντεια κυριαρχία είχε επιβάλλει την κατάργηση των παλιών μεσαιωνικών θεσμών, με αποτέλεσμα η βασιλική οικογένεια να καταφύγει στην αποικία της Βραζιλίας, αφήνοντας τη χώρα υπό βρετανική διοίκηση μέχρι το 1822. Μετά το 1815, οπότε ιδρύθηκε το Βασίλειο της Πορτογαλίας-Βραζιλίας, ο βασιλιάς Ιωάννης ΣΤ΄ αντιμετώπισε την εξέγερση του βραζιλιάνικου λαού, με αιτήματα την έκδοση συντάγματος και την ανεξαρτησία, και αφού παραχώρησε σύνταγμα, εγκατέλειψε τη χώρα. Η ανεξαρτησία της χώρας αναγνωρίστηκε από τον γιο του Ιωάννη, Πέτρο, το 1825, ο οποίος έγινε ο πρώτος βασιλιάς της Βραζιλίας, ενώ πρέπει να αναφερθεί ότι είχε προηγηθεί η ανεξαρτησία της Αργεντινής

¹¹² Η Γαλλία είχε ενταχθεί επίσημα στις απολυταρχικές δυνάμεις, μετά τη συμμετοχή της, το 1818, στο Συνέδριο της Αιξ-Λα-Σαπέλ, όπου έγινε μέλος της Ιεράς Συμμαχίας.

από την Ισπανία (1816), την οποία ακολούθησε η θέσπιση φιλελεύθερου συντάγματος. Η επιστροφή του βασιλιά Ιωάννη στην Πορτογαλία έγινε μετά από εξέγερση του στρατού και σχηματισμό προσωρινής φιλελεύθερης κυβέρνησης. Μετά από την επιστροφή του βασιλιά, ακολούθησε η θέσπιση φιλελεύθερου και δημοκρατικού συντάγματος, που προηγουμένως είχε εισαχθεί από την Εθνοσυνέλευση, στο ισπανικό πρότυπο, και όριζε τα εξής: ίδρυση κοινοβουλίου, ελευθερία του Τύπου και ισότητα των πολιτών, κατάργηση της φεουδαρχίας, της Ιεράς Εξέτασης, όπως και κάποιων θρησκευτικών ταγμάτων και της περιουσίας τους. Άρα, αποδεικνύεται ότι από τα πρώτα χρόνια της επαναφοράς του συντηρητισμού, η κατάσταση στη Νότια και Νοτιοδυτική Ευρώπη είχε αλλάξει, και αυτό οφειλόταν στην Πρώτη Γαλλική Αυτοκρατορία.¹¹³

Η επόμενη μεγάλη στιγμή για την Ευρώπη ήρθε το 1830, οπότε αμφισβητήθηκε εμφaticά το εδαφικό καθεστώς που είχε διαμορφωθεί από το Συνέδριο της Βιέννης. Ειδικά, η επανάσταση που γνώρισε μεγάλη επιτυχία ήταν αυτή του Βελγίου, που από το 1815 είχε ενταχθεί σε ένα ενιαίο βασίλειο με την Ολλανδία. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στο βασίλειο αποτελούσαν τις αιτίες του επαναστατικού αναβρασμού: Το Βέλγιο ήταν ο αδύναμος κρίκος αυτής της ένωσης, λόγω της έλλειψης προόδου της οικονομίας του, συγκριτικά με την ολλανδική, που ήταν από καιρό η ισχυρότερη ναυτική δύναμη, των επαχθών φόρων (για παράδειγμα των δασμών) που επιβάλλονταν από το ολλανδικό Στέμμα, της επικράτησης της ολλανδικής ελίτ, μειονότητας που ήλεγχε τη διοίκηση και τον πλούτο, και της απολυταρχίας του ολλανδικού Στέμματος. Στις βελγικές πόλεις ξεκίνησε εξέγερση από ομάδες Καθολικών και φιλελευθέρων που ζητούσαν την άμεση έκδοση συντάγματος και τη σύσταση κοινοβουλίου, όπου θα εκλέγονταν αντιπρόσωποι από τις βελγικές κοινότητες, γεγονός που προκάλεσε την κινητοποίηση των επιτροπών Δημόσιας Ασφαλείας και των πολιτοφυλακών, για την προστασία των μεγάλων ιδιοκτησιών. Παράλληλα, όμως, αναπτύχθηκαν και εθνικιστικοί κύκλοι, που ζητούσαν τον πλήρη διαχωρισμό της χώρας από την Ολλανδία και την αναγνώριση της εθνικής ανεξαρτησίας. Με την κλιμάκωση της επανάστασης στις Βρυξέλλες και την ήττα των εύπορων τάξεων, ο βασιλιάς υποχώρησε και έστειλε τους δύο γιους του στις Βρυξέλλες, για να προβούν στην ικανοποίηση των αιτημάτων. Το Νοέμβριο του 1830, διεξήχθησαν εκλογές, όπου ψήφισαν 30.000 Βέλγοι και εξέλεξαν 200 αντιπροσώπους στο εθνικό κοινοβούλιο, το οποίο ήταν πλέον ο κυρίαρχος θεσμός,¹¹⁴ από τον οποίο θα εκλεγόταν ο βασιλιάς, επιφέροντας την πτώση του Οίκου της Οράγγης-Νασσάου (Φεβρουάριος 1831). Τον Ιούλιο του 1831, ο νέος βασιλιάς Λεοπόλδος Ι΄ ορκίστηκε πίστη στο σύνταγμα και τον λαό, και συντελέστηκε η

¹¹³ David Thomson, *ό.π.*, Random House of Canada Limited, 1962, σ. 110-138.

¹¹⁴ Ωστόσο, για το εκλογικό δικαίωμα ίσχυε πάλι το όριο περιουσίας.

επίσημη κήρυξη της συνταγματικής μοναρχίας. Ταυτόχρονα, υπήρχε το ζήτημα της βελγικής ανεξαρτησίας, το οποίο υποστηρίχθηκε από την βρετανική και τη γαλλική κυβέρνηση, αλλά το ολλανδικό Στέμμα αντιστάθηκε στέλνοντας δυνάμεις στην επαναστατημένη περιοχή. Η Βρετανία και η Γαλλία παρενέβησαν στρατιωτικά, νίκησαν τους επιτιθέμενους και εξέδωσαν τα 24 άρθρα, με τα οποία ορίζονταν ευκρινώς τα σύνορα των δύο χωρών και αναγνωριζόταν η ανεξαρτησία του Βελγίου (1831), αν και το ολλανδικό Στέμμα αποδέχθηκε τα συγκεκριμένα άρθρα μόλις, το 1838.

Μετά την μεγάλη επιτυχία του Βελγίου, πραγματοποιήθηκαν άλλες παρόμοιες επαναστάσεις, χωρίς επιτυχία: Στην ιταλική χερσόνησο, διάφορες τοπικές εξεγέρσεις είχαν στραφεί εναντίον των ηγεμόνων (Μόντενα, Πάρμα), με αίτημα τις φιλελεύθερες διεκδικήσεις. Τότε εμφανίστηκε η ιδεολογία του Τζουζέπε Ματσίνι, ενός διακεκριμένου πολιτικού και πατριώτη, και του Φιλίπε Μπουοναρότι, επίσης σημαντικού πολιτικού και βιογράφου, οι οποίοι υποστήριζαν τη δημιουργία ενός μαζικού εθνικιστικού κινήματος με δημοκρατικές αρχές, που θα αγωνιζόταν για την εξουδετέρωση της αυστριακής κυριαρχίας. Αυτή η ιδεολογία εξελίχθηκε στο κίνημα της Νέας Ιταλίας και συγκέντρωσε μεγάλο αριθμό υποστηρικτών, αλλά προς το παρόν η καθεστηκία τάξη επανήλθε στη χώρα.

Την ίδια στιγμή, μία επανάσταση με καθαρά εθνικιστικό χαρακτήρα, εκδηλώθηκε στην Πολωνία, και συγκεκριμένα στη Βαρσοβία, που από το 1815, υπαγόταν στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Οι πρωτεργάτες της επανάστασης ήταν μέλη της τοπικής αριστοκρατίας (schlazta) και φοιτητές, ενώ από τους πρώτους συγκροτήθηκε προσωρινή κυβέρνηση, για να διαπραγματευτεί με τον τσάρο για μεταρρυθμίσεις. Ωστόσο, η αντίδραση του τσάρου Νικολάου Α΄ ήταν δριμεία, καθώς αρνήθηκε να διαπραγματευτεί την ανεξαρτησία της ρωσικής Πολωνίας και ύστερα απέστειλε στρατεύματα, που με τη βοήθεια πρωσικών ενισχύσεων εξουδετέρωσαν την επανάσταση.

Από την άλλη πλευρά, η Γαλλία, βρισκόμενη σε φάση πολιτικής αναμόρφωσης, είχε μετατραπεί σε ένα συντηρητικό βασίλειο, όπου οι δυνάμεις της λαϊκής αντιπροσώπευσης στο κοινοβούλιο είχαν μειωθεί, και ο πλούτος και η ευημερία ήταν συγκεντρωμένες στις δύο άρχουσες τάξεις. Για αυτό το λόγο, τα λαϊκά στρώματα και κύκλοι φιλελευθέρων (ανάμεσα στους οποίους ήταν ο ιστορικός Φρανσουά Γκιζό, που αργότερα έγινε υπουργός παιδείας και πρωθυπουργός, και ο πολιτικός και φιλελεύθερος ευγενής Λαφαγιέτ) οργάνωσαν αντίσταση στα οδοφράγματα, ζητώντας την απομάκρυνση του βασιλιά Καρόλου Ι΄ και την ύπαρξη μεγαλύτερης κοινωνικής ισότητας, μέσω της καθολικής μυστικής ψήφου. Ως νέος μονάρχης επιλέχθηκε ο δούκας της Ορλεάνης, Λουδοβίκος-Φίλιππος, που μετά από λαϊκές πιέσεις αναθεώρησε το υπάρχον σύνταγμα: ενίσχυσε την κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση μειώνοντας το όριο της περιουσίας, ως προϋπόθεση συμμετοχής στις εκλογές, δημιούργησε νέα Εθνική Φρουρά, αποτελούμενη από μέλη της

μεσαίας τάξης, αναγνώρισε τον Ρωμαιοκαθολικισμό ως την θρησκεία της πλειονότητας των Γάλλων, περιόρισε τις εξουσίες της Εκκλησίας, η οποία διαχωρίστηκε από το Κράτος, και τοποθέτησε στο αξίωμα του πρωθυπουργού τον αστό και επιφανή Κασμίρ-Πιέρ Περιέ (27-29 Ιουλίου 1830). Με αυτόν τον τρόπο, οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι πέτυχαν τους στόχους της επανάστασης, κυρίως επειδή δεν αντιπροσωπεύονταν τα άκρα (δηλαδή δεν υπήρχαν ρεπουμπλικανοί, και υποστηρικτές του Ιακωβινισμού).

Τέλος, οι φιλελεύθερες και προοδευτικές δυνάμεις επικράτησαν στα βασίλεια της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, μετά τη βοήθεια της Βρετανίας και της Γαλλίας στην απομάκρυνση των απολυταρχικών διαδόχων στους δύο θρόνους, και στην επικράτηση του συνταγματισμού.

Συμπεραίνεται ότι οι συμπορευόμενες δυνάμεις του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού είχαν ριζώσει στην συνείδηση των Ευρωπαίων του 19ου αιώνα, και το απολυταρχικό σύστημα των συντηρητικών δυνάμεων δεν μπορούσε να τις κατευνάσει, αλλά μόνο να τις περιορίσει, όπως θα αποδειχθεί 18 χρόνια μετά.¹¹⁵

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, συνέβη επίσης μεγάλη ανάπτυξη της ευρωπαϊκής οικονομίας, η οποία οφειλόταν στην άρση του προστατευτισμού (όπως την κατάργηση των δασμών, ή και των Νόμων των Σιτηρών στη Βρετανία) και την εφεύρεση του σιδηροδρόμου, που έφερε αλματώδη εξέλιξη στις μεταφορές, και τις διεθνοποίησε. Με την όλο και μεγαλύτερη διεύρυνση του σιδηροδρομικού δικτύου, οι εγχώριες οικονομίες αλληλοσυνδέθηκαν και με τις ανταλλαγές αλληλοσυμπληρώθηκαν. Στο εσωτερικό, τα κράτη υιοθέτησαν νέα μέτρα περίθαλψης των φτωχών, που δεν αφορούσαν μόνο την φροντίδα από την κοινότητα, αλλά και από ιδιωτικά πτωχοκομεία και νοσοκομεία (η περίθαλψη στα πτωχοκομεία έγινε υποχρεωτική στη Βρετανία, το 1834), φιλελευθεροποίησαν το κοινοβουλευτικό σύστημα (όπως έγινε στη Βρετανία, το 1832), ενώ φρόντισαν για τη δημόσια υγεία με την ίδρυση νοσοκομείων και τους τακτικούς εμβολιασμούς, και πήραν μέτρα για την ελάφρυνση της παιδικής εργασίας στα εργοστάσια, και για την βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Το αποκορύφωμα της αποτυχίας του διεθνούς καθεστώτος που διαμορφώθηκε το 1815, ήρθε το 1848, οπότε το επαναστατικό ρεύμα εξαπλώθηκε στην ήπειρο, με βασικές αιτίες τις κακές σοδειές και την οικονομική κρίση του 1846-47. Οι πιο σημαντικές περιπτώσεις που μπορούν να αναφερθούν είναι στην Κεντρική Ευρώπη. Συγκεκριμένα, στη Γερμανία, το σύστημα Μέτερνιχ είχε επιβληθεί σε ένα σύνολο από ομοσπονδιακά κράτη, τα οποία αποτελούσαν τη Γερμανική Συνομοσπονδία (Bund) και συνδέονταν χαλαρά μεταξύ τους (και από το 1834 οικονομικά μέσω της τελωνειακής ένωσης-Zollverein- που

¹¹⁵ David Thomson, *ό.π.*, σ. 139-210.

ήταν ανεξάρτητη από την αυστριακή κυριαρχία), με την αυστριακή αυτοκρατορία να έχει τον έλεγχό τους μέσω της κυβέρνησης της Βιέννης (αν και δύσκολα λόγω των ισχυρών τοπικισμών),¹¹⁶ και την Πρωσία, που ήλεγχε τις περιοχές της Ρηνανίας, και μεγάλο μέρος της Βεσφαλίας και της Σαξονίας, ως ανερχόμενη δύναμη, να επεκτείνει την επιρροή της, αλλά όχι αρκετά, ώστε να γίνει η πρώτη δύναμη. Ήδη από το 1830, στα κράτη της Νότιας Γερμανίας με κοινοβουλευτισμό (Βαυαρία, Βάδη, Βυρτεμβέργη, Αννόβερο, Σαξονία, Έσση-Κάσσελ) είχαν πραγματοποιηθεί εξεγέρσεις κατά των τοπικών ηγεμόνων με αίτημα τη διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος στις τοπικές κοινότητες,¹¹⁷ αλλά χωρίς αποτέλεσμα, καθώς μετά τη σύγκληση του αυτοκρατορικού Κοινοβουλίου της Φρανκφούρτης, η Αυστρία και η Πρωσία επανέφεραν την τάξη. Όμως το 1848, το επαναστατικό κλίμα κάλυψε μεγάλη έκταση της χώρας. Εκφράστηκε από την μεσαία αστική τάξη (επιχειρηματίες, επαγγελματίες, διανοούμενους, καθηγητές, φοιτητές), όπως και από τους μικροαστούς και τους εργάτες. Οι επαναστάτες ζητούσαν τον εκδημοκρατισμό των καθεστώτων, με παραχώρηση συντάγματος, συγκρότηση Κοινοβουλίων, μεγαλύτερη συμμετοχή των επαρχιακών συνελεύσεων (Landrat), και ακόμα την φιλελευθεροποίηση της κοινωνίας, και την απομάκρυνση της αυστριακής κυριαρχίας, ώστε τα ομοσπονδιακά κράτη να ενοποιηθούν στο ενιαίο Ράιχ. Αυτό επιτεύχθηκε με την σύσταση του ομοσπονδιακού κοινοβουλίου της Φρανκφούρτης, στο οποίο έγιναν συζητήσεις από αντιπροσώπους όλων των κρατιδίων, σχετικά με τη μορφή που θα είχε η ενοποιημένη χώρα. Μία μερίδα τασσόταν υπέρ της συμπερίληψης της Αυστρίας στην ενοποιημένη Γερμανία (οι Μεγάλοι Γερμανοί) και μία άλλη υπέρ του αποκλεισμού της Αυστρίας (οι Μικροί Γερμανοί), με κοινό στοιχείο τον αποκλεισμό της Ουγγαρίας, και το σχέδιο συμπερίληψης των σλαβικών εθνοτήτων, που θα εκγερμανίζονταν γλωσσικά και πολιτισμικά.¹¹⁸ Ταυτόχρονα, υπήρχε διαφωνία για το ποια δύναμη θα ετίθεντο επικεφαλής του ενοποιημένου Ράιχ, με τους Καθολικούς να υποστηρίζουν την Αυστρία και τους Προτεστάντες την Πρωσία. Μαζί με τους σλαβικούς εθνικισμούς που εκφράστηκαν στο

¹¹⁶ Παράλληλα, ο Μέτερνιχ απαγόρευσε τη δημιουργία φοιτητικών οργανώσεων, με την έκδοση των Διαταγμάτων του Κάρλσμπαντ (1816).

¹¹⁷ Σε αυτά τα κράτη είχαν θεσπιστεί συντάγματα κατά τα πρώτα χρόνια της Παλινόρθωσης (1816-17), ώστε οι ηγεμόνες να κατευνάσουν τη λαϊκή αντίσταση.

¹¹⁸ Πρόκειται για τις σλαβικές εθνότητες της Αυστριακής Αυτοκρατορίας, τόσο αυτές πέρα από το Δούναβη, όσο και τις νότιες (Τσέχοι-κυρίως Βοημοί-, Κροάτες, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Πολωνοί, Σλοβένοι, Σλοβάκοι και Ρουθηνοί), οι οποίες τόσο στην περίπτωση του γερμανικού όσο και του ουγγρικού εθνικισμού, έπρεπε να αφομοιωθούν από την κυρίαρχη κουλτούρα, γερμανική ή μαγυαρική.

κοινοβούλιο της Πράγας από τους Τσέχους και τους Σλοβάκους,¹¹⁹ έγινε μία επανάσταση στην τσεχική πρωτεύουσα, με αίτημα την αυτοδιάθεση των σλαβικών λαών και την άρση του σχεδίου αφομοίωσής τους, που κατεστάλη από τους Αυστριακούς, ενώ το κοινοβούλιο διαλύθηκε από την αυστριακή κυβέρνηση του νέου καγκελάριου Σβαρτσενμπέργκ. Παράλληλα, στην Πρωσία είχε συσταθεί μία Συντακτική Συνέλευση, με στόχο την ενίσχυση του εκδημοκρατισμού μέσω της ψήφισης φιλελεύθερου συντάγματος. Αφού η Συνέλευση έχασε την λαϊκή υποστήριξη, διαλύθηκε από τον κόμη του Βρανδεμβούργου, μαζί με τους πολιτικούς συλλόγους, με αποτέλεσμα τη λήξη της δημοκρατικής επανάστασης στην Πρωσία.

Ο ίδιος εθνικισμός εκφράστηκε στην Ουγγαρία, όπου πάλι η αστική τάξη ξεσηκώθηκε με στόχο την εθνική ανεξαρτησία της χώρας και τον κοινοβουλευτισμό, πετυχαίνοντας να αποσπάσει τους νόμους του Μαρτίου, που φιλελευθεροποιούσαν το καθεστώς με την έκδοση συντάγματος και την σύσταση ανεξάρτητου κοινοβουλίου, και έδιναν αυτονομία στη χώρα, εντός του πλαισίου της αυτοκρατορίας.¹²⁰ Στον αγώνα της εθνικής απελευθέρωσης, έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο ο Λάγιος Κόσουτ, που υποστήριζε την ανασύσταση της χώρας με επικράτηση της άρχουσας τάξης των Μαγυάρων, μέσω του εκμαγαρισμού της κοινωνίας (υπό αυτή την προϋπόθεση, στο ενιαίο κράτος θα μπορούσαν να συμπεριλαμβάνονται οι σλαβικές εθνότητες), και λόγω της συμμετοχής της αριστοκρατίας της γης, η επανάσταση είχε μεγαλύτερη διάρκεια, μέχρι που εξουδετερώθηκε από τις κυρίαρχες δυνάμεις. Παράλληλα, η επανάσταση της αστικής τάξης στη Βιέννη, τον Απρίλιο του 1848 έφερε την κατάργηση της φεουδαρχίας, στην πλέον συντηρητική χώρα, την παραίτηση του καγκελάριου Μέτερνιχ, και την ίδρυση Εθνικής Φρουράς.

Η περίπτωση της Ιταλίας: Η επανάσταση που ξεκίνησε από το Παλέρμο, την πρωτεύουσα της Σικελίας, τον Ιανουάριο του 1848, εναντίον της μοναρχίας,¹²¹ εξαπλώθηκε και σε άλλες πόλεις, και αυτή τη φορά είχε αμιγώς εθνικιστικό χαρακτήρα, διότι τώρα πρωτοστάτησε το κίνημα της Νέας Ιταλίας του Ματσίνι, που είχε αποκτήσει μαζική απήχηση. Ο ιταλικός εθνικισμός μπορούσε να βασιστεί σε δύο πόλους, για την επίτευξη της ανεξαρτησίας από την αυστριακή κατοχή: ο ένας ήταν ο Οίκος της Σαβοΐας και το βασίλειο του Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας και ο άλλος ήταν η Αγία Έδρα και τα παπικά κράτη, καθώς και οι δύο

¹¹⁹ Αυτό το κοινοβούλιο έκανε τις εργασίες του παράλληλα και σε σύνδεση με όσα γίνονταν στο κοινοβούλιο της Φρανκφούρτης. Στις συζητήσεις που έγιναν, οι Τσέχοι εναντιώθηκαν στους Γερμανούς, και οι Σλοβάκοι στους Μαγυάρους.

¹²⁰ Σε αυτή την προσπάθεια αντιστάθηκε το ουγγρικό Κοινοβούλιο. Επίσης, τον Ιούλιο του 1848 ο Κόσουτ κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση κινδύνου, και πρόβη στην δημιουργία εθνικού στρατού.

¹²¹ Στο Παλέρμο, η επανάσταση κατά της απολυταρχίας του βασιλιά Φερδινάνδου Β' των Δύο Σικελιών, κατέληξε στην θέσπιση συντάγματος, που ωστόσο αργότερα ακυρώθηκε από τον ίδιο.

δυνάμεις ήταν ενάντιες στην κυριαρχία των Αψβούργων. Εδώ η εξέλιξη της επανάστασης κρίθηκε από τις στρατιωτικές συγκρούσεις, στις οποίες εκτός από τη Νέα Ιταλία και τους Καρμπονάρους, έπαιξε σημαντικό ρόλο και ο στρατηγός Τζουζέπε Γκαριμπάλντι, με τις άρτια εκπαιδευμένες δυνάμεις του. Τελικά, επικεφαλής της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης τέθηκε το βασίλειο του Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, ως το πιο ανεπτυγμένο και ισχυρό, και μετά από υπαναχώρηση της παποσύνης, που εγκατέλειψε κάθε φιλελεύθερη τάση, αλλά η αντεπανάσταση ήταν καθοριστική: το καλοκαίρι του 1848, τα αυστριακά στρατεύματα υπό τον Ραντέτσκι, νίκησαν τους εθνικιστές επαναστάτες στη Βιτσέντζα, και ύστερα στην Κουστότζα (σε αυτή τη μάχη είχαν ενισχυθεί από ρωσικό εκστρατευτικό σώμα) και ανάγκασαν τον βασιλιά Αλβέρτο να συνθηκολογήσει. Η βασική αιτία της αποτυχίας της ιταλικής επανάστασης ήταν ότι ο εθνικισμός είχε περιχαρακωθεί στον βορρά, αφήνοντας την υπόλοιπη χώρα ακόμα ανεπηρέαστη. Η συνέχιση του αγώνα από τις δημοκρατικές δυνάμεις της Νέας Ιταλίας, μέχρι το 1850, δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα.¹²² Μετά την άρνηση των λαών της Τοσκάνης και του Πεδεμοντίου να απαρνηθούν τις μοναρχίες και να ενταχθούν στη Δημοκρατία της Ρώμης, η οποία είχε ιδρυθεί από μία Συντακτική Συνέλευση, τον Φεβρουάριο του 1849, τη νίκη των Αυστριακών στο Μιλάνο, και την διάλυση της αντίστασης της Δημοκρατίας της Βενετίας, όλα είχαν τελειώσει, και οι εθνικοαπελευθερωτικές επιδιώξεις του ιταλικού λαού είχαν εξουδετερωθεί.¹²³

Ταυτόχρονα, στην Ουγγαρία, ο διορισμός του Κόσουτ ως Κυβερνήτη του κοινοβουλίου, τον Απρίλιο του 1849, δεν κράτησε πολύ, καθώς η σταδιακή αντιπάθεια της κοινής γνώμης προς τον ρεπουμπλικανισμό, έφερε την αυστριακή στρατιωτική παρέμβαση με επικεφαλής τον στρατηγό Βίνντισγκρατζ, μαζί με ρωσικές ενισχύσεις, στην ουγγρική πρωτεύουσα, και μετά την ήττα του ουγγρικού στρατού από τους Ρώσους, στο Βιλάγκος, η επανάσταση τερματίστηκε.

Ίδια κατάληξη υπήρξε και στα γερμανικά κράτη, όπου οι συνδυασμένες δυνάμεις της Πρωσίας και της Αυστρίας εξουδετέρωσαν τις

¹²² Ωστόσο, διαμορφώθηκαν δημοκρατικά καθεστώτα στη Φλωρεντία, στο Τορίνο, στη Ρώμη (με πρόεδρο τον Ματσίνι) και στη Βενετία (στη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου έγινε πρόεδρος ο Ντανιέλε Μανίν).

¹²³ Οι τρεις απολυταρχίες (Αυστρία, Ρωσία και Πρωσία) είχαν ανανεώσει τη συμμαχία τους, με τη συμφωνία του Μούνχενγκρατζ, που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Μέτερνιχ, το 1833. Κύριος στόχος αυτής της συμμαχίας ήταν η περιφρούρηση της Τουρκίας, λόγω της εμφάνισης των βαλκανικών εθνικισμών, και της Πολωνίας, λόγω της πρόσφατης επανάστασης, όπου διατηρήθηκαν ρωσικά στρατεύματα στη Βαρσοβία, αυστριακά στην Κρακοβία και ρωσικά στο Πόζναν.

εξεγέρσεις.¹²⁴ Ύστερα ακολούθησε η διαμόρφωση της παλιάς Συνομοσπονδίας, όπου η Αυστρία είχε πάλι κεντρικό ρόλο, παρακάμπτοντας την Πρωσία (μέσω της συμφωνίας με άλλα κράτη στο Όλμουτς, όπου παραμέρισε την Πρωσία) που με τη σειρά της αναγκάστηκε να διαλύσει την Ένωση της Ερφούρτης, την οποία είχε διαμορφώσει με διάφορα κρατίδια, ώστε να εναντιωθεί στην αυστριακή πρωτοκαθεδρία. Τα νέα συντάγματα των δύο μοναρχιών (Αυστρία και Πρωσία) ήταν αμιγώς συντηρητικά και ψηφίστηκαν από το κοινοβούλιο της Φρανκφούρτης.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και για την Ελβετία, όπου στο πλαίσιο της Συνομοσπονδίας, έγινε τον Σεπτέμβριο του 1848 ο Πόλεμος του Sonderbund, στον οποίο τα καθολικά καντόνια συμάχησαν και αντιμετώπισαν τα προτεσταντικά, ώστε να μην αποκλειστούν από τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Μετά τη νίκη της καθολικής συμμαχίας, θεσπίστηκε η έκδοση συνταγμάτων και κοινοβουλίων για κάθε καντόνι, τόσο προτεσταντικό όσο και καθολικό, μαζί με την καθολική ψήφο, την ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία του Τύπου. Τέλος, αποφασίστηκε η κατάργηση του ομοσπονδιακού Κοινοβουλίου του 1815, που είχε ιδρυθεί και επιβληθεί στη χώρα από το Συνέδριο της Βιέννης.

Μία επανάσταση, μεγαλύτερου βεληνεκούς και συνεπειών από εκείνη του 1830, εκδηλώθηκε στην Γαλλία, όπου η λαϊκή δυσαρέσκεια για την συντηρητική στροφή του Λουδοβίκου-Φιλίππου, και της κυβέρνησής του, με πρωθυπουργό τον Γκιζό, εκδηλώθηκε με την ανέγερση οδοφραγμάτων του παρισινού λαού, που υποστηρίχθηκε από την Εθνική Φρουρά, και οδήγησε στην εκθρόνιση του βασιλιά (Φεβρουάριος 1848). Μία ομάδα διανοουμένων και επαγγελματιών αστών (καθηγητές, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, γιατροί) επικράτησε, και κατάφερε να εγκαθιδρύσει την προσωρινή κυβέρνηση (τα σημαντικότερα μέλη ήταν ο Λεντρού-Ρολλίν, ο Μπλαν και ο Λαμαρτίν), με έδρα το παλάτι του Λουξεμβούργου, η οποία θεμελίωσε τη Δεύτερη Γαλλική Δημοκρατία. Το νέο δημοκρατικό πολίτευμα εφάρμοσε το καθολικό δικαίωμα ψήφου για τον ανδρικό πληθυσμό άνω των 21 ετών, χωρίς το περιουσιακό κριτήριο, χορήγησε ελευθερία της έκφρασης και του Τύπου, και αναγνώρισε το δικαίωμα του λαού στην εργασία, ιδρύοντας εθνικά εργαστήρια, όπου οι συνθήκες ήταν καλύτερες από αυτές των εργοστασίων. Οι διαφορετικές απόψεις που εκφράστηκαν στο εθνικό συμβούλιο για τον χαρακτήρα της κυβέρνησης, έφεραν στην επιφάνεια πιο ριζοσπαστικές απόψεις, όπως εκείνη του Μπλανκί, που υποστήριζε την σημασία του στρατού και της ένοπλης δράσης για την διατήρηση της δημοκρατίας, η οποία θα έπρεπε να έχει πιο σοσιαλιστικό χαρακτήρα, ενώ υπήρχε και κύκλος ορλεανιστών, υπέρ της επαναφοράς της μοναρχίας, απόψεις που

¹²⁴ Το Βασίλειο της Πρωσίας είχε λάβει το αυτοκρατορικό Στέμμα από την Συντακτική Συνέλευση της Φρανκφούρτης και έτσι είχε αυξήσει τη δύναμή του στη χώρα. Επίσης, οι αντιπρόσωποι της Πρωσίας και της Αυστρίας είχαν αποχωρήσει από τη Συνέλευση, αποδυναμώνοντάς την.

συνυπήρχαν με αυτές των κυβερνητικών φιλελεύθερων συνταγματιστών. Μετά το αδιέξοδο που προκλήθηκε από το πραξικόπημα των δημοκρατικών και τη λήξη της προσωρινής κυβέρνησης, τον Μάιο, η ένταση κλιμακώθηκε τις μέρες του Ιουνίου, οπότε τα εθνικά εργαστήρια έκλεισαν και ο παρισινός λαός εξέφρασε τη διαμαρτυρία του, με την ανέγερση νέων οδοφραγμάτων. Μετά την εξουδετέρωση της εξέγερσης από τον στρατηγό Καβαινιάκ, επικεφαλής της δημοκρατίας τέθηκε ο Λουδοβίκος-Ναπολέον, γνωστός ως Ναπολέον Γ', ανιψιός του αυτοκράτορα Ναπολέοντα, ο οποίος κήρυξε δημοψήφισμα και εκλέχτηκε πρόεδρος της Δεύτερης Γαλλικής Δημοκρατίας.

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω πρέπει να σημειωθεί και η αποτυχία του συστήματος του 1815 που ίσχυε στην Ανατολική Ευρώπη, η οποία ελεγχόταν κυρίως από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μετά την πραγματοποίηση της ελληνικής ανεξαρτησίας και την ίδρυση του ελληνικού βασιλείου, το 1830, η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε και την Μολδαβία και τη Βλαχία, που πέρασαν στη Ρωσική Αυτοκρατορία, με τη Συνθήκη της Αδριανούπολης (1829).¹²⁵ Σε αυτές τις χώρες άρχισε τότε να αναπτύσσεται εθνικιστικό κίνημα, το οποίο προσέκρουσε στην πολιτική χειραφέτησης του σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ προς τους υπόδουλους βαλκανικούς λαούς, και εξαπλώθηκε και στην Τρανσυλβανία, που υπαγόταν στην Αυστριακή Αυτοκρατορία. Το 1848 το κίνημα επαναστάτησε κυρίως μέσω της Κοινωνίας των Ρουμάνων Φοιτητών, που ζητούσαν την ανεξαρτησία των τριών λαών και την αναγνώρισή τους ως Ρουμάνοι, που πρέπει να ζουν σε ρουμανικό κράτος, και το σχετικό υπόμνημα εστάλη στο Παρίσι. Τελικά, οι τουρκικές και ρωσικές δυνάμεις εξουδετέρωσαν τις επαναστάσεις και αποκατέστησαν την τάξη, που θα παρέμενε για πολύ ακόμα.

Τέλος, σε αυτή την επαναστατική δίνη συμμετείχε και η Νορβηγία, που από το 1815 είχε υπαχθεί στο βασίλειο της Σουηδίας, η οποία κατάφερε να κατοχυρώσει σύνταγμα στη νορβηγική γλώσσα για την σύσταση ανεξάρτητου εθνικού κοινοβουλίου, και την απόδοση σεβασμού στις νορβηγικές παραδόσεις και τη νορβηγική κουλτούρα και ιστορία, καταφέροντας να θέσει τις βάσεις για τη διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας της.¹²⁶

Το γενικό συμπέρασμα από τα παραπάνω είναι ότι οι κοινωνίες της μεταναπολεόντειας περιόδου δεν μπορούσαν να συμβιβαστούν με το αποκατεστημένο παλαιό καθεστώς. Δεν μπορούσαν να ζουν σε πολιτείες όπου όλα θα ρυθμίζονταν από τους μονάρχες, ντόπιους ή ξένους (στην δεύτερη περίπτωση υπήρχε και το ζήτημα της εθνικής αυτοδιάθεσης), χωρίς να δίνεται κανένα περιθώριο συμμετοχής του λαού στη λήψη αποφάσεων, και χωρίς να υπάρχουν ίσες ευκαιρίες, ανεξάρτητα από την περιουσία και την καταγωγή. Ο φιλελευθερισμός

¹²⁵ Επίσης, οι Σέρβοι είχαν ιδρύσει αυτόνομο πριγκιπάτο εντός της αυτοκρατορίας.

¹²⁶ David Thomson, *ό.π.*, σ. 181-210.

είχε ριζώσει στην κοινή συνείδηση και αυτό ήταν συνέπεια των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης, που διαδόθηκαν από τη Ναπολεόντεια κυριαρχία. Στις επαναστάσεις, ο φιλελευθερισμός συνδυάστηκε με τον συνταγματισμό και τον εθνικισμό, μη μπορώντας να συνυπάρξει αρμονικά με τον τελευταίο. Σε κάθε περίπτωση η μεσαία αστική τάξη είχε καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις τους, η οποία είχε αναδειχθεί από τις μεταρρυθμίσεις του Ναπολεόντειου καθεστώτος. Ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα, φάνηκε δηλωτικά ότι η Ευρώπη είχε αλλάξει, συγκριτικά με έναν αιώνα πριν, και αυτή η αλλαγή ήταν αδύνατον να παύσει. Εκτός από αυτά, οι φιλελεύθερες επαναστάσεις άνοιξαν το δρόμο για τις μεγάλες διεκδικήσεις του σοσιαλισμού υπέρ της εργατικής τάξης, ο οποίος δεν αναδείχθηκε το 1830 και το 1848, σύμφωνα με τον Καρλ Μαρξ.

IX. Η σταδιακή μετάβαση προς τη νέα εποχή για την Ευρώπη, 1850-1871

Από το 1850, η Ευρώπη κινήθηκε σε ρυθμούς μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και μπήκε στη φάση του ώριμου φιλελευθερισμού και σε πορεία εκδημοκρατισμού, που θα έφερνε και τον εξίσου ώριμο εθνικισμό, που εκδηλώθηκε με τους αγώνες για την πολιτική ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας.

Η περίοδος 1850-1871, λόγω της επιστροφής της ειρήνης στην Ευρώπη, χαρακτηρίστηκε από την άνοδο της αστικής τάξης στην κορυφή της κοινωνικής και πολιτικής ιεραρχίας, ενώ ο αστικός τρόπος ζωής αποτέλεσε πρότυπο για την ταξική διαστρωμάτωση. Θα πρέπει όμως να διευκρινιστεί ποιοι ήταν αυτοί που αποτελούσαν τα μέλη της αστικής τάξης και ποια ήταν τα κριτήρια καθορισμού τους. Όσοι ήταν αστοί, έπρεπε να έχουν καλή μόρφωση, που στην ηπειρωτική Ευρώπη λαμβανόταν στα λύκεια, έναν Ναπολεόντειο εκπαιδευτικό θεσμό, και να ασκούν κάποια καπιταλιστική δραστηριότητα, που να επέφερε

πλουτισμό, ως κεφαλαιούχοι (βιομήχανοι), επιχειρηματίες (έμποροι, τραπεζίτες, καταστηματάρχες), ελεύθεροι επαγγελματίες (δικηγόροι, γιατροί, καθηγητές, εργαζόμενοι στη δημόσια διοίκηση) και εισοδηματίες προσόδων γης ή ακινήτων. Διαχωρίζονταν σαφώς από την αριστοκρατία, όπως ίσχυε στην Πρωσία ή ακόμα και στην Αυστριακή Αυτοκρατορία, όπου οι αστοί αποκτούσαν εύκολα τίτλους ευγενείας, αν και ο πλουτισμός οδηγούσε στην απόκτηση παρασήμων, στο γάμο με αριστοκράτισσες, και στην υιοθέτηση αριστοκρατικών συνηθειών. Από την άλλη, η τάξη χωριζόταν ανάλογα με τις δραστηριότητες σε μεγαλοαστική (βιομήχανοι, έμποροι), μεσοαστική (επιχειρηματίες, ελεύθεροι επαγγελματίες) και κατώτερη αστική (καταστηματάρχες), ενώ όσοι ασχολούνταν με το λιανεμπόριο ή ήταν πλούσιοι αγρότες, δεν θεωρούνταν αστοί, αν και ζούσαν με ευμάρεια. Μεταξύ τους οι αστοί διαμόρφωναν δίκτυα αλληλοϋποστήριξης (για παράδειγμα μέσω χρηματοδοτήσεων σε επιχειρήσεις), επικοινωνίας (όπως τα παιδιά των αστών στα λύκεια της Γαλλίας και στα δημόσια σχολεία της Βρετανίας) και συγγενικά δίκτυα, μέσω γάμων, ενώ διέθεταν μεγάλη τοπική δύναμη και επιρροή, είτε έχοντας άμεση επαφή με τους δημάρχους, είτε ασκώντας οι ίδιοι το αξίωμα, ως δήμαρχοι ή ως μέλη των δημοτικών συμβουλίων (όπως για παράδειγμα γινόταν σε πολλές κωμοπόλεις της Γαλλίας, ήδη από τη δεκαετία του 1830, και στη Γερμανία από το 1848). Το κυριότερο και χαρακτηριστικό γνώρισμα των μελών της αστικής τάξης ήταν η δυνατότητά τους να είναι αφεντικά, κύριοι και αρχηγοί, απέναντι στους εργαζομένους τους, στους υπαλλήλους τους, και στη γυναίκα και τα παιδιά τους. Από αυτή την άποψη, αστοί ήταν και οι καλλιτέχνες, όπως οι μουσικοσυνθέτες, που συντόνιζαν και διεύθυναν τις ορχήστρες τους (ιδανικό παράδειγμα της περιόδου ο Βάγκνερ). Στον χώρο της εργασίας, η επιτυχία τους ως αφεντικά, φαινόταν από την υπακοή της εργατικής τάξης, την τήρηση των ορίων, και το ήθος της εργασίας, ώστε να μην υπάρχει ενδεχόμενο κοινωνικής εξέγερσης. Στο χώρο του σπιτιού, κυριαρχούσε το πατριαρχικό μοντέλο, καθώς ο αστός είχε την ανώτερη σοφία και επέβαλε τη θέλησή του στη γυναίκα του, που ήταν παραδοσιακά κατώτερη, και στα παιδιά του που όφειλαν να υπακούν στις εντολές του. Εκεί, στόχος ήταν η ύπαρξη μίας ισορροπημένης και αρμονικής οικογένειας, ως το μόνο περιβάλλον σταθερότητας στην αστική κοινωνία. Επίσης, η αστική κοινωνία εξήρπε το αυτοδημιούργητο άτομο, που με τις δεξιότητες και τα ταλέντα του, κατάφερνε να πλουτίσει και να ανελιχθεί κοινωνικά. Αυτή η αντίληψη συνδέεται με την βαθιά πίστη των αστών στη δύναμη του ορθολογισμού, της επιστήμης, της τεχνολογίας και του πολιτισμού έναντι της θρησκείας, αλλά και

με την θεωρία του κοινωνικού δαρβινισμού, που σε μία κοινωνία ίσων ευκαιριών, αντιμετώπιζε ως κατώτερους όσους δεν ενεργοποιούσαν τις ικανότητές τους, με αποτέλεσμα να παραμένουν σε κατάσταση φτώχειας. Από την άλλη πλευρά, η αστική τάξη δεν αποτελούσε την άρχουσα τάξη, επειδή δεν διέθετε κρατική εξουσία, αλλά ήταν τοπική ελίτ. Επιπλέον, αυτή την περίοδο οι αστοί μετείχαν ενεργά στην πολιτική, ενταγμένοι σε φιλελεύθερα κόμματα, και αντιπροσωπευτικές συνελεύσεις με κριτήριο συμμετοχής τον πλούτο και την καταγωγή, σε όλη την ηπειρωτική και Νότια Ευρώπη και στη Βρετανία (όπου μετείχαν και στο συντηρητικό κόμμα με πρόεδρο τον Ντισραέλι, το οποίο απέκτησε φιλελευθεροποιημένο προσανατολισμό) λόγω των πεποιθήσεών τους για την ελεύθερη οικονομία, και την επιδίωξη του ατομικού κέρδους. Η ισχύς τους και η δημοτικότητά τους ήταν εξασφαλισμένες, μέσω της ύπαρξης ενός εκλογικού σώματος αποκλειστικά αστών, στην Κεντρική και Νότια Ευρώπη μέχρι τη δεκαετία του 1860,¹²⁷ το οποίο ως εγγράμματο ήταν το μόνο που ενημερωνόταν για τα πολιτικά πράγματα, μέσω του περιοδικού Τύπου,¹²⁸ και της κατεύθυνσης της λαϊκής βούλησης, και πολλές φορές του προσεταιρισμού της, ώστε να μην υπάρχει ενδεχόμενο αντίδρασής της (όπως έγινε με την Δεύτερη Μεταρρυθμιστική Πράξη στη Βρετανία το 1867), μέχρι τη δεκαετία του 1870, οπότε μέσα στην οικονομική κρίση του 1873 και στην εδραίωση της πολιτικοποίησης των μαζών, αναδείχθηκε η δύναμη του μαρξιστικού σοσιαλισμού. Ακόμα, η αστική τάξη συνέβαλε καθοριστικά στους δύο μεγάλους εθνικιστικούς αγώνες της περιόδου, τον ιταλικό και τον γερμανικό, ως εκπρόσωπος του φιλελευθερισμού. Συμπερασματικά, η αστική τάξη που είχε διαμορφωθεί κατά τη Ναπολεόντεια κυριαρχία, έφτασε στο απόγειο της ακμής της, αυτές τις δύο δεκαετίες. Βρέθηκε στην κορυφή της κοινωνίας, εδραίωσε το ήθος της και τον τρόπο ζωής της τόσο στις καθολικές όσο και στις προτεσταντικές χώρες, και επέβαλε τη θέλησή της και την ιδεολογία της, απέναντι σε μία συντηρητική Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία (ο συντηρητισμός της ανανεώθηκε το 1864 με τον Σύλλαβο Πλανών, που εκδόθηκε από τον Πάπα Πίο Θ', ως καταδίκη του μοντερνισμού, της επιστήμης και της

¹²⁷ Μόνη εξαίρεση ήταν η Ελβετία, στην οποία ίσχυε η γενική ψηφοφορία του ανδρικού πληθυσμού, σύμφωνα με το επαναστατικό σύνταγμα του 1848.

¹²⁸ Αυτή η απομάκρυνση της αστικής τάξης από τον λαό, ήταν και το μέσο που χρησιμοποίησε ο Μπίσμαρκ, ώστε να προσεταιριστεί τους Φιλελευθέρους, και να σχηματίσει το 1866 το Εθνικοφιλελεύθερο Κόμμα, που διεξήγε τον αγώνα της ενοποίησης. Ο ίδιος ο Μπίσμαρκ αντιπαθούσε την αστική τάξη και ανήκε στη συντηρητική αντιπολίτευση, που τότε στην Ευρώπη τόνιζε τη σημασία διατήρησης της τάξης και αποφυγής της κοινωνικής επανάστασης.

τεχνολογίας) ενώ έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πολιτική των εθνών-κρατών.¹²⁹

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί και η μεγάλη πρόοδος των επιστημών, στο πνεύμα του ορθολογισμού, του υλισμού, και της αποϊεροποίησης της κοινωνίας (δαρβινισμός και νέες εφευρέσεις), των νέων τεχνολογιών, όπου οι ανακαλύψεις ήταν καθοριστικές στην βιομηχανία και κατεργασία των ορυκτών μετάλλων, στον πόλεμο και στις επικοινωνίες (ατμομηχανή, μικροσκόπιο, εξελιγμένος πολεμικός εξοπλισμός, ηλεκτρικός τηλεγράφος), της φιλοσοφικής σκέψης, που απέκτησε περισσότερο ρεαλισμό και συνδέθηκε με τις ανάγκες της εποχής (μαρξισμός, χεγκελιανισμός, καντισμός, μπενθαμισμός και μαλθουσιανισμός), των τεχνών, όπου η αναζήτηση για την τέλεια σύνθεση ήταν απόρροια του πνεύματος του ρεαλισμού, και των γραμμάτων, όπου κυριάρχησε ο ρομαντισμός, ένα ιδεολογικό κίνημα που κυριάρχησε και στις επαναστάσεις του 1848.

Σε πολιτικό επίπεδο, οι εξελίξεις σε αυτή την περίοδο ήταν πολύ σημαντικές στην Βορειοδυτική και ηπειρωτική Ευρώπη. Σε μία φράση, θα μπορούσαν να περιγραφούν ως ο θρίαμβος του φιλελευθερισμού και η σταδιακή άνοδος του εκδημοκρατισμού: στη Βρετανία, η φιλελεύθερη κυβέρνηση Γκλάντστοουν εισήγαγε μία σημαντική πολιτική μεταρρύθμιση, το 1867, διευρύνοντας κατά πολύ το δικαίωμα ψήφου στον ανδρικό πληθυσμό και μετατρέποντας τις κομητείες σε ανεξάρτητες εκλογικές περιφέρειες, μαζί με τους δήμους. Επίσης, κατοχυρώθηκε η μυστική ψήφος για τις κοινοβουλευτικές και τις τοπικές εκλογές, και ήταν η πρώτη φορά που ο εργατικός πληθυσμός απέκτησε τη δυνατότητα του εκλέγειν (ο νόμος του 1832 έδινε εκλογικό δικαίωμα μόνο στους πλούσιους Βρετανούς πολίτες, δηλαδή στην αστική τάξη). Παράλληλα, διαμορφώθηκε η Εθνική Ένωση των Συντηρητικών και Συνταγματικών Οργανώσεων, που θα έστελναν δύο αντιπροσώπους η καθεμία ως υποψήφιους, και μετά από μία δεκαετία το ίδιο έγινε και από το Φιλελεύθερο Κόμμα, με την Εθνική Ομοσπονδία των Φιλελεύθερων Οργανώσεων. Με αυτόν τον τρόπο, στη Βρετανία κυριάρχησε το πιο σύγχρονο μοντέλο δικομματισμού, με έμφαση στην ψηφοθηρία. Ακόμα, ο πρωθυπουργός Γκλάντστοουν κατήργησε την αναξιοκρατία στις δημόσιες υπηρεσίες και θέσπισε εξετάσεις εισαγωγής, βελτίωσε τις συνθήκες στο στρατό, και με την Δικαστική Πράξη του 1873 αναδιαμόρφωσε το δικαστικό σύστημα.

¹²⁹ E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1994, σ. 159-168 και 346-375.

Στη Γαλλία, η πολιτική κατάσταση επανέφερε στη μνήμη τις ημέρες του Ναπολέοντα Α΄, καθώς μετά από τρία χρόνια κατ'επίφαση δημοκρατίας, ο Ναπολέον Γ΄ πραγματοποίησε πραξικόπημα και ίδρυσε μοναρχική κυβέρνηση, με την διατήρηση κοινοβουλευτικών θεσμών, όπως τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα, η οποία ονομάστηκε Δεύτερη Γαλλική Αυτοκρατορία (Δεκέμβριος 1851). Το νέο πολίτευμα είχε πολλές ομοιότητες με το αντίστοιχο του πρεσβύτερου Ναπολέοντα: με το σύνταγμα του 1852, αποσαφηνίστηκε ότι η εκτελεστική εξουσία του αυτοκράτορα ήταν η ανώτερη στο κράτος, και του έδινε τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων για όλα τα ζητήματα (διπλωματία, νομοθεσία και επιλογή υπουργών). Εντούτοις, διατήρησε τα παλιά πολιτικά όργανα και επανέφερε το Συμβούλιο του Κράτους, αλλά με περιορισμένο ρόλο. Παρά τον αυταρχισμό, οι δημοκρατικές αξίες είχαν ριζώσει στη λαϊκή συνείδηση, και ο αυτοκράτορας διατήρησε το διευρυμένο εκλογικό δικαίωμα και την ελευθερία του Τύπου, και έδωσε χώρο έκφρασης στην φιλελεύθερη αντιπολίτευση, η οποία είχε ως επικεφαλής τον Γκαμπετά, τον Τιέρ και τον Φερύ, με διαφορετικές ιδεολογίες, που προωθήθηκαν στις εκλογές του 1864 (το φιλελεύθερο και το ρεπουμπλικανικό κόμμα). Οι προγραμματικές θέσεις των κομμάτων διαμορφώθηκαν από τους τρεις επικεφαλής: τον Φαβρ, τον Σιμόν και τον Φερύ και παρουσιάστηκαν από τον Τιέρ: προστασία του ατόμου από την αυθαίρετη βία, ελευθερία αλλά όχι ασυδοσία του Τύπου, ελευθερία στις εκλογές και στην εθνική αντιπροσώπευση, συμπερίληψη της κοινής γνώμης στη διαμόρφωση των κυβερνητικών διαδικασιών. Αυτές οι πέντε ελευθερίες αντιπροσώπευαν τον κεντροαριστερό χαρακτήρα των επερχόμενων κυβερνήσεων. Κατά τα άλλα, η κυβέρνηση του Ναπολέοντα Γ΄ μερίμνησε για την αστική ανάπτυξη της χώρας, με την κατασκευή δρόμων, καναλιών, σιδηροδρόμων, γεφυρών και δημόσιων κτιρίων (όπως η όπερα και τράπεζες), τόσο στο Παρίσι, όσο και στις επαρχίες. Επίσης, νομιμοποίησε τα συνδικάτα και τις εργατικές ομάδες αμοιβαίων συμφερόντων, και ήρε τον νόμο του Ποινικού Κώδικα για την ποινικοποίηση της βιομηχανικής δραστηριότητας. Στην τελευταία έδωσε μεγάλη σημασία, και οργάνωσε την Έκθεση, το 1855, στο Παρίσι, όπου παρουσιάστηκαν η βιομηχανική πρόοδος και προτάσεις επιχειρηματικής δραστηριότητας (όπως είχε γίνει στο Λονδίνο, το 1852). Το καθεστώς του Ναπολέοντα Γ΄ αποδεικνύει την επιρροή που ασκούσε ακόμα η μορφή του Μεγάλου Ναπολέοντα, στον τρόπο διακυβέρνησης: η αναγκαία χρήση πραξικοπήματος και η σημασία του στρατού, η συνύπαρξη του αυτοκρατορικού μεγαλείου και της απόλυτης μοναρχίας με δημοκρατικές διαδικασίες, όπως τα

δημοψηφίσματα και οι εκλογές, που όμως αποτελούσαν ένα διάτρητο κοινοβουλευτικό σύστημα, όπου η διαφθορά, η νοθεία και ο εκφοβισμός ήταν συνήθεις πρακτικές της κυβέρνησης, και ο ιμπεριαλισμός.¹³⁰

Στο Βέλγιο, ο φιλελευθερισμός ήταν η κυρίαρχη δύναμη καθ' όλη την περίοδο, με τους συντηρητικούς Καθολικούς να είναι στην αντιπολίτευση. Η φιλελεύθερη κυβέρνηση Ροζιέ μείωσε τον ρόλο της Εκκλησίας στην εκπαίδευση και περιόρισε το φλαμανδικό κίνημα, που υποστήριζε την αυτονομία της Φλάνδρας, έναντι της βαλονικής ελίτ, για λόγους γλώσσας και πολιτισμού, αλλά δεν νομιμοποίησε τις εργατικές ενώσεις και τα συνδικάτα (η οποία νομιμοποίηση ήρθε στις αρχές του 20ού αιώνα).

Η ίδια πορεία εκδημοκρατισμού ακολουθήθηκε στις σκανδιναβικές χώρες (νομιμοποίηση συνδικάτων), αλλά όχι στην Ιβηρική Χερσόνησο, όπου η οπισθοδρομική οικονομία δεν έδινε τη δυνατότητα για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις δημοκρατικού και κοινωνικού περιεχομένου.

Τα σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα της περιόδου ήταν η πολιτική ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας. Και στις δύο περιπτώσεις οι χώρες βασίστηκαν στην καθοδήγηση και τη δυναμική ενός κράτους για να πετύχουν την ενοποίησή τους, αλλά οι συνθήκες που επικρατούσαν στο εσωτερικό ήταν αρκετά διαφορετικές. Στην Ιταλία, το βασίλειο του Πεδεμόντιου-Σαρδηνίας (έδρα του Οίκου της Σαβοΐας) είχε αναπτυχθεί βιομηχανικά και είχε εκσυγχρονίσει την οικονομία του, κατά το δυτικό πρότυπο, εγχείρημα που πραγματοποιήθηκε από τον Καμίλλο Καβούρ, υπουργό οικονομικών του Πεδεμοντίου. Από το 1852 και μετά, σχηματίστηκαν επιχειρήσεις και σιδηρόδρομοι και το 1861, δημοσιεύτηκε το σύνταγμα του Πεδεμοντίου, το οποίο έμοιαζε με το γαλλικό σύνταγμα του 1830 και το βρετανικό του 1832, και θεσμοθετούσε τη συνταγματική μοναρχία. Ωστόσο, αυτή η ανεπτυγμένη βιομηχανική οικονομία δεν διαδόθηκε στις άλλες πόλεις με τον ίδιο τρόπο: ακόμα και στα βόρεια, όπου υπήρχε εκβιομηχάνιση, οι σιδηρόδρομοι ήταν λιγότεροι στην Τοσκάνη, τη Λομβαρδία και το Μιλάνο, ενώ η Ρώμη δεν μπορούσε να ακολουθήσει τις εξελίξεις, ως πρωτεύουσα των συντηρητικών παπικών κρατών. Προχωρώντας στα νότια, η νέα οικονομία δεν είχε δυνατότητα εισόδου, εξαιτίας των κυρίαρχων αγροτικών δομών που δεν επέτρεπαν την επαφή με τον ανεπτυγμένο βορρά, της γλωσσικής ιδιαιτερότητας, με διαλέκτους που διέφεραν από τα ιταλικά που ομιλούνταν στην υπόλοιπη χώρα, του υψηλού

¹³⁰ Δηλαδή, η επαναφορά του Βοναπαρτισμού.

αναλφαβητισμού, και της κυριαρχίας των Ισπανών Βουρβόνων, που δεν είχαν μεριμνήσει ούτε για την εκβιομηχάνιση της Ισπανίας. Έτσι, οι διεθνείς πόλεμοι, που ήταν απαραίτητο να γίνουν για την επίτευξη της ενότητας, και ο εμφύλιος πόλεμος που έγινε ανάμεσα στο Πεδεμόντιο και τη Νάπολη δημιούργησαν βαρείς φόρους, που εξουθένωσαν τις τοπικές οικονομίες, μέχρι την πλήρη ενοποίηση της χώρας, το 1870. Όμως, και μετά την ίδρυση του ιταλικού έθνους-κράτους, η αναδιοργάνωση της εθνικής οικονομίας ήταν πολύ δύσκολη, λόγω διόγκωσης του χρέους, και ο δανεισμός μαζί με την κατάσχεση της μοναστηριακής περιουσίας ήταν οι μόνες λύσεις. Άρα, ο έντονος διαχωρισμός βορρά-νότου ήταν η κύρια αιτία δυσκολίας της επιτυχίας του εθνικισμού και της ενοποίησης, που οργανώθηκε από τον Καβούρ και τον βασιλιά του Πεδεμοντίου, Βίκτωρα Εμμανουήλ.

Από την άλλη πλευρά, ο αγώνας για τη γερμανική ενοποίηση οργανώθηκε γύρω από την Πρωσία, που πλέον είχε εξελιχτεί στη μεγαλύτερη βιομηχανική δύναμη της χώρας. Συγκεκριμένα, διέθετε τεράστια αποθέματα μεταλλευμάτων και ορυκτών, που κατεργάζονταν στα ορυχεία, επίσης εξήγαγε σιτάρι, καλαμπόκι και ζάχαρη και διέθετε πλούσιο κεφάλαιο για την κατασκευή σιδηροδρόμων, επιχειρήσεων, και τραπεζών, κατά μήκος των διάφορων περιοχών. Αυτή η ανάπτυξη οφειλόταν στον έλεγχο της περιοχής της Ρηνανίας-Βεσφαλίας, όπου η εκβιομηχάνιση ήταν εκτεταμένη. Ως το πιο ανεπτυγμένο και στρατιωτικά οργανωμένο και προηγμένο κράτος, η Πρωσία έγινε η ελπίδα των Γερμανών για την αποδέσμευση από την Αυστρία και τη Βιέννη. Επίσης, σημαντικό ήταν ότι και η υπόλοιπη χώρα είχε οικονομική πρόοδο, και υπήρχε επικοινωνία μεταξύ των ομοσπονδιακών κρατών, μέσω της τελωνειακής ένωσης, που από το 1858 εξελίχτηκε με την κήρυξη ελεύθερου εμπορίου, ενιαίου νομίσματος και συνεργατικών οργανώσεων, με αποκορύφωμα την ίδρυση υπουργείου εμπορίου, το 1861. Επίσης, διαμορφώθηκε ένα συλλογικό εθνικό κίνημα, αποτελούμενο από φιλελεύθερους και δημοκρατικούς της αστικής τάξης, υπό πρωσική ηγεσία, και το δικαστικό σύστημα έγινε ομοιογενές. Επιπλέον, οι γλωσσικές και πολιτισμικές διαφορές δεν ήταν τόσο μεγάλες, ώστε να προκαλέσουν προβλήματα διαχωρισμού, με την εξαίρεση των κρατών της Νότιας Γερμανίας, που είχαν ισχυρό τοπικισμό και συντηρητισμό, και αμιγώς καθολικό πληθυσμό, με αποτέλεσμα να μην θέλουν να ενταχθούν σε ένα πρωσοκρατούμενο Ράιχ. Πάνω από όλα, η Γερμανία είχε αναπτύξει μια ισχυρή βαριά και πολεμική βιομηχανική οικονομία, ένα κεντρικό τραπεζικό σύστημα, με την τράπεζα της Πρωσίας, και διέθετε μεγάλη ποσότητα κεφαλαίων. Άλλωστε, μετά την πολιτική ενοποίηση,

το 1871, η γερμανική οικονομία εκτοξεύτηκε. Στο εγχείρημα της ενότητας πρωταγωνίστησε πολεμικά και διπλωματικά, ο καγκελάριος της Πρωσίας, Όττο φον Μπίσμαρκ, μαζί με τον βασιλιά της Πρωσίας, Γουλιέλμο Α΄.

Ιδεολογικά, οι δύο χώρες είχαν πολλά κοινά: οι δύο ηγέτες του ιταλικού και του γερμανικού εθνικισμού, Καβούρ και Μπίσμαρκ, εφάρμοσαν την λεγόμενη Realpolitik, που σήμαινε την εγκατάλειψη του ιδεαλισμού και του ρομαντισμού, όπως είχε γίνει στις επαναστάσεις του 1848, και για αυτό τότε υπήρξε αποτυχία σύνδεσης του φιλελευθερισμού με τον εθνικισμό. Αντ'αυτού, υιοθετήθηκε ο στρατοκρατισμός, καθώς η ένοπλη δράση θεωρήθηκε η πιο ορθή και ρεαλιστική μέθοδος διεκδίκησης της εθνικής ανεξαρτησίας, αντίληψη που υποστηρίχθηκε από τις φιλελεύθερες ομάδες. Ακόμα, έγινε χρήση δημοκρατικών θεσμών, όπως το δημοψήφισμα για τις προσχωρήσεις εδαφών, την περίοδο των πολέμων. Τέλος, πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι η εθνική και πολιτική ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας, δεν ήταν έργο μόνο δύο ανθρώπων, αλλά και των μελών της αστικής τάξης (επιχειρηματίες, βιομήχανοι, δικηγόροι, γιατροί, καθηγητές), που ήθελαν να ζουν σε ένα ανεξάρτητο και ενιαίο κράτος.¹³¹

X. Συμπεράσματα

Αντικειμενικά και αναμφισβήτητα, οι Ναπολεόντειες κατακτήσεις άφησαν ανεξίτηλο το στίγμα τους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Ανεξάρτητα από το βάθος του μετασχηματισμού της κάθε γαλλοκρατούμενης κοινωνίας, ορισμένες από τις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Ναπολεόντειος Αστικός Κώδικας ήταν κομβικές και διαχρονικές για τις υπό κατάκτηση περιοχές, συνολικά: η κατάργηση

¹³¹ David Thomson, *ό.π.*, σ. 237-249.

των μεσαιωνικών θεσμών -αποκλειστικά
προνόμια των δύο κυρίαρχων
νομοκατεστημένων τάξεων, φεουδαρχία,
δουλοπαροικία-, η πρωτοκαθεδρία της μεσαιώ-
αστικής τάξης, όπως αποδείχτηκε στα
κοινωνικοπολιτικά γεγονότα των επόμενων
δεκαετιών, η αντίληψη της εθνικής ενότητας, η
συγκεντρωτική εξουσία και οι γραφειοκρατικές
μεθόδους, που έγιναν κύρια χαρακτηριστικά των
εθνών-κρατών, η ενίσχυση της εκκοσμίκευσης
της κοινωνίας μέσω θεσμών όπως ο πολιτικός
γάμος και το πολιτικό διαζύγιο, η
φιλελευθεροποίηση του οικογενειακού δικαίου,
μέσω της μεταρρύθμισης στα ζητήματα της
κληρονομιάς, η έμφαση στο άτομο και τον
φιλελευθερισμό, οι βάσεις του
κοινοβουλευτισμού και η εκπαίδευση (όπως για
παράδειγμα στη Νότια Γερμανία που απέκτησε
δημοκρατικά συντάγματα και στην Ιταλία, όπου
ο αναλφαβητισμός μειώθηκε αισθητά). Στο
επίπεδο της ιδεολογίας και των νοοτροπιών, οι
επιδράσεις ήταν εξίσου καθολικές: η δυναμική
του θεσμού της απολυταρχίας εξασθένησε.
Μέσω των επαναστάσεων (ιδιαίτερα του 1848),
οι λαοί έδειξαν ότι θεωρούσαν απαραίτητο να
ζουν σε συνταγματικά κράτη, και εξέφρασαν την
επιθυμία να συμμετέχουν στις εξελίξεις, ενώ με
το καθολικό δικαίωμα ψήφου (στην Γαλλία, το
Βέλγιο και το γερμανικό χώρο) ήθελαν να
εξασφαλίσουν την αντιπροσώπευσή τους στα
κοινοβούλια, και να είναι πολίτες κρατών, όπου
οι κυβερνώντες θα σέβονται και θα λαμβάνουν
υπόψη τη βούληση των κυβερνωμένων.
Ουσιαστικά, επρόκειτο για την πραγματοποίηση
του κοινωνικού συμβολαίου, που θέτει πρώτο το
λαό, ως εκείνον που ανέθεσε την εξουσία του σε
εκλεγμένους ανθρώπους, που έγιναν άρχοντες,
με την προϋπόθεση ότι θα σέβονται και θα
εκτελούν όσα είναι για το κοινό καλό. Σε
αντίθετη περίπτωση, ο λαός είχε δικαίωμα, από
το φυσικό δίκαιο, να εξεγερθεί και να ανατρέψει
την αυθαίρετη εξουσία. Αναλυτικά για αυτό το
θέμα, είχαν αναφερθεί στα έργα τους, οι Χομπς,
Λοκ, και Ρουσό, που εκπροσωπούσαν το κίνημα
του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Παράλληλα, ο
Ναπολεόντειος Κώδικας συνέβαλε στους

ύστερους εθνικισμούς της ηπείρου, δημιουργώντας πολιτική ενότητα σε διασπασμένες περιοχές (όπως στη Βόρεια Ιταλία και τη Νότια Γερμανία), οι οποίες αργότερα αξιοποιήθηκαν από τον Καβούρ και τον Μπίσμαρκ για την εθνική και πολιτική ενοποίηση των χωρών τους. Ακόμα, έθεσε στέρεες βάσεις για την ανάπτυξη της φιλελεύθερης οικονομίας, στην οποία αργότερα θα άκμαζε η εκβιομηχάνιση, εισήγαγε νέο σύστημα και εδραίωσε ένα δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, οργανωμένο από το κράτος, και με τον θεσμό των λυκείων, που εισήχθη και μονιμοποιήθηκε στα σύγχρονα κράτη.

Πρέπει όμως να γίνει μνεία και για την προσωπικότητα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, που ήταν ο δημιουργός των αλλαγών και των επιδράσεων.

Ο Ναπολέων Βοναπάρτης ήταν ένας Κορσικανός που είχε εκπαιδευτεί το πυροβολικό και είχε διαπρέψει στον γαλλικό επαναστατικό στρατό και είχε μετατραπεί σε μία από τις ηγετικές φυσιογνωμίες του, αφού με τη συμβολή του είχαν ιδρυθεί οι αδελφές δημοκρατίες. Η μεγάλη απόδειξη του δυναμισμού του ήταν ότι τη στιγμή επείγουσας ανάγκης για τη Γαλλία, αποφάσισε να μπει στην πολιτική, να κάνει πραξικόπημα, να καθαιρέσει παλαιούς πολιτικούς, όπως τον Σιεγέ, τον Μερλίν και άλλους, και να φέρει στρατιωτικούς και διπλωμάτες στη νέα κυβέρνηση. Ο Ναπολέων είχε ένα ελπιδοφόρο όραμα για την επιτυχία της Επανάστασης, αλλά ήξερε καλά τις μακιαβελικές μεθόδους, τις οποίες αξιοποίησε ώστε να λάβει τη λαϊκή υποστήριξη. Προσαρμοζόταν ως χαμαιλέον στις πολιτικές περιστάσεις, άλλοτε αυτοπαρουσιαζόμενος ως επαναστάτης, άλλοτε ως φιλελεύθερος, άλλοτε ως σωτήρας της δημοκρατίας, άλλοτε ως δικτάτορας, άλλοτε ως απόλυτος και τυραννικός μονάρχης και άλλοτε ως μετανωημένος υποστηρικτής της λαϊκής βούλησης. Άλλωστε, κάτι που αποδεικνύει ότι ήξερε πολύ καλά το πολιτικό παιχνίδι ήταν ότι ενώ είχε αποσαφηνίσει ότι δεν ήθελε να τον σχετίζουν με τους βασιλείς, από το 1810

εκδήλωσε την επιθυμία απόκτησης διαδόχου, που θα κληρονομούσε την μεγάλη αυτοκρατορία του. Η μεγάλη δυσκολία της Ιωσηφίνας να μείνει έγκυος ήταν η αιτία του διαζυγίου ενώ μετά, ακολούθησε ο γάμος με την αρχιδούκισσα Μαρία-Λουίζα των Αψβούργων. Με αυτό το γάμο, που έγινε σύμφωνα με την παλαιά βασιλική πρακτική των γαμήλιων συμμαχιών, η αυτοκρατορία ισχυροποιήθηκε και ο διάδοχος γεννήθηκε, εξασφαλίζοντας τυπικά την αυτοκρατορική διαδοχή από το νόμιμο γιο, τον Ναπολέοντα Β'.¹³² Την ίδια πολιτική ευελιξία άσκησε και στις αυτοκρατορικές κτήσεις, όπου αφού εμφανίστηκε ως απελευθερωτής των καταπιεσμένων κοινωνιών, στη συνέχεια εφάρμοσε τη δική του απόλυτη βούληση και εδραίωσε ολοκληρωτικά καθεστώτα, υπό τον έλεγχο των αξιωματούχων του. Αυτά είναι τα στοιχεία που συνιστούν τον Ναπολεόντειο μύθο και που συγκρότησαν την ακτινοβολία του και τη διάρκειά του μέσα στο χρόνο. Αυτός ο μύθος έχει εμπλουτιστεί από εικονογραφίες του στρατηλάτη που συνδέονται με λαϊκές αντιλήψεις, όπως η φιλευσπλαχνία του, που φαινόταν στο ενδιαφέρον του για τους στρατιώτες, τη στιγμή που είναι καταγεγραμμένο ότι δεν έδινε σημασία στους αριθμούς των νεκρών, ή ότι είχε εγκαταλείψει στρατιώτες στην τύχη τους. Ακόμα, του έχουν δοθεί πολλές ιδιότητες, όπως του διαβόλου, που εμφανίζεται με πολλές μορφές, του ποιητή, λόγω της λογοτεχνικής του ενασχόλησης, και του αγίου, όπου έφταναν στο σημείο να τον χαρακτηρίσουν ως το νέο Μεσσία, που έφερε μία νέα εποχή στην ανθρωπότητα και έσωσε την Ευρώπη από τον σκοταδισμό. Παράλληλα, οι σύγχρονοι επικριτές του ήταν πολλοί, αποδίδοντας του κυρίως την ευθύνη ότι μετέτρεψε την δημοκρατία σε αυτοκρατορία, και ότι με τον μιλιταρισμό και τον επεκτατισμό του προκάλεσε την ήττα των γαλλικών δυνάμεων και την επαναφορά της Παλινόρθωσης. Μία άλλη πληθώρα κριτικών για την προσωπικότητα του Ναπολέοντα έχει διατυπωθεί κυρίως από

¹³² Επίσης, είχε λάβει και τον τίτλο του βασιλιά της Ρώμης. Όμως δεν πρόλαβε να αναλάβει τα αξιώματά του, λόγω του πρώιμου θανάτου του, σε ηλικία μόλις 21 ετών, από φυματίωση.

Γάλλους ιστορικούς του ύστερου 19ου αιώνα που μελέτησαν τη ναπολεόντεια περίοδο, όπως ο Μινέ, ο Αρμάν και ο Ζορζ Λεφέβρ, ο Τιέρ, ο Μπινιόν, ο Μπαρνί, ο Κινέ, ο Λάνφρεϊ, ο Τέιν, ο πρίγκιπας Ναπολέον (γιος του Ζερόμ Βοναπάρτη) και άλλοι. Οι πηγές τους ήταν τα απομνημονεύματα του Ναπολέοντα, τα οποία γράφτηκαν από τον ίδιο κατά τη διάρκεια της εξορίας του στο νησί της Αγίας Ελένης, και οι επιστολές προς τους στρατηγούς και αξιωματούχους του, που περιείχαν εντολές του και φανέρωναν στοιχεία της προσωπικότητάς του. Από εκεί και πέρα, οι κριτικές είναι από θετικές έως επαινετικές, και από αρνητικές έως απορριπτικές, κάτι που εξαρτάται από τις υποκειμενικές κρίσεις και τις πεποιθήσεις των μελετητών. Συγκεκριμένα, η ομάδα των επικριτών ψέγει την απολυτότητα, την αλαζονεία και την εξουσιομανία του (ως παραδείγματα δίνονται η δολοφονία του Εγκιέν, η απαγωγή του Πάπα, η εξαπάτηση των Ισπανών Βουρβόνων και η εκστρατεία στη Ρωσία) που θεωρούνται οι αιτίες της αποσύνθεσης και τελικά της κατάρρευσης της κυριαρχίας του, ενώ από την άλλη θεωρούν ότι χωρίς έπαρση, με καλύτερη διπλωματία και γεωπολιτική οξυδέρκεια, ο αυτοκράτορας θα είχε καταφέρει να κατακτήσει και τη Βρετανία, κάτι που αποτελούσε μόνιμο στόχο του. Αντιθέτως η ομάδα των υποστηρικτών εξαίρει τις στρατιωτικές του ικανότητες, τόσο στην εκπαίδευση, όσο και στις πολεμικές τακτικές, καθώς και το κατόρθωμα ίδρυσης της αυτοκρατορίας, που βασικά τη διαχειρίζονταν οι αδελφοί Βοναπάρτη, η οποία είχε τα φόντα για να γίνει σαν την αυτοκρατορία του Καρλομάγνου. Ακόμα, αυτοί οι ιστορικοί περιγράφουν τον Ναπολέοντα ως καίσαρα, που παρά την αλαζονεία του, είχε ευαισθησίες και νοιαζόταν για την ευημερία του συνόλου. Επίσης, ο βοναπαρτισμός επηρέασε την ευρωπαϊκή πολιτική μακροπρόθεσμα: ο στρατός χρησιμοποιήθηκε σε διάφορες περιπτώσεις, ώστε να επιτευχθούν οι πολιτικοί στόχοι, όπως στο καθεστώς του Ναπολέοντα Γ' (το οποίο επικρίθηκε από λογοτέχνες, όπως ο Βίκτωρ

Ουγκό) και στον ιταλικό και τον γερμανικό εθνικισμό. Μετά το 1815, οι παλαιές ευρωπαϊκές δυνάμεις πίστεψαν ότι είχαν επαναφέρει πλήρως την ισορροπία, την τάξη και την ειρήνη και ότι κανείς δεν θα μπορούσε να τις διασαλεύσει. Δεν υπολόγισαν όμως τους ίδιους τους λαούς, που ως συλλογικά υποκείμενα αναστάτωσαν τα λιμνάζοντα νερά του μοναρχικού συντηρητισμού και διεκδίκησαν τις ελευθερίες και την αυτοδιάθεσή τους, ζώντας σε κράτη χωρίς σύνταγμα, κοινοβούλιο και δίκαιο. Αυτό ήταν έργο των κατακτήσεων του Ναπολέοντα Α΄, και μέσα σε μία πεντηκονταετία διαλύθηκε μια τάξη πραγμάτων που ίσχυε στην Ευρώπη από τον πρώιμο Μεσαίωνα. Η νέα εποχή, της αστικής κοινωνίας και της φιλελεύθερης οικονομίας ξεκίνησε από το 1850 και ο Ναπολέων Βοναπάρτης έθεσε τα θεμέλιά της. Η συνειδητοποίηση του μεγέθους του γεγονότος αυτού, είναι η μεγαλύτερη επιτυχία και κληρονομιά του θρυλικού στρατάρχη και πολιτικού ηγέτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Dwyer G. Philip and Forrest Alan. *Napoleon and His Empire Europe, 1804-1814*. Palgrave MacMillan, 2007.
- De Tocqueville Alexis. *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση*. Εκδόσεις Πόλις, 2012.
- Dreyfus F. -G., Marx Roland, Poidevin Raymond. *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, τόμος Ε΄*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1990.
- Farge Arlette. *Η γέυση του αρχείου*. Νεφέλη, 2004.
- Geyl Pieter. *Napoleon: For and Against*. Harmondsworth : Penguin, 1976
- Hobsbawm E. J. *Η Εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992.
- Hobsbawm E. J. *Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1994.
- Iggers Georg. *Η Ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*. Αθήνα, Νεφέλη, 2006.
- Iggers Georg. *Νέες κατευθύνσεις στην Ευρωπαϊκή Ιστοριογραφία*. Αθήνα , Γνώση, 1984.
- Kennedy Emmet. *A Cultural History of the French Revolution*. Yale University Press, 1989.
- Lefebvre Georges. *Η Γαλλική Επανάσταση*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2012.
- Lyons Martyn. *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. The MacMillan Press Ltd, 1994.

- Marcadé Victor. *Explication du Code Napoléon*. Tome Premier-Tome Sixième. Cotillon, Libraire du Conseil d'Etat, 1859.
- McPhee Peter. *Living the French Revolution, 1789-99*. Palgrave MacMillan, 2006.
- Offenstadt Nikolas (επιμ.). *Οι λέξεις του ιστορικού*, μτφ. Κωστής Γκότσινας. Αθήνα, Κέδρος, 2007.
- Oman Carola. *Britain against Napoleon*. Readers' Union, 1943.
- Samaran Charles, (επιμ.). *Ιστορία και μέθοδοί της*, Encyclopédie de la Pléiade, τ. Α', μτφ. Ελένης Στεφανάκη Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1979.
- Sydenham M. J. *The First French Republic 1792-1804*. B.T. Batsford Ltd, 1974.
- Thomson David. *Europe since Napoleon*. Random House of Canada, Limited, 1962.
- Μελάς Σπύρος. *Ο ναύαρχος Μιαούλης*. Εκδόσεις Βλάσση, 1972.

APOPA

- ❖ Aaslestad Katherine. "Paying for War: Experiences of Napoleonic Rule in the Hanseatic Cities". *Central European History* 39 (2006) 4.
- ❖ Broers Michael. "Napoleon, Charlemagne, and Lotharingia: Acculturation and the Boundaries of Napoleonic Europe". *The Historical Journal* 44 (2001) 1.
- ❖ Broers Michael. "The Myth and reality of Italian Regionalism: A Historical geography of Napoleonic Italy, 1801-1814". *The American Historical Review* 108 (2003) 3.
- ❖ O'Flaherty Kathleen. "The Genesis of the Napoleonic Legend". *Studies: An Irish Quarterly Review* 231 (1969) 58.
- ❖ Peyre Henri. "Napoleon: Devil, Poet, Saint". *Yale French Studies* 26 (1960).
- ❖ Planert Ute. "From Collaboration to Resistance: Politics, Experience, and Memory of the Revolutionary and Napoleonic Wars in Southern Germany". *Central European History* 39 (2006) 4.
- ❖ Stanley John. "The Adaptation of the Napoleonic Political Structure in the Duchy of Warsaw (1807-1813)". *Canadian Slavonic Papers* 31 (1989) 2.

